54 612

tiszatáj

1996. SZEPT. * 50. ÉVF.

52-1362

Baka István emlékének

9

tiszatáj

IRODALMI FOLYÓIRAT

Főszerkesztő:
OLASZ SÁNDOR

A szerkesztőség tagjai:

ANNUS GÁBOR
(tördelőszerkesztő)

HAJÓS JÓZSEFNÉ
(szerkesztőségi titkár)

HÁSZ RÓBERT
(olvasószerkesztő)

VÖRÖS LÁSZLÓ
(a szerkesztőség elnöke)

---

tiszatáj

Megjelenteti a Tiszatáj Alapítvány Kuratóriuma
a Csongrád Megyei Önkormányzat, a József Attila Alapítvány,
a Soros Alapítvány és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.
Felelős kiadó: Kovács Miklósné, a kuratórium titkára.
Szedés, tördelés: Tiszatáj Alapítvány.
A lapot nyomja: Officina Nyomdaipari Oktató és Termelő Kft., Szeged.
Felelős vezető: Varga Ferenc.
Szerkesztőség: 6741 Szeged, Rákóczi tér 1. Tel. és fax: (62) 312-670. Terjeszti a HÍRKER Rt. és az NH Rt. Előfizethető a hírlapkézbesítőknél és a Hírlapelőfizetési Irodában (Budapest, XIII. Lehel u. 10/A, levélcím: HELIR, Budapest 1900), ezen kívül Budapesten a Magyar Posta Rt. Hírlapüzletági Igazgatósága kerületi ügyfélszolgálati irodáin, vidéken a postahivatalokban; közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a Postabank Rt. 11991102-02102799-00000000 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára: 60 forint.
Előfizetési díj: negyedévre 180, fél évre 360, egész évre 720 forint.
ISSN 0133 1167

Tartalom

L. ÉVFOLYAM, 9. SZÁM

1996. SZEPTEMBER

HATÁR GYŐZŐ: Gyertyák tengerében 4
BAKA ISTVÁN: 1971 nyara; Oly bizonytalanná... 5
GENNAGYIJ AJGI: Hódolat a dalnak (Harminchat változat csuvas és tatár népdaltémákra - Baka István fordítása; Nyikolaj Dronnyikov utószava - Szőke Katalin fordítása) 6
Baka István „vidám üzenetei" (R. H.) 12
PATAKI FERENC: Babits, Baka, Balassi, Berzsenyi 16
MÁRTON LÁSZLÓ: A leírás angyalai (Baka István emlékére) 17
SZEPESI ATTILA: A cella 20
DOMOKOS MÁTYÁS: Emlékek célkeresztjén 26
DARVASI LÁSZLÓ: A könnymutatványosok legendája (Regényrészlet) 39
GÉCZI JÁNOS: 1975. X. 27. 61
NAGY GÁSPÁR: Levél, ha hull... 68
PINTÉR LAJOS: Három találkozás 69
BALASSA PÉTER: A Szekszárdi misétől a makacs csárdásig 71
VEKERDI LÁSZLÓ: Baka István és a Tiszatáj 74
FRIED ISTVÁN: Baka István „Számadása" 88
SZIGETI LAJOS SÁNDOR: „Metaforákkal tele, megjelenik a líra szelleme" 107
SZŐKE KATALIN: Sztyepan Pehotnijról - oroszul 114

JURIJ GUSZEV: Baka István: Sztyepan Pehotnij testamentuma (Fordította: SZŐKE KATALIN) 115
FABULYA ANDREA: Rózsák közt, úton (Esszé Carmenről és Pygmalionról) 119
KELEMEN ZOLTÁN: Odüsszeusz evangéliuma 123
PLUGOR MAGOR: Csendben élek 124
BORDÁS SÁNDOR: Homérosz apokrif 125
BOGDÁN LÁSZLÓ: Orosz ábrándok 127

Szerkesztői asztal ..... a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

PATAKI FERENC munkái a 15., 25., 38., 60., 87., 123., 126. oldalon és a belső borítón.

DIÁK-MELLÉKLET

ÁRPÁS KÁROLY: What's Hecuba to him, or he to Hecuba... (Baka István Helsingőr című verséről)

Határ Győző

Gyertyák tengerében

Baka István emlékének

az egyik felgyullad a másik leég:
megérzi a márványlap leheletét

a harmadikunk már alig pislákol
a negyedikünk lángbanállva lángol

*így-így! így-így! – így*en *van ez mivélünk:*
hol nagy lobot vetünk hol alig-élünk

egyikünk: a TŰZ-ÉG! *lobogó fáklya*
a másik a kanóc korom-fonákja:

csak-csupa elfüstölgés – elgomolygás
és így folytatjuk ezt mi folytonfolyvást

milliom gyertyák mécsek tengerében
jövő-ilyenkor – havas régesrégen

tengerző századok egymásra dőlnek
mi nem jegyezzük rovását időnek

s szegény fogalmainkból bontakozva
mi-létünk: a lét egy nagy szélte-hossza

BAKA ISTVÁN

1971 nyara

Megyek toporogva, hallgatag
a hitemből kivert világban,
a szégyenemre rátapadt
éjek mocskából hajt ki árnyam.

Elétek állok – verjetek,
mint romra lakatolt kaput:
ó, húsként málló fellegek,
alkonyá hamvadó faluk!

Oly bizonytalanná...

Oly bizonytalanná tehet
egy ilyen esős, őszi nap –
ha most behúnynád a szemed,
homálynak hihetnéd magad.

Szorongásoddal vagy jelen
a tájban, mely belőled épül,
nyirkos, növényi félelem,
üres szíveddel összebékül.

Képzeleteddel szörnyeteg
álmok vad körhintája fut:
döghúsként málló fellegek,
alkonnyá hamvadó faluk.

S a befüstölt hideg szobából
csak nézed, míg esteledik,
ahogy az ablakon a zápor
paraszt arca verítékezik.

72. február

Az itt közölt két vers Baka István 1971–72-es leningrádi tanulmányai idejéből való, az Ilia Mihályhoz szóló levelek mellékletei voltak több más Baka-verssel együtt. Az *1971 nyara* címűt nem közölte kötetben, de utolsó sorát fölhasználta a következő évben írt *Oly bizonytalanná...* című versének 12. sorában, azonos azzal. Ám ennek a versnek az utolsó két versszakát kötetbeli közlésekor mindig elhagyta. Ez a nyolc sor is ismeretlen Baka-versnek tekinthető.

Gennagyij Ajgi

Hódolat a dalnak

HARMINCHAT VÁLTOZAT CSUVAS ÉS TATÁR NÉPDALTÉMÁKRA

Arany drótszál a te alakod,
ó, hajnal hímzése
az orcád,
fölötted selyem-fuvallat.

*

Volt egy lovam, –
ha elterpeszkedsz rajta, meg is alhatsz!
Farára téve ki se loccsant volna
a vizesdézsa.

*

Anyám vendégségbe engedett,
hogy ringva ringjak,
mint áldozóedény a tűz fölött,
előttetek – a dalban.

*

Atyám házában
szilács réztüze világít,
serénykedem mégis: aranyban ég a hímzés!
Nem kell ide idegen ezüstláng.

*

Ott kéklik árnya a sövény mögött,
ha holnap arra jársz – már nem leled,
akkor vésődik majd beléd
az arca örökre.

*

Termetem, tatár alakom!
Úgy tetszik, nagyon nekiszilajodtam, –
elvesztettem tatáros körvonalait
köztetek, a táncban.

*

Kisírtad magad, elcsitultál,
s a tornácon most egyedül fehérlesz,

mint selyemcérna
a tű fokában.

*

Hímzések – a táncban – rajtatok! –
hol búzavirágok hajladoznak,
hol meg,
fecskék ficseregnek.

*

Álljatok a mező kapujába,
süvegemet megemelem,
még egyszer fürtjeim felcsillantom tinéktek
a honi tájon.

*

Termetem karcsú, szemem fekete,
szülőfalumban, a körtánc
tüzében talán
utolszor lángol.

*

Kínom csillapíthatatlan,
e földön hagytam lelkemnek felét!
Hallgatok hát, és csak túl a dombon,
hangosan, mint gyermek, sír a nyest.

*

Eljöttünk a menyasszonyért
fehér szívvel,
lakodalmat tartunk,
hónál fehérebbet.

*

Ha felbocsátanám az énekem:
szállna merészen,
legszebb dalom aranygombolyagként
gurulna az égen.

*

Mind gyorsabban forogva
maradnak el a hazai tájak,
úgy tetszik, törékeny termetemnek
nincs már helye falumban.

*

Ránk várva, fehér vászonnal miért nem
terítitek be udvarotokat?
És ezüst érmét mért nem raktatok
házatok homlokára?

*

Táncban forogva,
gyöngysorrá változtatjuk a kemence
tégláit, ezüst fahasábok
gyúlnak benne lángra.

*

Megremegtek
a nyírfák csúcsai,
mint fehér hold, a kapuban
feltűnt a menyasszony.

*

Van egy dalocska a rét füvében,
elmenjünk-e hozzá s eldaloljuk-e,
vagy elhozzuk ide tinéktek
elénekelni búcsúzóul?

*

Lám, eltünedeznek már a
mezőn, az árvalányhaj rejti őket.
Nem hallik már a csengettyű sem,
állunk, mint árva madarak.

*

Egyre sürgetőbb a sárgarigó magányos
hívása a kertek alján,
a menyasszony leánytársai hajladoznak,
mint arany zabkalászok.

*

Hangom vékony, mint a kakukk hangja,
majd elviszi a szél, hogy
sokáig szóljon
az elhagyott szülői ház körül.

*

Hej, aranyosak, pirosak vagyunk mi!
Elhagyjuk a juharlombok fényét,

beérünk a
búzatarló-fénybe.

*

Útra kelt a kedvesem, s egy fecske feketén
szárnyal az éjszakával
szemben – szárnyairól
eső patakzik.

*

Tízféle járása – gazdagsága ez volt:
váltogatta játszva!
Azután az élet néki
egyet hagyott csak.

*

Végigvágtatunk ezen a réten
széltől-szélig,
felborzolva mindenik
kamilla valamennyi szirmát.

*

Mikor meglát engem,
apám kibomlik, mint egy selyembála,
visszagöngyölődik,
búcsút véve tőlem.

*

Senki, semmit, semmiről,
így telik-múlik életem,
folyik a víz – tőle sem kérdezik:
„Hát te minek folysz?"

*

Mama, a szoknyád szegélyén
ott maradtak rugdalózó
gyermeklábam nyomai!
Hadd érintsem hozzá az arcom!

*

Mint apám kenderföldje,
hullámzik az erdő lombja,
úszik fölötte énekem,
mintha az erdő dalolna.

*

Kár a zöldellő mezőért,
kár az égbolt aranyáért!
Testvérem, vénülünk,
kifehéredünk, mint kék üveggyöngy.

*

Lábunk karcsúságát idehoztuk,
hogy itt hagyjuk a ti
emlékezetetekben!
Járjuk hát el az utolsó táncot!

*

Rég nem láttuk falunkat,
de az atyai ház repedező
ablakrámáin átfütyül a szél,
hívogat vissza minket.

*

Anyám, ha söprögetni készülsz,
eszedbe jutok tán,
megbotlasz és elpityeredsz majd,
leülve a küszöbre.

*

Elég volt, kiforogtuk itt magunkat,
mint csengő-bongó ezüstérmék,
meghajolunk, – meggörnyedünk előttetek,
akár fehérlő papírbankók.

*

Ahol mi álltunk,
hadd maradjon ott egy
fénysugár – a mi
áldásunk fénye.

BAKA ISTVÁN fordítása

1988–1991.

Nyikolaj Dronnyikov

Tisztelet a dalnak

UTÓSZÓ

Párizs, 1989. A házam udvarán egy kazanyi szobrász Naufal Adilov dolgozik. Fából torzót farag és közben tatárul énekel. „Mit énekelsz?" Kiderül, hogy egy tatár népdalt.

Harminc évvel ezelőtt több ízben mentünk együtt vadászni és vázlatokat készíteni Kazanyba, Bulgariba, Szuvarba, Szvijazsszkba. A Volgán töltöttük az éjszakát, tutajon, egy kis kunyhóban, és horgásztunk.

A Szuvár-földgyűrűt hamu lepte be, bronztárgyak maradványaival, s feltárult előttünk az Iszki-Kazany kopár kővilága. Szvijazsszkból át lehetett látni a sírok keresztjeivel sűrűn benőtt Uszlonra. Régmúlt csatákban elesett emberek csontjait mossa itt a Volga. Bulgariban ott van a Fekete terem, és a víz kéklő hátterével a minaret olyan, mintha fehér kőfolt lenne a Volga homlokán.

Az új Volga azonban maga alá temette a múlt szépségét. A hajó fedélzetén kosarak és asszonyok népviseletben és háncsbocskorban. A csebokszari bazárból jöttek, a fehér szárnyashajó röpíti őket. A faluba az Uszlon ösvényén kapaszkodnak fel.

Az 1950-es években még lehetett látni errefelé szántogató parasztokat. Napfényes táj, ünnep, május. Háncsbocskorok, kalucsni, háziszőttes ruhák. Öt tatár asszony húzza az ekét. Az eke mögött egy öregember. A hegyoldalon művelik a földet. Vagy a katonai menetoszlop nyomában futó lármás gyerekcsapatot, akik kenyeret kunyerálnak.

Az öreg tatár asszonynál, ahol éjszakáztunk, a háncsbocskor a falra volt akasztva. Most az én párizsi lakásomban függ a falon, édesanyám hímzett menyasszonyi kendőjével együtt. Több mint száz éve készítették őket.

Gennagyij Ajgi eddig száz dalt dolgozott fel. A többi még íródik.

Párizs, 1992 nyara

(Fordította: SZŐKE KATALIN)

Párizsban, 1992-ben az ismert grafikus, *Nyikolaj Dronnyikov* kiadásában és az ő rajzaival jelent meg Gennagyij Ajgi: *Tisztelet a dalnak* című kötete. A számozott könyvekből Ajgi *Baka Istvánnak* is küldött (a 77. példányt), a következő ajánlással: *„Tisztelet a dalnak és a Barátnak: Baka Istvánnak! (Egy álomkép – Szeged...) – szeretettel: Ajgi."* A kötetben Ajgi csuvas és tatár népdalátiratait Dronnyikov rövid utószóval látta el, melynek fordítását közöljük.

Baka István „vidám üzenetei”

A költő munkahelye két évtizeden át a „Kincskereső” című gyermekirodalmi folyóirat szerkesztősége volt. A versrovatot gondozta, ám saját verseivel nemigen terhelte a folyóiratot.

Önmagát azonban szerkesztői mivoltában sem tagadta meg. Igen gyakran küldte üzeneteit, kéréseit vers formájában a szerkesztőség titkárnőjének, R. Helgának. Hogy a lét nagy kérdéseivel birkózó költőtől nem volt idegen a játékos humor, arról tanúskodnak ezek a többnyire egy szelet papírra kézzel írott munkahelyi üzenetek.

1981 februárjában szabadságra, majd utána Kincskereső ankétra ment, és ezt így tudatta:

Episztóla

Itt jártam én, költő,
Kit száz emberöltő
Egynél többször nem terem,
S ha nem szembeötlő,
Közlöm én, hogy ott ő,
Asztalkadon levelem.
És mart öt meg kettő
Napot véve ettő'
Nem leled crak hült helyem.

De mához egy hétre
Megyek a Nyírségbe,
S kéne rok Kincskereső,
Tegyed hát ezért le
Asztalomra végre,
És ha eljő az idő,
Belovagol érte
Az, aki ezt kérte,
Ha crak meg nem gebed ő.

Stephanus Szegediensis
poeta laureatus Hungariae
maximus

Kr. 1981-ik esztendő 13-ik februáriusában.

Episztóla

Itt jártam én, költő
Kit száz emberöltő
Egynél többször nem terem,
S ha nem szembeötlő,
Közlöm én, hogy ott ő,
Asztalkadon levelem,
És most öt meg kettő
Napot véve ettő'
Nem leled csak hűlt helyem.

De mához egy hétre
Megyek a Nyírségbe,
S kéne sok Kincskereső,
Tegyed hát ezért le
Asztalomra végre,
És ha eljő az idő,
Belovagol érte
Az, aki ezt kérte,
Ha csak meg nem gebed ő.

Stephanus Szegediensis
poeta laureatus Hungariae
maximus

Kr. u. 1981-ik esztendő 13-ik februáriusában

Stephanus Szegediensis időnként Majakovszkijjá alakult:

Helga!

Dobcsányi
keres
Vargha Balázs
cikkeket.
Tudsz
ró-
luk?
V. Majakovszkij

Egy ízben Grezsa Ferenc főszerkesztővel akarta megbeszélni, hol rendezzék a szokásos évi Kincskereső tábort. A főszerkesztő azonban már nem volt bent az irodájában, így született az

Epigramma

Én a Ferót keresém, ám ő elhagyta a várost,
Szentes táján jár, és semmit sem üzent,
Így hát hétfőn kellene őt felhívni megint, mert
Nem tudjuk, hogy hol táborozunk ismét,

Ám én akkor már Szekszárdon időzöm, ezért csak
Miska vagy Ön, hölgyem, tárgyalhat vele majd.
Horatius

Az üzenetekben néha takarékoskodott a szavakkal:

Dógomvan
Róbert Gida
(10 után jövök)

– és a magánhangzókkal:

Hlg!
Imntm hz, d gy rn bl
vsszjvk
Stvn

Olykor Zrínyi Miklós stílusában tudatta lapzárta előtti ténykedését:

Itt valék, s magammal vittem volt az februári journal anyagát, hogy váramban tüzetes vizsgálódásoknak vetném alá.
Hétfőn pitymallatkor vissza hozandom, hogy alkalmatos időben a typographus kezeibe helyeztessék.
Most penig otthonomba térek, hogy az környülállások és balcsillagzatom mián félbeszakadott époszomat véghez viendjem.
gróf Zrínyi Miklós
Sors bona, nihil alagút!

Egyszer hivatalos kiküldetésben Szarajevóba utazott:

Liebe Fürstin!

Már előállt az udvari hintó, mely a pályaudvarra röpítend, hogy útra kelvén, megtekintsem az én hűséges, jövendő boszniai alattvalóimat. A hétvégét Szarajevóban fogom tölteni. Ha visszatérendek, hétfőn (Blaumontag) a délutáni órákban teszem tiszteletemet jövendő birodalmam délmagyarországi Hauptstadtjában. Szeged hol nem volt, hol nem lesz.
Ferencz Ferdinánd

Az utolsó verses üzenet előzménye: a szerkesztőségben elfogyott a Radex (gépelési hibák javítására szolgáló papír). Az állandó budapesti lakással rendelkező titkárnőt bízták meg a fővárosi beszerzéssel, mivel a Radex heteken át hiánycikk volt Szegeden. Ámde a hivatalsegéd közben mégis tudott szerezni Radexet. Történt mindez 1986-ban, a Tiszatáj betiltása után.

Ad Helgam

Ó, titkárnők gyöngye, te, azt üzenik teneked, hogy
Járhatsz bár a kies Duna partján fent, Budapesten,
Ám bámulhatod ottan a reklámok zuhatagját,
Szívhatsz szürke leget, mit szmognak tisztel az angol,
Ámde Radex nem kell, ne keresd, töltsd mással idődet,
Mert van az itt Szegeden, hol a bús Tisza jégbe fagyott már,
S nincs Tiszatáj, csak a Kincskereső, a kisöccs nyöszörög még,
Nincs se erény, se remény, de Radex, az van, ne busulj hát,
És ne keresd, megvették, holnap a Pannika hozza.

Horatius

Ezt az időmértékes üzenetet is Horatiusként jegyezte a költő, aki nem tudott rossz verset írni – még tréfából sem.

R. H.

PATAKI FERENC: ZRÍNYI ÉS A VADKAN (Az *Égtájak célkeresztjén* címlapja, 1984)

Babits, Baka, Balassi, Berzsenyi

Fölment Baka István is.
Immár az égi költők névsora a teljesebb és szegényebb a földi. 10 éve már, hogy "Versek és jelek" című kiállításomat nyitotta meg a "B" Galériában. Akkor még a kortárs halandók táborát erősítette, akiknek verseikhez rajzoltam – a kedvenc régi nagyokkal együtt. Apám, Anyám A-betűje után rögtön Arany és jönnek a B-betűsök. Baka is szekszárdi, mint Babits. Sokszor próbáltam Babitshoz színeket: arany-vérvörös-sziéna-umbra-fehete. És az ilyen színösszeállítású képeimet rögtön fölfedezte magának Baka is: századunk végének jellemző napnyugtáját látta ezekben. Verseskötetei címlapjára több képem került, Ő pedig sok kiállításomat nyitott. Mindig a legmélyebb érzésekkel találta meg a közlekedő kaput a képek falán át, szavakba öntötte még a megfoghatatlant is: „a lélek vacogása a bezárt kapukkal komorló mennyország küszöbén."
Meghatódásig büszke voltam és vagyok most-már elmúlhatatlan hitüntető barátságára.

Szeged, 1996. július 25.

Pataki Ferenc

MÁRTON LÁSZLÓ

A leírás angyalai

BAKA ISTVÁN EMLÉKÉRE

„...a felforralt sötétből
kimenekültek mind az angyalok,
félig megfőve már - kendermagos,
fehér és barna szárnyak seregétől
tarkállt a téli alkonyati ég;...”

(B. I.: Képeslap 1965-ből)

Ültem egy padon (tegnapelőtt, pénteken történt, de úgy gondolok vissza rá, mintha tizenöt-húsz éve lett volna már); ha lefelé néztem, betonkockákat láttam, amelyeket majdnem eltakart a széleik közt magasra növő fű; ha fölfelé néztem, ferdén nőtt tölgyek koronáit és fölöttük imbolygó nyári gomolyfelhőket láttam. Kicsit messzebb, a felaszfaltozott pályán lengyel kislányok kézilabdáztak, abban a korban, amikor már-már érdemes nézegetni őket játék közben. Előttem álltak a leírás angyalai. Hárman voltak. Az egyik sántított és borostás volt, a másik dadogott, a harmadik úgy nézett ki, mint egy falusi tanítónő, aki nemrég jutott arra a belátásra, hogy aki az ő helyzetében harmincöt éves koráig nem ment férjhez, az már nem is fog.

Mindhárom angyal azért jött, hogy a leírás korlátairól és lehetőségeiről közöljön velem fontos tudnivalókat.

Az első angyal, a sánta borostás, akit előző nap foci közben ugyanazon a pályán rúgtak fel, ahol most, ebben a pillanatban az egyik, korához képest fejlettnek látszó kislány belevágja a labdát a kapuba, és azáltal, hogy örömében ugrándozik, egy pillanatig még az avatatlan szemlélőt is bevonja örömébe: ez az angyal, hármójuk közül a legélénkebb és leghangosabb, elbeszéléseket mutatott nekem, és tudomásomra hozta, hogy egy elbeszélést nem kell háromszor vagy négyszer elkezdeni, mert egyszer is bőven elég; még inkább fölösleges, hogy ezek a nekirugaszkodások a leírás nehézségeiről vagy éppen lehetetlenségéről szóljanak. Megrótt azért is, mert egy-egy írásműben, méghozzá rövid írásművek voltak ezek, több, össze nemigen tartozó történet elemeit rakosgattam egymás mellé; a leírás - úgymond a sánta angyal - nem azonos a kártya vagy a kartoték kevergetésével. Szigorú egy angyal volt ez. Felolvasta hosszú és cikornyás mondataimat, és egyszerre csak iszonyúan elszégyelltem magamat saját mondataim hallatán; ő pedig észrevette (mert egy ilyen szárnyatlan angyal sok mindent észrevesz), hogy iszonyúan elszégyelltem magamat, és még azt is mondta, hogy ezt a szót: „iszonyúan”ki kell húzni. Bánjak lehetőleg minél takarékosabban a határozókkal és a jelzőkkel (főleg a jelzőkkel), és általában: óvakodjam a minősítésektől. A következtetések levonását, ha lehet, bízzam az (elképzelt) olvasóra; ugyanakkor ne az olvasót próbáljam elképzelni, hanem azt a hatást, amelyet a leírás gyakorolni fog az olvasóra.

Nem akarom szépítgetni: megszédültem egy kicsit, pedig ez az első, leghangosabb és legélénkebb angyal még javában beszélt, és még mindig a mondatokról. Hogy ezek a mondatok túlbonyolítottak és túlzsúfoltak; hogy milyen üdítően hat valahol a harmincadik oldalon ez a két kijelentés: „Péter a történtek után felhívta Lajos családját.

Nehezen tudta elérni őket", és milyen kár, hogy több ilyen tiszta, világos, tájékoztató szándékú megnyilatkozás nem fordul elő a szövegben.

Vége volt már a kézilabdának, amikor a második angyal előhúzott egy terjedelmes munkát, egy regényt, amelyet állítólag én írtam. Ennek az angyalnak egy kicsit nehéz volt követni a gondolatmenetét, mivel beszédhibája minduntalan megakasztotta véleménye kifejtésében; valahányszor pedig sikerült közlendőjének láthatatlan zsilipjét kinyitnia, zavaros áradatként zúdultak belőle a szavak. Hunyorgott is, pedig háttal ült a napnak; beszéd közben, főleg pedig, amikor megakadt, félrehajtotta a fejét. Ilyenkor észrevettem, mert sok mindent észre lehet venni egy ilyen szárnyatlan angyalon, hogy kontaktlencse fedi, bár átlátszóan és kevéssé feltűnően, a szembogarát; és nyitogatta-csukogatta a regényt, ezt az idegenszerű kéziratot, mintha kétszárnyú, fehér ajtó előtt állnánk, és ő hosszasan habozna, hogy betessékeljen-e, vagy inkább kizárjon abból az írói térből, ahol nekem kellene otthonosnak lennem.

Dicsérte a kerettörténet leleményét, amelyből az derül ki, hogy a regénynek nem egy, hanem két szerzője van: egy kallódó fiatalember, aki a történetet kitalálja és egy valaha befutott, mostanra kifáradt író, aki, miközben az írásnak megadja végső formáját, maga is megkeresi a szereplőket, akik eszerint valóságosan létező személyek; és eközben, így sejthetjük, az ő írásművészete is felfrissül, megújhodik. A dicséretből azonban azt is megértettem, hogy maga a fővonulat, a regény középponti története milyen rosszul van megírva, hogy milyen kevés érdeklődést tanúsítok saját szereplőim iránt, milyen suták és laposak az oldalak tucatjain át vonszolódó párbeszédek, menynyire képtelen vagyok egy-egy, munkámban önkéntelenül kirajzolódó helyzet elmélyítésére, a benne felbukkanó személyek plasztikus bemutatására. Ráadásul néhány kisfiú is végigrohant a pályán, felkapaszkodtak a hátunk mögött húzódó tribünre, amely régebben, amikor ez a terület KISZ-tábor volt, bizonyára több százat is elbírt a szervező- és agit-prop-titkárokból, most azonban kissé már el volt korhadva, azonkívül a kisfiúk sivalkodó hangon buzdították is egymást, úgyhogy a beszédhibás angyal egyre többször és egyre tovább gabalyodott bele saját szavaiba. Ugyanakkor, mintha időt is akart volna nyerni, és mintha ezt az időt arra használta volna fel, hogy javaslatokat eszeljen ki regényem átdolgozására: újabb és újabb ötletekkel hozakodott elő; kutyafuttában odavetett, jelzésszerű alakjaim élni kezdtek a hebegő jó tanácsok nyomán, drámai helyzetek, csábítások és birtoklások bonyolult, mégis áttekinthető szövevénye rajzolódott ki.

És vajon biztos vagyok-e benne (kérdezte a szókezdő mássalhangzókkal kínlódó, kontaktlencsés angyal), hogy egy író (munkája vagy válsága közben) hajlandó felkeresni távoli ismerősének távoli ismerőseit? Egyáltalán: tudom én azt, milyen nehéz egy írót, mármint egy valóságos írót megírni? Egyrészt hitelesen elhelyezni a létező mai magyar irodalmi életben, másrészt ügyelni rá, hogy senkit se lehessen azonosítani vele? Ahhoz, hogy egy madár fölrepüljön, egy egész eget kell teremteni; ahhoz, hogy egy író feltárcsázza egy ismeretlen ember telefonszámát, egy egész nemzeti kultúrát kell a kisujjból kirázni. Az írót nem értjük, hanem olvassuk – így az angyal (és nem értettem, hanem bámultam őt) –, hogy a virágot sem értjük, hanem szagoljuk, és a madarat sem értjük, hanem repüljük.

Talán szereti egymást ez a két ember, a kallódó egyetemista és a hallgató szerző? S ha így van, vajon vannak-e ismereteim róla, milyen veszedelmes az, ha két ember egymást szereti? (Veszedelmes – fűzte hozzá rángatózó állkapoccsal – a szó írói értelmében; minden észrevételt írói értelemben fogjak fel, köznapi emberi értelemben

semmit.) Mi lenne, ha rokonok lennének, nagybácsi és unokaöcs? Vagy ennél is közelebb állnának egymáshoz: apa és fia! Vidéki fiú, a fővárosban találkozik vér szerinti apjával, akit nem látott még soha életében – na, mit szólok hozzá?

Csirkecombok hajladoztak a kezekben, tányérok libegtek (megannyi háziasított repülő csészealj), edénycsörgés hallatszott valahonnét messziről, a konyha felől; ebédidő volt. Ám harmadik angyalom, a fonnyadó arcú tanító néni nem ismerte a gyomor izgalmait. Ha mégis emlegette a gyomrot, akkor Krúdy Gyula novelláira gondolt, ha viszont Krúdyt emlegette, akkor arra gondolt, hogy napjainkra nemcsak az állatok haltak ki, hanem a férfiak is. Izgett-mozgott, ruháját igazgatta (nem mindig illedelmesen). Ugyan miért érdekes az a Dohány utcai ház, amelyről a kezében lobogtatott öt oldalnyi szövegben szó esik, és amely szöveg egy apai pofonnal, illetve a pofont követő bőséges könnyfolyással váratlanul véget is ér? Kit érdekel az a privát pofon, mire valók ezek a privát könnyek? A magánjellegű visszaemlékezés magánügy. Az, hogy a házmester minden ajtóban megállt beszélgetni, csak akkor érdekes, ha azt is tudom, hogy miről beszélgetett. Az, hogy az első emeleten lakó rozzant bácsit Rózsa Sándornak hívták, viccnek nem rossz, de viccelődni is csak akkor érdemes vele, ha ismerem a Dohány utcai Rózsa Sándor élettörténetét. Talán trafikja volt Rózsa Sándornak, vagy szabóműhelye; esetleg egy szikvízüzemben dolgozott, amelyet utóbb államosítottak. Őt jelentették fel, vagy ő jelentett fel másokat? Mit csinált Rózsa Sándor 1944 őszén a gettóban, miután feleségét és két leányát kivezették a Duna-partra? Mi a kedvenc étele Rózsa Sándornak? Miért nem vagyok hajlandó elszakadni legszigorúbb értelemben vett személyes emlékeimtől? Ő magyarázza nekem, a vidékre csábított és ott feleségül nem vett angyal, hogy az írónak a képzeletét is használnia kell?

Használom képzeletemet; azt képzelem, hogy én vagyok a három angyal egy személyben. Ott állok sántán, szakállasan, dadogva, rosszul manikűrözött, keskeny kézzel, amelyen látszik még a dolgozatjavítások tintája, elkáprázva, kiéhezve, reménytelen fogalmazványokkal, amelyek mérsékelt kínban fogantak; ott állok az egykori KISZ-tábor közepén, a nyári forróságban. Pillanatnyilag nem gondolok rá, hogy angyalok lakása Szekszárd, hogy ők szórnak csipetnyi sót a bablevesbe, amelyet ma már, e hosszúra nyúlt és egyoldalúra sikerült beszélgetés végeztével, aligha kanalazhatok ki.

1996. július 7.

Szepesi Attila

A cella

„Ha nincs örökkévalóság, ha nincs érzékeny, rejtett tükör, amely tanúja volna, minden végbe a lelkekben, akkor a világtörténelem – s benne életünk története – eltékozolt idő, s ez zavaró lidércként nyomaszt bennünket... Szenvedélyeinkben az emlékezés az időtlenség felé hajlik. Egyetlen képbe sűrítjük a múlt minden sikerét; a sok napnyugtából, amelyet délutánonként más és más vörösnek látok, az emlékezetemben egyetlen napnyugta lesz..."

(Borges: Az örökkévalóság története)

Nem ismerhette B. I.-t, aki sosem járt szerkesztőségi folyosóról nyíló szobájában. Amúgy nem volt ez a 3x3 méteres helyiség egy szolid szerkesztőségi szoba. Cella volt inkább, melyet az avatatlanok elől csukott ajtók és kárpitok rejtettek. A valódi szerkesztőségi szobáról feltételezhetjük: olyan nyilvános terem, fogadó, ahol az ügyeletes szerkesztő a beszédülő szerzőket hellyel kínálja, kérdéseivel traktálja, s miközben sandán marasztalja, magában azt latolgatja, mikor tűnik már a pokolba az illető.

Erről a cella esetében szó sem lehetett.

A kéziratokkal érkezőknek először is csengetniük kellett az utcai kapun. Ezután az ügyeletes – a *Kincskereső*nél ritka kivételektől eltekintve B. I. volt az – bebocsátotta őket a folyosóra. Innen azonban nem a cella felé vezetett az út, hanem a „közös terem" felé, ahol – Páskándi Gézával szólva – „a verseket egy közös sírnak adják".

Így aztán a legtöbb kézirattal betoppanónak, kézirat nélkül távozónak tudomása sem lehetett a celláról, melyben B. I. szegedi évei jelentős hányadát eltöltötte...

Nappali fény ezt a kis szobát nem érhette. Ablakait sűrű, fekete függöny takarta. Ezek az ablakok eredetileg egy kövezett udvarra néztek, ahol tipikus kisvárosi-belvárosi élet zajlott. Koszos macskák tenyésztek a ládakupacok közt – itt élték a maguk változatos, olykor zajos szerelmi életét. A porolóállványok tövében nénikék álltak a puffogó prakkerral. A suhancok motorbiciklit szereltek. A ládakupacok árnyékában részegek hortyogtak. Fönn a körfolyosón pedig a háziasszonyok naphosszat tárgyalták, ki kivel és mikor.

A cella ajtaja a félhomályos folyosóról tárult, de el is mehettél mellette. Nehéz lett volna eldöntenie avatatlannak, faliszekrény ajtaja-e vagy egy túlméretezett páncélszekrényé. Kívülről is tapétázva volt, kárpit takarta és hangszigetelők karéjozták. Benn folyamatosan szólt a muzsika. Akkor is, ha Istvánnak odakünn akadt valami dolga.

Az ajtó kinyílt és azonnal becsukódott. Minden zajnak kívül kellett maradnia. Betoppanva azonnal megérezted az idegen gravitációt. Előbb még odakünn csellengtél a villamossínek és újságosbódék közt, a tavaszi-őszi platánok alatt. Idebenn már nem az voltál, aki vagy. Valamiképp vendéglátód verseinek, novelláinak és színpadi játékainak lehetséges figurája lettél. Egy torzonborz koldus, kerge madárember, levegőbe lépő csavargó, kocsmai látnok. Az idő kútjába alápillantó spiritualista, aki nem a magad szemeppárjával szemlélted már az imaginárius teret, hanem a B. I.-ével, aki ott gubbaszt előt-

ted a félhomályban, kisfiúsan mosolyog és pipázik. Vodkával kínál vagy nem kínál. Az épp hallható Mahler- vagy Sosztakovics-tételt taglalja, vagy a maga benső gyötrelmeit, mely utóbbiakról sosem tudtad eldönteni: ha ennyire kínlódik miattuk, miért ragaszkodik mégis oly makacsul hozzájuk...

Olvastam valahol, hogy egyszer Toulouse-Lautrecnek vonatra kellett szállnia. Megtette, ám ragaszkodott hozzá, hogy az ablakokat lefüggönyözzék. Egész egyszerűen nem érdekelte, mi történik odakünn. Nem volt köze hozzá. Túl sűrű, gazdag és telített volt a benső világa ahhoz, hogy ütköztesse a külvilággal. Fölöslegesnek tarthatta, hogy a maga túlcsordulóan bőséges benső motívumrendszerét újakkal egészítse ki. Attól félhetett, hogy ami már benne érvényes konturokat kapott, netán összetörik a kinti ezerféleség konturja-nincs bőségétől.

B. I. nehezen mozgott a külső világban. Ahogy az erdőt járó vadaknak megszokott csapásai, neki is untig ismert útvonalai voltak. Ezekről a legritkább esetben tért le. Mindig valahonnan valahová tartott. Teljesen ismeretlen volt számára a felszabadult barangolás, az az oldott és iránytalan csavargás, mely egy Tisza-parti facsoportot, ablak tükrén borongó felhőt, görbe sikátort vagy mosolygó diáklányt megpillantva letér a maga monoton ösvényéről. Nem tudja, nem is érdekli, hová-merre tart, enged a véletlen vonzásának, hagyja magát csalogatni a verőfényes pillanattól.

Gyakran megesett, hogy amikor reggelenként útra keltünk – náluk szálltam meg –, kedvem támadt kószálni egyet. Neki sem kellett percre érkeznie a szerkesztőségbe, lett volna ideje sétafikálni, vagy épp elücsörögni a Tisza-parton. Nézegetni a levegőben bukfencező sirályokat, a csónakázókat vagy a „szegedi kishalászokat" – ahogy Herman Ottó az idevalósi horgászokat nevezte.

Néhány percig valóban ott kucorogtunk a parton, ám István hamarosan feszengeni kezdett.

– Be kéne mennem, félbehagytam néhány Szosznora verset...

– Megvárnak.

– Találtam egy jó sort. Különben is tizenegyre jön T. a laptervvel.

– Fél kilenc van. Ráérsz.

– Levelet is kéne írnom Reich Károlynak.

– Megírod délután.

– Mennem kell... – kacagva felcihelődött. Mondhattam, amit akartam. Ha egyszer a cellája hívta, hiábavaló volt minden marasztalás.

Még visszaszólt:

– Csak bámészkodj. Számold a sirályaidat. Ha van valami, megtalálsz a szerkben. 7-re mindenképp gyere haza. Tünde vacsorát főz. Utána eldumálgatunk egy üveg sör mellett.

– Bor mellett...

– Bánom is én, legyen bor!

Néha méregbe gurultam a hajthatatlanságától. Képtelen volt akár néhány percre is elengedni magát. De komoly harag sosem volt. Az az igazság, hogy közel három évtizedes barátságunk során szinte soha semmiben nem értettünk egyet. Néha már arra gyanakodtam, sportból csinálja. A szeme villanásából viszont azt sem zárhattam ki, ő is valami hasonlókat gondol rólam. Mondott valami vadat, nekem meghökkentőt és fürkészőn nézett rám. Ilyeneket: *Azt azért elismered, hogy Bruckner különb muzsikus volt, mint Richard Strauss?* Ugratásnak vettem, csak rálegyintettem. Ő meg a vállát vonogatta vigyorogva. Inkább az lett volna a meghökkentő, ha egyikünk kiböki: *Öregem,*

igazad van... A másik azt latolgatta volna magában, hogy a cimborája megőrült. Jobb esetben: konformizálódik. Bár hogy melyik a jobbik eset? Ha így folytatja, bolondokházába kerül, vagy írószövetségi titkár lesz...

Életét Szekszárd és Szeged között élte. Tulajdonképpen sem itt, sem ott. A két képzetes helyszín között. Az elfüggönyözött cellában. Annak mágikus gravitációjában, arcok emlékével átitatott és ritmikusan vibráló levegőjében, ahol a félhomály pamacsai zeneszóval és pipafüsttel keveredtek. Születő verssorok és félálomi animulák keringtek a szelíd lámpafényben. Ám maga a tér csöppet sem volt szolid. Nyomasztóan sűrű volt, és a betoppanó számára nyugtalanítóan telített. Szinte lidérces. Odakünn a napsütés, idebenn a borzongató félhomály, melyben összetorlódik távoli évtizedek és közeli esztendők minden emléktöredéke, hangfoszlánya, álma...

Egyszer, még a hetvenes évek közepén Varsóban vendégeskedtem. Az ottani művészeti fesztiválon – Varsói Ősz – vettem részt. A kéthetes jövés-menés utóbb azért oly fájdalmasan emlékezetes számomra, mert Kormos Istvánnal kellett volna odautazzak, de ő – az utolsó pillanatban – lemondta a részvételét, s mire hazaérkeztem, már csak a halálhíre fogadott. Ám ott, Varsóban még nem volt tudomásom róla, mitől feketednek el utólag ottani napjaim, melyeknek tán legemlékezetesebb eseménye a kitűnő lengyel poéta, Konstanty Ildefons Galczynski emlékkiállítása volt. Nem tudom, pontos szó e a „kiállítás". A terem, melyet az elhunyt szürrealista költő világát felidézendő, folyosók labirintusává rendeztek be, zsúfolásig tele volt Galczynski bútoraival, limlomaival. Lámpafény nem égett odabenn, végig sötétben tapogatódzva kellett végig-csetleni-botlani ezen az elsötétített barlangrendszeren. Felvillant közben egy-egy meghatározhatatlan lidércfény, töredék sugarával megvilágítva a fekete bútorokat, a falon árválkodó képeket és tükröket. Suttogás, falon-átszűrődő zene, sikoly és ritmikus kopácsolás hallatszott. Nekikoppantál egy paravánnak, kezeddel tapogattad a kormos falakat. Közben egészen átitatott az éjféli hangulat. Valamiképp a jóemlékű költő hagymázos világának utazója lettél. S utóbb, kibukkanva a napfényre az emlék-labirintusból, nehezen szabadulhattál annak egyszerre nosztalgiákkal átitatott és lidérces hipnózisától.

B. I. cellájára emlékezve gyakran felötlik bennem ez a nyomasztó varsói időutazás a paravánokkal összekaszabolt, félálomi térben. A szó-alkímiának s a régvolt esztendők mágusi felidézésének rokon-hangulata ülte meg az ő Tisza-parti kis szobáját is.

Szeged a testi valója, Szekszárd az időutazásai helyszíne volt. Egyik sem egészen valós, egyik sem teljesen imaginárius tér. Előbbi azért nem teljes értékűen valódi, mert valamiképp *túl későn* ismerte meg. Képzelete benső tájai kialakultak már, mire utcái labirintusába betoppant. Utóbbi, bár jelen idejűnek hitte, egy összetört tükör volt, melyben összekeveredtek a múlt keserédes hangulatú figurái az ezredvégi karneválban: a jelen emlékei az emlékek jelenével.

Volt a „szekszárdi életének" egy megfoghatatlan pillanata, valamikor a gimnazista-nagykamasz évei vége felé, amikor a tolnai kisváros órája a képzeletében megállt. És ettől fogva minden, ami korábban itt történt, akár személyes élete előidejében, akár a históriai múltban, meg ami itt később megesett, már Szegedre távozása után, ebbe az egyetlen pillanatba sűrűsödött. Összetorlódott minden esemény a képzelete forgószínpadán, az „örök visszatérés" titkos törvénye szerint, melynek a forgószínpad – már a maga természete szerint is – a legalkalmasabb színtere.

Ezért lehetett minden későbbi hazamenekülése a Tisza partjáról időutazás. Az ottani alakokban – számtalanszor papírra is vetette, el is mesélte – az egykori, hajdani

magukat őrző, diákkori figurákat kereste. Azt fürkészte bennük, egy rikkancsban, bóvliárusban, hízásnak indult valahai diáklányban, egy verklis idiótában, sátáni filiszterré korosodott legénykori cimborájában, egyszóval: akárkiben, mit őrzött az meg emlék-kori magamagából, mennyire emlékeztet (vagy nem emlékeztet) arra az alakra, aki a „szekszárdi óra" megállásának képzetes pillanatában volt. Titkos kamerájával eme marionettfigurákat fürkészte, jelentéktelenségüket titkos tartalmakkal töltötte meg, s ehhez a tükörjátékhoz a gyerekkori-diákkori város háttér-kulisszául szolgált. Mindig ide vágyott, mert érvényes motívumot csak itt talált, ám újra meg újra csalódottan meg is futamodott, mert igaz ugyan, hogy a benső víziójét itt kiteljesíthette a mindennapok fragmentumain, ám egészében mégsem azt lelte, amit keresett...

Megfigyeltem, már kezdő egyetemista éveiben, hogy számára mennyire idegen a nagyobb társaság. Elveszti benne a biztonságérzetét. Az idegen spirituális erővonalak az övéit „leárnyékolják". Két-három ember jelenlétében még otthonosan érezte magát, de ha négy-ötnél többen jöttünk össze valahol – ami pedig gyakran megesett a hatvanas évek vége felé, a hetvenes évek elején –, feszengeni kezdett. Elhallgatott, félrehúzódott. Akkor kissé csodálkoztam ezen, mert engem csak később kezdett feszélyezni a „sokaság" – tömegiszonyom újabb keletű volt az övénél. Azokban a kerge esztendőkben még vígan elviseltem, ha pohár bor mellett összecsődül boldog-boldogtalan. Ha Temesi Feri és Veress Miklós hajbakap egy nyakkendő színén, míg a közelükben az egzisztenciafilozófus Suki Béla a hegedűjét nyeggeti. Odébb Petri Feri harsogja hexameterekben legújabb kalandját szíve titokzatos „Vízöntő Zsuzsannájával" vagy épp egy alkalmi „fehérmájú szövőnővel". Zoltánfy István kedvenc reneszánsz mesterei és Vásárhely között egyensúlyoz, míg Ilia Mihály Brassóról, Sepsiről, Kolozsvárról fest kevés szóval olyan eleven tablóképet, hogy minden ottani épületnek patinája és minden felidézett figurának aurája lesz. Közben Csaplár Ferenc, mint egy igazi délalföldi Pedró Mester, a századelő szegedi alakjait táncoltatja az ujjai hegyén. Zelei Miklós a mesterséges mennyországokról, Simoncsics Péter a szamojéd népek sanyarú sorsáról, Annus Jóska a tanyasi nép Móra-zamatú nyelvéről elmélkedik. A szépreményű festő, Veress Miska kukán hallgat, mint egy maga-pingálta fekete fa. Boncz Géza egy szóficamot ízlelget. Mocsár Gábor és Tóth Béla kajánul élvezi az író-festő-óvoda zűrzavarát. Dinnyés Jóska pengeti-pengeti sírván. Lippai „Latyak" a bélyeggyűjtés és a vízipóló ingoványaiban tapicskol. Zalán Tibor szíve Csillája és az aranyszabadság közötti karcsú mezsgyén csetlik-botlik. A társaságba keveredett színészek pedig – Nagy Zoltán, Dunai Tamás, Konter Laci, Tolnay Miklós, szegény Kovács Jancsi – vigyorgással elegy hüledezéssel hallgatják a szürrealista hangzavart.

Bolond névsorolvasás ez, melynek nincs ereje felidézni azoknak az elmerült szegedi esztendőknek a hangulatát. Nem is lehet, hisz benne említetlenül kell maradjanak azok a figurák, akik a karneváli bolondóra közegét alkotják, hivatásos bohémek, szesztől iszamós öngyilkosjelöltek, balga rezonőrök és skizofrén spiclik, soha egy érvényes ecsetvonást vagy épkézláb szókapcsolatot papírra nem vető szenvelgők, akik eme fogyatkozásukat harsány szerepjátszással pótolják, meg a bohémtanyákon fölös számban tenyésző kék-, lila- és rózsaszínharisnyák, akik nélkül oly sivár volna minden feketemise.

István somolygott, meg-megszólalt, de sosem tudott egészen feloldódni a bizarr hangulatban. Ott is volt köztünk, meg nem is. Akadt is néhány barátja, nem is. Számára a barátság valamiképp „eleve adott" volt: egyesekkel egy életre összemelegedett

első látásra, másokkal - második-harmadik találkozásra - már képtelen volt hangot találni. Ahogy a külső táj, testi valója helyszíne, meg a benső, kiforrott, új motívumoktól idegenkedő képzeleti tája oly aggályosan különvált az élményvilágában, a kinti és a benti karnevál sem tudott benne összevegyülni. Ott ült a hajdani társaság peremén, szekszárdi figurákon és hamuszürke helyszíneken tűnődhetett magában, vagy kedvenc orosz poétáin, akikkel akkoriban ismerkedett, akiket aztán a maga képére formált, s akiknek érvényes magyar hasonmását megteremtette. Ha egyet-egyet időnként megemlített közülük, valójában sosem tudtuk, létezik-e az illető, élt-e valaha, vagy csak ő találta-e ki a maga szócsövéül.

Hogy mégsem voltak ezek a poéták egészen légbőlkapottak, az egy alkalommal be is bizonyosodott. Feltűnt Szegeden István verseinek hőse, Viktor Szosznora. Úgy hozta a véletlen, hogy a szentpétervári - akkor Leningrádnak mondták - jeles költőt együtt vártuk a pályaudvaron. Meg is érkezett annak rendje-módja szerint. Kedves volt és rozoga, amilyen csak egy orosz alkoholista bárd lehet. Kicsit önmaga túlélője volt, a maga fényes előidejére emlékező árnyék. Így aztán magunk kellett megigyuk a vendég tiszteletére vásárolt temérdek Finnlandia-vodkát - nem is volt hiba benne -, míg a derék poéta, önmaga roggyant hasonmása, csak narancslevekkel hűsítette magát a pannon éjszakában, és Puskin - számomra olykor ködökbe foszló - nyelvén ecsetelte ama daliás időket, amikor még ő sem volt kénytelen mindenféle szirupos pancsokhoz alázni fejedelmi-magát.

Nem tudom eldönteni, nem is próbálkozom vele, derék Szosznoránk költői műve mit ér. Lehetséges, hogy a magyar alteregója - melyet István a maga képére formált - érvényesebb, mint az eredeti? Sejtelmem sincs róla. De azt bizton állíthatom, hogy az általa magyarított - és nálunk jórészt ismeretlen - orosz bárdok egyike-másika valóban óriás lehetett. Hodaszevics és Szologub, de főképp és mindenek előtt, a „Rimbaud-alkatú" Gumiljov, ez a CSEKA börtöneiben eltűnt rátarti szellem, aki Afrikától Perzsiáig és Párizstól Kínáig álmai helyszínévé varázsolta a huszadik századi, mára ugyancsak felbolydult földgolyót, a vesztébe rohanó öreg glóbuszt...

„A történeti tények, különösen a szakrális történetbe tartozók a maguk sajátos módján a minden világokat teljesen és egyetemes harmóniába ötvöző és minden szimbolika alapját képező megfelelés törvényének következtében egy magasabb rend igazságait fordítják le. A szóban forgó megjelenítés által felidézett idea lényegében a »stabilitás«, ami egyedül a Pólus jellegzetessége: a sziget mozdulatlan marad a szakadatlan hullámverés, a külvilágot tükröző háborgás közepette..." - írja a maga homályos, szövevényes stílusában René Guénon. Az a szakrális történet, melyről beszél, a szellem mindenkori szabadsága, a mozdulatlan sziget pedig, melyre utal, az a képzetes helyszín, ahol a béklyóit veszített teremtőnek álmodnia lehet. Ahol nevet adhat a sorstalanul vacogó névtelennek.

Baka István olyan telített panoptikumot alkotott kedvenc poétáiból a maga szerkesztőségi cellájában, mely panoptikumban immár maga is az emlék-figurák közé keveredik. Hogy ez éppen egy szerkesztőségi szoba volt, teljesen érdektelen. Földi koordinátáinak nincs jelentősége. 3x3 méteres széle-hossza nem mérhető. Rejtett dimenziói alig bejárhatóak. Hasonlatos ez a végtelenné kitáruló cella ahhoz a diákkori bolondfarsanghoz, melyet föntebb próbáltam felidézni. Helye nincsen, csak emléke. Ezerféle tér- és időtöredékből tömbösül egyetlenné. És nagyálmú, megnyaklott figurák tolonganak benne, akárcsak a századelő-századközép orosz farsangjában, ebben a véres, bornírt, egyszerre nyomasztó és szakrális, szenteket porba tipró és emlék-glóriával ékesítő

karneválban, mely azonban csak a genezise szerint orosz, valójában egyetemessé tágul és tárul. Eredeti helyszíneitől elszakad, és mindannyiunk sejtjeibe beköltözik.

A félelem, a 20. századi hagymázos rémület, a megsebzett értelem és magányára ébredő szellem forrásvidéke ez a képzetes táj és idő, melyben nincs fönn és lenn, előtt és mögött, s mely mindannyiunk létezését és gondolkodását meghatározta, hangulatainkat és reflexeinket mindenkorra megülte a maga lidérces ködeivel, s nemzedékünk – hiába az idők változása – nem tud megszabadulni ama megrögzöttségeitől, melyek egykor borzongással és az imaginárius szabadság vágyával átitatták...

Tandori Dezső írja egy esszéjében, Nemes Nagy Ágnes hajdani Pilinszky-jellemzését idézve: „A Pilinszkyről sejtett hegyesszög-lelkialkat NNÁ-nak valamivel tágabb kifordulást engedett, ám derekassága messze a derékszög fokszámain belül maradt. Durván szólva, Weöres volt a teljes kör. Ezek csak jellegkeresések, nem értékítéletek, ám ezt nyilvánvalóan mindenki látja." És látnia-éreznie kell azt is mindenkinek, hogy B. I. is ilyen *hegyesszög-lelkialkat* volt. Egyetlen élmény és látomás megragadottja. Világos, hogy számára mindig – már az őt letipró betegség elhatalmasodása előtt is – a Teremtő közönye, nagyvonalú és már-már derűs ember-pusztítása elleni lázadás volt a gondolkodását meghatározó alapélmény. Annak felismerése, hogy nincsen külső menedék.

Mindnyájan egy kozmikus sakkjátszma figurái vagyunk, s nem tudható, milyen minőségű és milyen színű bábok, ahogy még az sem sejthető, ki és milyen szándékkal irányítja ezt a félőrült és véget nem érő játszadozást. És mivel a körvonalak oly komiszul kiismerhetetlenek, a mozdulatok tendenciái „józan" pillantással követhetetlenek, a test csak lefoszló álca, a külvilág egyetlen börtönudvar, akár a van Goghé, melyet egyik emlékezetes utolsó versében B. I. felidézett. Körül rácsok és falak, homály és rettegés. De van egy, egyetlenegy hely ebben a ködülte és vigasztalan ezredvégi tájon: egy parányi, elsötétített cella, melyben a tömegvonzás törvényei a tetszésünk szerint alakíthatók, s mely cella ezért maga a szabadság és a boldogság.

PATAKI FERENC:
BAKA ISTVÁN: ISTEN FŰSZÁLA (1992)

Domokos Mátyás

Emlékek célkeresztjén

Én az lennék, ki nincs, de léte több,
Mint bárkié a létezők között,
Mert vanni *könnyű* – lenni *nehezebb*
Léleknek, földi árnyképek felett.

(Baka István: Változatok egy orosz témára)

1.

Az első képet 1976-ból őrzi emlékezetem fényképalbuma Baka Pistáról. A Szépirodalmi Könyvkiadó munkatársa voltam, s az ünnepi Könyvhét rendezvényein forgolódtam Szekszárdon és környékén. Az ő első könyve, a *Magdolna-zápor* ugyan a Magvető gondozásában jelent meg, de a kultúra helyi ügyintézői azt javasolták, hogy az éppen ott tartózkodó, két fiatal írónak: Baka Istvánnak s a környékről Pestre származott, „befutott" (akkor már József Attila-díjas) Czakó Gábornak, akinek az *Iskolavár* című regényét a Szépirodalmi jelentette meg, rendezzünk közös pódiumbeszélgetést.

Ekkor találkoztunk tehát legelőször személyesen, de első könyve anyagát már ismertem, mert ekkoriban készítettem egy pamfletbe hajló tanulmányt, amely az előző esztendő verstermését szemlézte (*Versírógép* volt a címe), s ehhez természetesen átböngésztem a *Magdolna-záport* is, amely – hadd valljam meg őszintén – nem tett rám maradandó benyomást, bár megéreztem benne a korjellemző légszomjjal küszködő, valódi fiatal tehetséget, s a versek megmunkálásának az ambíciójában a kifejezésért vívott küzdelem erkölcsét. (Jónéhány esztendővel később magától Baka Istvántól tudtam meg, hogy vékonyka kis első könyve verseinek a rendjébe jócskán belekaszált az állami könyvkiadás nem létező cenzúrája, „maoista elhajlás" fertőzetét szimatolva anyagában. Olyannyira, hogy komolyan fontolgatta is egy ideig, mondta Baka Pista, hogy érdemes-e egyáltalán kilépni vele a nyilvánosság elé, ilyen csonkítás után? Érdekes viszont, hogy a megjelent anyag néhány darabját – *A lombon átszűrt, Hajnaltól reggelig, Szép fácska, dunna volt..., Már egyre több eget, Az udvar fája, Che, Temesvár után. Az erdőn* – később a költő sem vette föl *Égtájak célkeresztjén* címmel 1990-ben megjelent, „válogatott", de tulajdonképpen összes verseinek a gyűjteményébe, s nem szerepelnek a Jelenkor gondozásában 1996 Könyvhetére közreadott életmű-gyűjteményben sem. Hogy miért döntött így a költő, azt már nem fogjuk megtudni soha.)

Ezen az 1976-os Könyvhéten Tolna megye vendége volt Weöres Sándor is, Károlyi Amy társaságában, a Szépirodalmi Könyvkiadó „Mikrokozmosz füzetek" sorozatában napvilágot látott *Áthallások* verseivel, de arra már képtelen vagyok visszaemlékezni, hogy Weöres Sándor és Baka Pista találkoztak-e személyesen is egymással. De gyanítom, hogy nem találkoztak, ismerve Baka István önérzetesen tartózkodó és szerény visszahúzódó természetét. Nekem ugyanis, valahányszor szekszárdi megismerkedésünkre, vagy későbbi találkozásainkra gondolok, szinte kényszeresen, mint egy epitheton ornans, egy Illyés-verssor jut vele kapcsolatban eszembe: „A szegények szerények." Ő pedig szegény volt, a szegények világához tartozott, s onnan „emelkedett ki", csúszna a számra a konvencionális fordulat, de hát nem emelkedett ki: haláláig szegény maradt, nemcsak a földi javakat illetően, de magatartásában, viselkedésében is, noha

tudatában volt annak, hogy mit ér, amit költőként csinál. Ez a lírává oldódó, szemléleti formává finomult hovatartozás-érzés már a *Magdolna-zápor* verseiben is megjelenik. Úgy is, mint predestináció, ahogyan első kötete életrajzi jegyzetében megfogalmazta: „Életem sorssá kezd válni, s én ebből azt szeretném versbe menteni, ami másokéval is közös." Ahogy *A lombon átszűrt* című versében olvasható: „Az ágak megkötött szerelme / kínjában ver, parázslik – S én itt születtem! Óv e táj, / de nem ment meg magától." S a szegénység ősi léttapasztalata szülhette a *Hajnaltól reggelig* idillbe csomagolt szomorú iróniáját is: „s a hajnal csodaszép – ezért is / nem mulasztják el a szegények." Vagy a *Szép fácska, dunna volt...* egyik hasonlatában: „Mint ahol ötnél több gyerek van, / az égi csillagok soványak". S ez a szegénységtudat a vízjele a *Már egyre több eget* következő hat sorának is:

Kifent ágak vigyáznak,
hogy minden ugyanígy maradjon.

E tájban nem vagyok, csak értem,
a fásult égen lóg kabátom,
megóv az is, mint hasztalan,
de eladható szabadságom.

Létélményének személyes lelki, idegzetbeli következményeiről pedig így vall: „rozsdás fájdalom / piroslik vasravert szivemben." – Érdekes, hogy a „poézis bájalakjában" (Berzsenyi) legfeljebb az aesopusi beszéd lehetőségét érzékelő és kódoló éberség a *Fegyverletétel* invokációján nem akadt fönn:

Azt hittük sorsunk szálait
jövendővé szövi e kor.
Megszőtték szőnyeggé, mire
a hódító tipor.

A csekély számú, de legalább bensőségesen unatkozó hallgatóság előtt lezajlott pódiumbeszélgetés se hagyott maradandó nyomot bennem (amelyet nekem kellett vezetnem). Inkább csak arra emlékszem, hogy feszengő érzésekkel töltött el a fiatal és sikeres prózaíró nyers magabiztossága, amellyel pályatársait értékelte, s a talán még szűkebb pátriájában is jóformán ismeretlen költő tartózkodása. Alig lehetett szóra bírni.

2.

Az indulás pillanatában persze jóformán lehetetlen eldönteni, hogy mi az, ami (mégha amúgy „igaz" is) költői értelemben csak „szó", s mire üti rá majd később hitelesítő pecsétjét a sorssá vált élet. Garmadával idézhetnénk példákat, hogy a személyileg is szó szerintien valóságos szociográfiai-biográfiai tények mély átérzéséből mennyi hiteltelen költői kép, s kétségtelen „igazságokért" perlő rossz vers született már a költészet történetében. De születésük pillanatában, ki mondja meg, hogy az ilyen sorok, hasonlatok, mint: „Azt hittük, hogy a dzsungelek / szobákban folytatódnak /, hol partizánmód rejtezik / s szép tervet sző a holnap – s most rettegünk, gerillaként hová / rejtőzhet még a holnap" – pusztán a kor, a hetvenes évek csalódott neoavangárd ifjúságának Che Guevara-mámorában fogant parnasszien kép-e vagy/ és aesopusi beszéd is, az 1968-as prágai tavasz eltiprása után? Annak a költőnek a tollából, aki Leningrádban volt orosz szakos bölcsész ösztöndíjas (amit különben én *akkor* nem tudtam róla, mert

ilyen következményekkel is járt a kölcsönös bizalmatlanságnak a létezett szocializmus által gerjesztett légköre, amely még az irodalom szűkebb belvilágán belül is eltávolította egymástól a nemzedékeket); s Oroszországban eleven kapcsolatba került a 20. század orosz irodalmának a hivatalos első nyilvánosságból száműzött költői életműveivel, Gumiljovtól, Hodászevicstől, Cvetajevától és Ahmatovától egészen Brodszkijig. Ennek ismeretében már kaphat bizonyos felhangokat a *Nyár, Délután* utolsó szakasza:

S engem gyanakvó csillagok
követnek már a tájban,
kutatva, merre hallagok
a megjelölt homályban.

Hogy *merre hallag?* Gondolom (utólag), talán a „belső emigráció" felé, amelynek kényszerű gyakorlatáról éppen a Szovjetunióban szerezhetett közvetlen tapasztalatokat. S ez a tapasztalat számára is kényszerű/kötelező erkölcsi imperatívuszként már szintén megjelenik a *Magdolna*-zápor verseinek *Prédikátor-ének* ciklusában, amelynek sorsszerű jellegéről akkor és kívülről úgyszintén nem lehetett mindazt tudni, amit teljes költői útjára visszatekintve oly kétségbevonhatatlannak érezhetünk ma, s a „belső emigrációba" vonulás bejelentéseként könyvelhettünk el. „Édes Hazám, ki bűne / hogy Benned nem maradtam?" *(Változatok egy kuruc dalra I.)* Még világosabban: „Hazámba bujdosom hazámból" *(Változatok egy kuruc dalra II.)* S ugyanebben a versben kap először hangot a belső emigrációba kényszerült költői helyzettudat egyik alapmotívuma is. („Mondogatom - csak megmaradni!" - annak a keserves tudásával együtt, hogy - *nincs mire*!)

Mint béna nyelv, sajogva
forgunk az éj szájüregében,
még motyogunk kemény fogakba
ütközve, túl minden reményen.

(Prédikátor-ének)

Szorongató jelképnek érzem, hogy a Tájkép fohásszal című gyűjteményes kötet s egyben Baka költői életművének minden bizonnyal záródarabja, a Határ Győzőnek ajánlott *Üzenet Uj-Huligániából* is ezzel a motívummal ér véget: „országnak ország még hazának árnyék / itt rég nem halni itt túlélni kell". Teljes élet helyett a túlélés életpótlék-stratégiája - költői életművének ez a felismerés az egyik sötét alapszíne.

Sorsról és elrendelésről, determinációról és belső emigrációról beszélek, de szeretném hangsúlyozni, hogy jelentékeny(nyé váló) költőnél sohasem „eszmei mondanivalókról" van szó, hanem *kifejezés*ről, mert végső soron ez ad értelmet a megszólalásnak (úgynevezett „eszmei mondanivalót" vagy korszerűbben: „message"-t is): igazolást mindennek. S Baka István helyenként már ebben az első kötetben is kikezdhetetlen költői érvényű metaforákban fejezi ki azt, amiről csak versben lehet egyáltalán beszélni. Például a transzcendenciát odafönn: „Az éj, e csillaggal kivert / vaskesztyű Isten kezén" *(Erdő, erdő).* És a földet, a magyar vidéket idelenn: „S a befüstölt, hideg szobából / csak nézed, míg esteledik, / ahogy az ablakon a zápor / parasztarca verítékezik" *(Oly bizonytalanná)* - Még néhány év, s Bakának ez a képessége olyan metaforákat eredményez (például az *Alkony* című versben), amelyeket József Attila is elismeréssel nyugtázhatna:

A rókabundás alkonyat
most lendül át az égi partra,
s csillag-sövényen fennakad
bozontos, rozsdaszínű farka.

Kitépi és tovább szalad,
nyomára forró vért csöpögtet,
és mint pityergő vadnyulat,
kiejti szájából a Földet.

3.

A hetvenes évek vége felé kaptam tőle egy levelet, akkori munkahelyének: a szegedi *Kincskereső*nek a fejléces levélpapírján. (A levélen nincs dátum. Érdekes, hogy Baka Pista, aki verseinek a keletkezési időpontjait mindig gondosan feltüntette könyveinek a tartalomjegyzékében, a leveleit többnyire nem dátumozta. Valamiről nyilván vall ez is, de hogy miről, azt még csak találgatni se tudom.) Ebben a levélben írta a következőket: „Úgy érzem, összeállt a második kötetem, de elég vékony könyvnek igérkezik – 810 sort számoltam össze (a *Magdolna-zápor* végleges terjedelme 756 sor volt)." Mégis azt szeretné, ha „a csekély sorszám ellenére" foglalkoznék vele a kiadó. Akkoriban ugyanis létezett egy íratlan szabály, amely a verseskönyvek minimális terjedelmét ezer sorban szabta meg; részint azért, hogy a vékony kéziratokból is kötött könyvet lehessen gyártani (a fűzött vagy kartonált könyv évtizedekre megszűnt a magyar könyvkiadásban, ugyanakkor egy másik íratlan – minisztériumi – szabály pedig azt írta elő, hogy a versek papírtakarékossági okokból lehetőleg folyamatosan tördelődjenek, ne új oldalon kezdődjenek); részint meg azért, hogy a minimális terjedelemre való hivatkozással is egy „homokzsákot" lehessen állítani legalább a kiadói szerkesztőségeket permanensen fenyegető „versárvíz" ellenében.

Ez a második verseskönyv, a *Tűzbe vetett evangélium* végül is 1981-ben jelent meg, Ács Margit szerkesztésében. Valamivel több, mint nyolcszáztiz sor, s legjobb emlékezetem szerint az éves kiadói tervekbe való nehézkes betagolódásra (az úgynevezett „átfutási időre") és a sovány ka terjedelemre való hivatkozással a kiadó megvárakoztatta Baka Istvánt, aki viszont külső rendelésre vagy ilyen kényszerek nyomására képtelen volt megszaporítani a versei számát.

Ha végignézzük köteteinek dátumozott tartalomjegyzékeit, naptári pontossággal dokumentálódik, milyen nehezen írt, helyesebben: milyen nehezen adott ki verset a kezéből. Évente általában négyet-hetet. (E visszaemlékezés írása közben jutott el hozzám a kecskeméti Forrás 1996. májusi Baka István-emlékszáma, s abban olvasom, a költő egyik interjújában: „nekem négy-öt vers az évi termésem." Csak kétszer ugrik meg ez a szám: az út elején, az első kötet megjelenése előtti két esztendőben tizenegy-tizenegy verset írt, s az út végén, a halál pitvarában, 1990–1991-ben tizet, illetve tizenkettőt, majd 1993-ban és 1994-ben tizenhetet, illetőleg huszonötöt. A „léte cellájában", a „hús, vér, belek mocska...kínzókamrájában" felszökő számban bizonyára szerepe volt a jótékony szabadság oxigénjének is, s bár Yorick maszkjában nem kis keserűséggel állította önmagáról, hogy „tudom nem a testem / Világ-cellámban lelkem rothad el" – a tőle szokatlanul gazdag termés sem hígult fel – *remeklések* sorozata.

De lehetett más oka is ennek a majdnem-elnémulásnak a hetvenes évek második felében, s erre később ő maga is tett célzást egyik levelében, a Kincskereső, szintén

dátumozatlan levélpapírján. Ebből idézem a következőket: „Köszönöm leveled első bekezdését - én azért fájó szívvel raktam össze ezt a húsz évet, amelyből a 27-32. életév közötti legfontosabb ötöt magán- és közbajok miatt gyakorlatilag elveszettnek tekinthetem. Persze, írhatok még sok jót, de azt már soha, amit harmincévesen nem tudtam (tudhattam) megírni. Az érdektelenség és leszorítottság is akadályozza az írást, nemcsak a börtöntől való félelem (Újhold-beli esszédre gondolok), bár a mi sorsunk már csak tragikomikus lehetett, nem igazából tragikus, mint a Te nemzedékedé."

Arról nekem soha nem írt és nem beszélt, hogy milyen „magán- és közbajok" fogták le a tollát, aminek csak egyik, s nyilván nem a legfontosabb momentuma lehetett az első könyve anyaga körül felröppentett politikai inszinuáció.

S meglehet, hogy ennek a depressziónak a kialakulásában verseinek a viszonylagos visszhangtalansága is közrejátszott. Költészetét méltóképpen jellemző és értékelő szép esszéjében Lator László szögezi le ezzel kapcsolatban, hogy Bakának már három, nem is akármilyen verseskönyve, két prózakötete jelent meg, de még egyetlen méltó kritikát sem írtak róla azidáig. („Azt dehogy merem ideírni - folytatódik Lator esszéje -, hogy viszont kiket, milyen leleményes pirotechnikusokat, gyors kezű kóklereket kiáltott ki zseninek, pártérdekből, csoport hűségből, balek sznobságból, egy-egy visszhangos kritika.") Ennek a megállapításnak a szomorú megalapozottságát jelzi, hogy az *Égtájak célkeresztjén* című kis gyűjteménynek a megjelentetése sem volt olyan magától értetődő elhatározás, mint ma hinnénk.

1988 tavaszán szokatlanul terjedelmes lektori jelentésben igyekeztem bizonygatni a kiadó vezetősége és - hogy finoman mondjam - felsőbb „ideológiai maecenatúrája" számára, hogy a költő igénye életműve áttekintésére jogos és elsősorban esztétikailag indokolt. „Baka István jelenléte - írtam - nem a túltengő megjelenésekkel biztosított jelenlét, hanem szellemi természetű; esztétikai-értékjelenlét, mert Baka ritka szavú költő - ezt példázza lírai életművének hozzánk most benyújtott kvintesszenciája is -, de amit mond, arra oda kell figyelni, arra érdemes odafigyelni, s a mai magyar líra sorsát, arculatának alakulását, új értékeit számon tartók figyelme hálójában ő is benne van már, eddigi költői működése alapján - s ez talán a legtöbb, amit manapság elérhet egy úgynevezett magyarországi magyar költő." Ezzel a hosszú körmondattal nemcsak lektori 'annotációját' akartam letudni a szerzőnek, de sokkalta inkább arra szerettem volna rögtön az elején figyelmeztetni, hogy ez a költő a mostoha gazdasági időjárás ellenére is indokoltan kéri az állami könyvkiadástól azt a támogatást, hogy „eddigi költői életművét a maga kedve, s az anyag belső törvényei szerint rendezve odategye a mai magyar líra közvéleményének az asztalára..."

Ezután Baka István költői alkatát igyekeztem jellemezni: „az olyan, sziklákkal labdázó, drámai kedélyű költők sorába tartozik ő is, amilyen a mi líránkban Vörösmarty volt (vonzódik is hozzá, vékony életművében minduntalan vissza-visszatér a belső-alkati rokonság megérzésének, sejtelmének a kiéneklése), Vajda János, vagy - ha verset írt volna - Kemény Zsigmond, Komjáthy Jenő, s Adynak bizonyos komor, epekeserű metafizikus arcéle, vagy a világlírában Leopardi." Igyekeztem megmutatni, s amit különben mélységesen hittem, praktikus céllal elhitetni azt is, milyen elemi erő és sötét eredetiség rejlik Baka képeiben: „Az éjszaka, / csillagait / vonszolva, mintha lánca volna, / előbotorkált" - idéztem a *Raszkolnyikov éjszakáib*ól, amely a negatív létezés ontológiájának egyik (ma már jobban látom: kicsit Pilinszkys ihletésű) emblémája lehetne, amire néhány sorral alább ez következik: „baltaként rándul meg szivem", s ezt fűztem hozzá: „mennyire evidensnek, magától értetődőnek érezzük ezt, holott soha senki nem írta le magyar nyelven..."

De a vérsötét „pesszimizmusánál maradva, s emlékeztetve arra - folytatódik a lektori jelentésbe foglalt jellemzés -, hogy világszemléletét a költő rendszerint a képeinek, metaforáinak a megválasztásában árulja el akaratlanul is (s ez nem az én esztétikai találmányom - József Attila mondotta a Japán kávéház teraszán Ignotusnak), azt hiszem, a következő, ifjúkori kép is, egy vers, a *Dal* zárképe, önmagáért beszél, de nemcsak önmagát jellemzi: »te vonszolod a holdat, / mint vasgolyót a rab«. Vagy később, amikor a *Végvári dal*ban egy természeti képet is ilyen metonímiával ruház föl: »ágak ínyéről / vicsorít ránk / esőcseppfogsorral az Úr«; vagy egy »tavaszdal«-t így kezd: »Hóvirágok, ti vízbe fúló / szájából kivillanó fogak«, vagy ismét tovább lapozva a kéziratban, s közelebb jutva az időben, így jeleníti meg a reggelt: »Rámkattan mint fénylő bilincs, / a reggel horizontja«, egy új versében pedig így: »A szürkület patkánya már előbújt, éles fogakkal feltöri a Nap dióhéját« - akkor sejthetjük meg ennek a borús világlátásnak az igazi, a költőt megkínzó mélységeit! »Hideg van« - írta első kötete élére Weöres Sándor, s akkor ez a világ hidegének objektív lírai ábrázolásával volt egyértelmű; »hideg van« hirdeti Baka István, s ez ebben az esetben a költő világának a hidegét jelenti. Ebben a különbségben van Baka István költészetének, versei sötét sugárzásának egyik, rávalló Fraunhoffer-vonala. Dehát hogy is lehetne másként, amikor egyik új versében, pátosz és könny nélkül, a tárgyilagos ténymegállapítás hangján tudja kimondani, hogy »kényszerzubbony volt már az anyaméh is« *(De profundis)*, vagy amit legutóbbi kötete címét is adó nagyobb kompozíciója, a *Döbling* elé mottóul választott Széchenyitől: »Ó Isten, miért is születtem én, nyomorúságos féreg, miért is emelkedtem ki a semmiből?«"

Végül pedig visszakanyarodtam oda, amivel kezdtem, s jól tudva azt is, hogy igen eleven intézményi hiúság és olykor hisztérikus rivalizálás is érvényesül az állami kultúrbürokrácia vezetőinek a világában, lektori jelentésem végén ezt igyekeztem megcsiklandozni: „A kötetet természetesen változtatás nélkül, s melegen kiadásra javasolom. Szellemi-erkölcsi felelősségünk is van ebben, mert annakidején, amikor első kötete készült, a Magvetőnél méltatlanul bántak ezzel a tehetséggel, ezért jött hozzánk, s mi - nagyon rendjén való módon - vállaltuk is őt. Vállaljuk tehát továbbra is. "

Két esztendővel később, 1990 koratavaszán, a Költészet napjára aztán meg is jelent az *Égtájak célkeresztjén*. Közben lezajlott egy, úgymond, „rendszerváltozás" is, de ettől függetlenül történt a könyvvel egy hiba: a megjelenés után vette észre Baka Pista, hogy anyagából kimaradt a Liszt-versek talán legsúlyosabbika, a *Liszt Ferenc éjszakája a Hal téri házban*. Az utólagos nyomozás kiderítette: nyomdába adás előtt a költő visszakérte kéziratának mind a két példányát egy „végső" költői átnézésre és átszerkesztésre, s mivel megváltoztatta a versek eredeti sorrendjét, a nyomdai példányhoz gondos szerzőként új tartalomjegyzéket is illesztett. Igenám, de a szóban forgó versnek (amelynek eredetileg az *Ady Endre vonatán* után kellett volna következnie) mind a két példánya átkeveredett rakosgatás közben a másodpéldányba, amit az új tartalomjegyzék gépelése közben Baka Pista nem vett észre, s hiányát sem a korrektúrában, sem az imprimatúrában nem észlelte, a korrektor pedig, aki a szedést a kézirattal olvasta össze, nem is vehette észre, hiszen a vers sem a kéziratban, sem a tartalomjegyzékben nem szerepelt! Mindezt azért részletezem, mert ugyan apró, de Bakára oly jellemző, immár sorsszerű „vakvéletlennek" érzem. („... valahogy mindig úgy éreztem, hogy valami megakadályoz abban, hogy az legyek, aki akarok lenni" - olvasom egyik vallomásában. Forrás, 1996. május.)

4.

Ezen a „vakvéletlenen" el lehet merengeni, de a Liszt-versek üzenete nagyobb kérdésekre kínál tűnődnivalót, és keres fogódzókat, a költő számára is, jóformán a pályakezdet pillanatától fogva. A Zrínyiben, Vörösmartyban, Széchenyiben és Adyban is hangzó „poesis hungarica" közös húrján, s az ő „hangkörükbe" az alkati kohézió jogán belehelyezkedő szerepjátszó költő voltaképpen Ady kérdésére keresi a saját válaszát: mit ér az ember, ha magyar? Mi a helyzete, s mi lehet a sorsa a 20. század második felében, Nyugat és Kelet ősi-új dichotómiája korában? Sorsként átélt és mélyen megszenvedett válasz az övé, még ha igaza is van Lator Lászlónak, hogy - éppen a kifejezés terén - olykor „romantikus-szecessziós ajzottság" fűti ezeket a verseket, például az Ady Endrének ajánlott *Háborús téli éjszaka* „túlhabzó nyelvét". - „Küldetés vagy átok / sodorta erre s honnan jött hova", jut eszembe e helyt az *Átutazóként* másfél sora, s csakugyan, mi ez a gond az ő költészetében: küldetés vagy átok? Ezeknek a verseknek, érzésem szerint nem annyira a magyar költők számára egy időben szinte kötelezőnek hitt „nemzeti-közösségi küldetéstudat" az ihletője, mint inkább az *odatartozás* forró és heves megvallása, de még inkább a drámai viaskodás e kérdésekre: történelmünkben és a történelmünkről kialakult hamistudatunkban adott/adható, valóságos és gyakori, de Baka számára elfogadhatatlan/rossz válaszokkal. Költői alkatához nem igazán illő, tragikus szenvedéllyel átélt emberi problémája volt magyarságának vállalása.

Érdemes ezeket a verseket, továbbá a nyolcvanas években írt *Döblinget*, a *Vörösmarty-töredékeket*, a Liszt versek ciklusát, s más, ekkoriban írt dolgait is összevetni, együttolvasni a *Szekszárdi mise* című kisregényével, amelynek félszeg hősét, a szekszárdi dalárda erősen közepes képességekkel megáldott hajdani karnagyát az a kérdés kínozza lázálmában, amelyet Liszt Ferenc szellemalakjához intéz: - „Az én sorsom valóban csak a csekélyebb tehetségem miatt alakult másként, mint az öné? S nem azért, mert én mindenekelőtt magyar voltam?" A derék karnagy lelkébe tulajdon sorsának sikertelensége kitörölhetetlenül beleégette azt a meggyőződést (s ez az egyik, nagy gyakorisággal előforduló torz önvigasz a Bakát is meggyötrő alternatívának), hogy a kis népek fiainak a tehetségét a nemzeti származás ólomsúlya húzza le a sárba, a magyar Ugarra, a minden „magasrendű zenemű előadására alkalmatlan" szekszárdi dalárdába. S ennek a zsákutcás alternatívának a másik rossz lehetőségét „a hangok nagy tanárjának: Liszt Ferencnek az útjában látja megtestesülni a hajdani karnagy, aki a civil életben csak a nyugalmazott pénztárnokságig vitte. - „Az ön zsenije csak külhonban bontakozhatott ki igazán - lobbantja »a hírhedett zenész« szemére - de önnek ezért cserébe németté, franciává kellett válnia, még mielőtt magyarrá lett volna... Az ön magyarsága nem volt más, mint romantikus pózok és patetikus gesztusok sorozata, amelyeknek itt azért hódolt be mindenki, mert az önáltatásunkat szolgálta. Az önáltatásunkat, ahelyett hogy a kívülről jött világosabban látó szemével a hibáinkra döbbentett volna rá bennünket." S mi a válasza Lisztnek, aki géniusza sorsának köszönhetően nem hullott vissza a kultúra, a művelődés ekéjével felszánthatatlan, nagy magyar Parlagra? „...cserébe önnek megadatott az, ami nekem soha, az, hogy egy nemzet fia lehetett. Ön otthon érezhette magát e hazában, ahol én mindig csak díszvendég voltam." Dehát nem is kellett másnak, legfeljebb díszvendégnek, „önigazolásul", „díszmagyarba fülledt, mostadatlanságszagú" jó magyaroknak. A „körülötte alvó Magyarországnak" (ez az állapotleírás már a *Liszt Ferenc éjszakája a Hal téri házban* című versből való), amelynek legelső és legerősebb reflexe minden ébresztési kísérlettel szemben, hogy nem akar az istennek se fölébredni.

Versek és kisregény együttolvasásának a jogosultságát indokolhatja az is, amit szekszárdi televíziónak adott interjújában mondott Baka István: „Magamat írtam meg Séner Jánosban is, de magamat írtam meg Liszt Ferencben is, mert lényemnek ez a kettőssége megvolt. A leszorítottság és ugyanakkor az, hogy több vagyok a környezetemnél."

5.

De a legfontosabbról még nem szóltam: arról, ami ezt a fájdalmas dilemmát versben és prózában egy költő életsorsába, belső drámájába s ezáltal létélményébe ágyazva megtölti vérrel, mint a holtak árnyait Odüsszeusz. S ez már a költő válaszából folyik, arra a magyar romantika óta folyton-eleven kérdésre, hogy: ki a magyar? A *Szekszárdi mise*ben Séner János vágja oda Lisztnek, hogy „minden nagylelkű cselekedete és kultúránknak tett felbecsülhetetlen értékű szolgálatai ellenére is" miért „maradt mindvégig idegen ezen a földön?" Azért, mert „sorsunkkal azonosulni sohasem tudott, és nem is akart." – Vagyis: magyar az, aki vállalja, hogy ha tetszik: magyarként éli meg az életét, a sorsát. Akárcsak azok a honvédtisztek, hogy a magyar romantika dicsőséges gőzkörében maradjunk, akik például Aradon, a várárokban végezték be életüket (jóllehet egy hangot sem tudtak mondani ezen „az Európában szokatlan, barbár hangzású idiómán", dehát akkoriban, s még néhány kivételes-ritkaszép pillanatában későbbi történelmünknek, „magyarnak lenni egyfajta részegség volt."). S ez a válasz, a szerepjátszó Bakáé, nem esik messze azoknak a költőknek, íróknak és gondolkodóknak a válaszaitól, akik Kölcseytől Adyn át Illyésig a magyar költő helyét s minden jóakaratú honfitársunk igazi nacionáléját ebben a vállalásban jelölték meg.

Egy utópiához való tartozás vállalásában, ha tetszik, mert miközben Baka is megjárta „Ady Endre vonatán" az igazi, nemes magyarságtudatig elvezető utat („én nemzeti érzésűnek tartom magam, és még ma is nemzeti költőnek", mondotta betegágyán Benyik Györgynek 1995. június 23-án), maszkjai egyikében, a Széchenyiében egyszersmind rádöbben arra is, hogy „Magyarország nincs többé már csak bennem él" *(Döbling)*. Az *Ady Endre vonatán* című versben pedig ilyen tépett sorokat találunk: „Hová robog ez a vonat ki tudja – csak robogunk tovább a semmibe – de az is lehet rajtam kívül már a vonaton nem utazik senki se – nem tarthat már nagyon soká az út hamarosan megérkezem".

Baka István önszántából szállt fel erre a vonatra („nekem szellemi hagyományokat kellett keresnem könyvekből", Szekszárdi Városi TV), és szekértáboroktól, klikkektől függetlenül, magányos utazóként és a maga-választotta útvonalon járta be ezt az utat, s azzal a keserű de mégis felemelő érzéssel gazdagabban érkezett meg egy nemes utópia végállomásához, hogy az ő magyarságvállalása nélkül nem volna teljes a költészete, s hogy ezt a vállalást semmi sem teheti illuzórikussá. Az sem természetesen, amit helyzetünkről elmondott verseiben: „csak Európa küszöbeiről elvert kutyák vagyunk". S a *Vörösmarty-töredékek* záróstrófájának, Szózat-parafrázisának szörnyű bizonyossága sem ingatta meg benne ezt a kötődést:

És bár szemében gyászkönny ül
A nagyvilág megkönnyebbül
S a sírt hol nemzet süllyed el
Körültáncolja ünnepel

Ez a fekete vízió tesz pontot a népvándorlás és az Európa utáni ácsingózás végére. Trianonnal súlyosbítva: „némulok, szegény / magyar ki - hetven éve már - sarokban / térdeplek Európa szegletén", mondja 1988-ban, Trianon hetvenedik évfordulóján, a *Post aetatem vestram* című versében.

6.

Nem lehet elégszer megismételni, hogy ez a viaskodás - az ő kifejezésével - egy „plebejus- és nemzeti-urbánus" magyarságtudat kialakításáért egy magányos költő belső világának a csendjében ment végbe, s nem a létezett szocializmus idején is üzemelő divatos nemzeti színjátszás valamelyik forgószínpadának a rivaldafényében. (S ez is oka lehet a Lator által emlegetett kritikai visszhangtalanságnak.) Ő inkognitóban volt magyar.

1989. december 24-i (!) dátummal kaptam tőle pár sort (ezek szerint a szenteste délelőttjét is benn tölthette a Kincskereső szerkesztőségében?). Ezt írta: „Kedves Mátyás! - Téged, kötetem szerkesztőjét, kérlek meg arra, intézd el, hogy a kiadó kötetem várható honoráriumából 10.000.-forintot sürgősen utaljon át valamelyik segélyszolgálatnak a romániaiak megsegítésére. (Ha jól emlékszem, 50.000 forintot ígértek, erre előleget nem vettem fel - illetve, tavaly az alaptól, de azt már rég visszafizettem.) A karácsonyról már lekéstem, ezért boldog újévet kívánhatok csak Neked és Margitnak: Baka István"

Gondolom, ő is tökéletesen tisztában volt vele, hogy önkéntes „ingyencselekedete" pontosan olyan, mint a templom perselyébe hullajtott névtelen adomány: gesztusértéke, pr-értéke, image-értéke (mi van még?) nulla. De el kell mondanom a történet végét is, amely őrá megintcsak jellemző módon, áthangszerelte groteszkbe nemesen névtelen gesztusát. Kiderült ugyanis, hogy az átutalást a pénzügyi bürokrácia különböző előírások miatt nem teljesítheti, s hiába lobogtattam, s adtam volna „belégnek" az ő levelét. (1990. január 10-i levelében így nyugtázta a történteket: „Jelenleg Szekszárdon vagyok, fordításokkal vesződöm, a feleségem olvasta be telefonba a leveledet. Ha nem megy másként, nekem jó ez a megoldás, most már talán nem olyan bonyolult a befizetés sem. Mellesleg, ha már az én címemre jön meg a tízezer, nem lehetne-e a honorárium többi részét is kiutalni? A könyv megjelenése a kertek alatt. Ha nem megy, jól jön majd az a pénz áprilisban is, ebből külön gondot nem kell csinálni. Hadd hívjam fel a figyelmedet előre a márciusi Tiszatájra - lesz benne egy kisregényem, talán nem egészen érdektelen.")

7.

Következő kötetét *(Farkasok órája)* is nekem kellett volna szerkeszteni, de időközben olyannyira előrehaladt a Szépirodalmi Könyvkiadó végelgyengülése, hogy elkezdték húzni-halasztani a vékonyka kézirat nyomdába adását, majd „hivatalosan" is közölték a költővel, hogy megjelentetésére bizonytalan ideig várakoznia kell. - 1990 novemberében még egy bizakodó levelet írt Szegedről, amelyben elmagyarázta könyve szerkezetének a koncepcióját:

„Kedves Mátyás, íme a kötet: öt régebbi (a Liszt-versek és a Helsingőr) és tizenhat új, az elmúlt másfél évben keletkezett vers (köztük egy - Gyászmenet - a Liszt-ciklus kiegészítése), összesen 760 sor, eléri a Döbling-kötet terjedelmét, tehát, remélem, e tekintetben elfogadható. Három verset (a cikluszárókat) egy hete írtam Szekszárdon, hogy kész legyen a könyv, de mivel a Holminál most versem is, fordításom is van,

egyéb adósságaimat egyenlítettem ki velük. A Yorick monológjai-hoz, azt hiszem, logikus volt csatolni a régebbi Helsingőrt, a Farkasok órájá-ban a címadó verset az időrend szerinti helyére tettem, s a ciklust egy-egy eseményekhez ragadtabb verssel kereteztem, a másodikat, az Őszi esőzést már eleve válasznak szántam az Esős tavaszra (az anapesztusos kérdésekre daktilusos válaszokat adva). Hát ez volna. Ha ezt így Te is kötetnek érzed, kérlek, indítsd el útján."

Karácsony előtt rezignált hangú levélben nyugtázta a lehangoló tényt, hogy a *Farkasok órája* megjelenésére várakoznia kell:

„Kedves Mátyás, köszönöm leveled, és türelemmel várok a soromra, bár ezt a könyvet jó néhány vers 89–90 aktualitásaihoz köti (de hát ezek egyike a könyvkiadás meghalasztása is). Kellemesen lepett meg a Gyászmenet felértékelése – nekem erős kételyeim voltak, s már azon gondolkoztam, mire lehetne kicserélni, de Te most meggyőztél: helye van a kötetben. Ha majd odáig jutunk – ismét egy Pataki Ferenc-festményt szeretnék a borítóhoz adni (amennyiben színes lesz), ehhez diát küldenék majd. Téged és Margitot szeretettel üdvözöllek és békés karácsonyt s a lehetőségekhez képest boldog új évet kívánok nektek: Baka István"

A boldog újesztendőben a kiadó végleg összeomlott, s a *Farkasok órája* végül is Szekszárdon, a Tolna megyei könyvtár gondozásában jelent meg. – Érdekes, hogy a *Gyászmenet*, amelynek értékét illetően súlyos kételyek éltek Bakában, később milyen nagy „karriert" futott be a kritikában: a legkiválóbb versértők sorolták életműve csúcsai közé. (Én ezt a verset az 1977-es Trauermarsch-sal együtt szemlélve, olyasmit írhattam Baka Pistának, hogy e „gyászinduló" groteszkje, melynek hangját rokonnak éreztem Kálnoky *A kegyelet oltárán* című versével, hogyan vált át ebben az újabb versben komor és fenséges tragédiába, főleg a hatalmas, kozmikus záróképnek köszönhetően, amely egybefog elevent és holtat: „Porunkra égi sírgödör / Csontkorhadéka hó pereg")

De nem figyeltem föl kellőképpen második levelének arra a megjegyzésére, ami jó néhány versnek (nyilván elsősorban a Yorick-ciklusnak) az aktualitására célzott. A *Tájkép fohásszal*-kötetben újraolvasva a verseit, csak most ébredtem rá, hogy milyen erőteljesen színezi a shakespeare-i bohóc maszkjában írt darabokat a jelenkori történelem: az úgynevezett rendszerváltozás ironikus hangszerelésű színe-fonákja. Az „itt-a-piros hol-a-piros" követhetetlenül sebes váltakozásainak akasztófahumorba pácolt lírai kommentárjai mögött esszenciális megrendülés érzékelhető, amit – Goethe híres versét némileg parafrazálva – a meg-sem-szűntetve megőrzött rossz Maradandóság virulens jelenléte a szemkáprázt ató változásban váltott ki a költőből. Itt kétségtelenül a magyarság-versek tragikuma vált át a nem kevésbé fájdalmas groteszkbe. Ahogyan a *Yorick arsch poetikája* című, s 1990-es keltezésű versében mondja: „Anus-arcú időkben írom én / s eresztem szélnek arsch poetikámat". Hol vannak, hová lettek a kilencvenes évekre az olyan jellegű versek, mint amelyikben „mint lugot ivott cselédlány, vonaglik a meggyalázott ország"? Megvolnának most is, csak éppen a végleges reményvesztés keserű dühe („S az Eszme? Egérfogóban szalonna". *Századvégi szonettek 2.)* másra irányítja a költő figyelmét. De természetesen megvan, megmaradt Bakában a humanista magyar és a tudatos műgonddal verset formáló mesterember erkölcse: „nem tagadom meg égi lényegem / nem keverem össze a szarral a vért."

S bár álarc mögül és szerepet játszva, de tőle szokatlan konkrétsággal fogalmazva, hogy mégse legyen félreértés, ilyeneket mond, például a *Yorick alkonya* című versben: „Nem érdekel sem a szolgák jóindulata sem uraik kegye", aztán: „nyugdíjamat folyósít-

ják tán elfelejtették törölni /a kancelláriában oly nagy itt a bürokrácia / hogy evickélhetek benne én is aki annyi / rendszerváltást túléltem már – ez nem a te világod Yorick mondom magamban".

Ez a kor legújabb fejleményeinek szóló groteszk inspiráció halálig kitartott hangzat verseiben. 1990 után négy esztendővel, 1994-ben Yorick visszatér (mintha látogatásai Baka költészetében a négy esztendős választási ciklusokhoz igazodnának...), s mondanivalójának – mélységesen mély csalódottságának – a kifejezéséhez, amely nem korlátozódik a politikára, mégis a politika napi szókészletéből meríti hasonlatait ez a rendkívül tudatos költő:

Itt Isten az kinek bár púp a hátán
Koalíciós partnere a Sátán

Hol jobbra ülve hol meg balra fent
Így működik az égi parlament
...
Kimért az Úr s akárcsak idelent
Kétharmaddal dönt a történelem

De még félelmetesebb a *Sztyepan Pehotnij testamentuma* című kötet egyik víziója, amit a kétségtelen irónia se tud enyhíteni:

Mint Saljapin a félbeszakított
Don Carlosról mentem haza lopódzva
Ágyú se szólt Maxim se kattogott
Éreztem mégis üthet még az óra

S ránk villan újra Iljics fogsora
A jövendő-protézis Auróra

(Előadás után)

8.

1991 májusában, 4-e és 11-e között együtt tölthettem egy hetet Baka Pistával a Luganoi tó partján, Magliasoban, az Evangelisches Zentrum für Ferien und Bildung telepén, ahol az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem rendezett „Bibó István és a magyar politikai kultúra" címmel konferenciát. Megkért, hogy utazzunk együtt, ha lehetséges, mert még soha nem járt nyugaton, s talán nekem se lesz rossz, ha együtt megyünk, mert a kalauzolás fejében hajlandó cipelni a táskámat. – Én nagyon erős vagyok, mondta csendesen a telefonba, amikor interurbán felhívott a Kincskereső szerkesztőségéből. – A következő levél, egyébként az utolsó, amit tőle kaptam, szintén ez ügyben íródott:

„Kedves Mátyás, hasonló levelet írtam én is Svájcba, téged is megnevezve, így, remélem, valóban együtt utazhatunk, s mint könyveimnek, nekem is kalauzom leszel. Széchenyiről írni – nem hiszem, hogy menne. (A Holmi számára kértem tőle írást Széchenyiről vagy bármiről – D.M.) Nyolc éve, a Döblingre készülve, nagyon sokat olvastam róla és tőle (még a Nagy Magyar Szatírán is átrágtam magam), de jegyzetelés nélkül szinte, s ami megmaradt bennem, azt kiszívta a vers, amihez viszont nem tudok hozzátenni semmit. S esszé-szerű dolgokhoz amúgy sincs tehetségem. Esetleg arról írhatnék, hogy mért pont Széchenyi és miért a döblingi fogság kellett nekem 83-ban,

hogy kibeszéljem a fájdalmaimat és a tehetetlenségemet –, de az ilyen öndicsérettől szagló szerzői ömlengésektől mindig viszolyogtam, tehát ennek se lenne értelme. Talán egy új versnek? Nem, annak se, most deáki, sőt, hamarosan tiszakálmáni időket élünk... s inter arm/en Leute/ silent musae. – Ha lesz hír a kötetről, kérlek, írd meg (előlegre nem számítok, bár arra lenne a legnagyobb szükségem)."

Hárman utaztunk együtt Svájcba: Albert Gábor (aki akkor az Új Magyarország főszerkesztője is volt), Baka István és jómagam. A vonaton akadtunk össze Gyurgyák Jánossal (aki a protestáns szabadegyetemmel közösen kiadta az eredetileg a második nyilvánosságra készült, s tíz esztendeje kallódó Bibó-Emlékkönyvet), valamint Kövér Lászlóval. Ezen a konferencián, amelyet Göncz Árpád is megtisztelt jelenlétével, Pozsgay Imrétől Vásárhelyi Miklósig még együtt volt a reformkommunisták és a hajdani ellenzék sok reprezentánsa, valahogy olyanformán, mint a Challenger űrhajó utasai a szétrobbanást megelőző másodpercekben, bár a rendszerváltozáshoz fűzött remények eufóriája ekkorra már elillant.

De nem a konferenciáról akarok beszélni, hanem őróla – Baka Pistáról, aki rendkívül szerényen és tartózkodóan viselkedett itt is, majdnem észrevétlenül volt jelen közöttünk. De észrevettem, hogy szinte kezdettől fogva sok időt tölt Iványi Gábor társaságában. – Látom, összebarátkoztál vele, jegyeztem meg, amikor egy délután sétára indultunk a Luganói tó partján. – Tudod, ugye, hogy lelkész? – Tudom – felelte csendesen – és rögtön meg is mondtam neki, hogy én nem hiszek.

S ezzel csak azt vallotta meg, amit jóval előbb, már a hetvenes évek közepén, a *Tűzbe vetett evangélium* verseiben is meggyónt:

Mint papírhulladékkal teli réten
ételt keresgélő kutya,
futkos pupillám a szemfehéren,
de Istenre nem talál soha.
...
papír, papír – Isten nevét nem
írom reád többé soha.

(Tűzbe vetett evangélium)

Aztán persze egyebet se tett, mint jóformán minden versében Istennel perlekedve folyton leírta a nevét. Életének másik, halálig tartó szüntelen drámája származott abból, hogy „vasravert szíve" nem tudta elfogadni a Teremtés „hibáját": Isten és a Sátán „koalíciójának" a képtelenségét.

Nem tudom, mert nem is kérdezhettem, hogy miről esett szó Iványi Gábor és őközötte, vagy hogy abban, hogy így megnyílott előtte, szerepet játszott-e a költő számára váratlan nyugati utazás felzaklató élménye, a valószínűtlenül szép környezet, mert ő különben nem volt könnyedén kitárulkozó lélek. De sétáink közben nekem is szívesen és sokat beszélt önmagáról, s írói terveiről, köztük egy drámatervről, amelyet a labirintus- és a Thészeusz-mondakör anyagából írt volna (ezt egyébként prózájában is újraértelmezte a saját nézőpontjából). Ez a darab a szerelmi szenvedély drámája lett volna, s miközben ezt magyarázta, hirtelen megtorpant, felém fordult és egészen közelről ezt mondta, mint egy ítéletet: – Tudod, én szexőrült vagyok. – S a hangsúlyában nem volt semmi önirónia vagy férfi-cinkosságra számító felhang. A *dráma* volt benne.

Ekkorra már rég elérte a hangnak azt a végső érettségét, amelyben a kiválasztottak elméjében „a napok élő kivonata" az „emlék párlatával összegyúrva" és „metaforák-

kal tele, megjelenik a líra szelleme". 1987-ben, a *Halál-boleró*ban megfogalmazta a Létnek azt a különös, szorongtató kifosztódását, amit minden jelentékeny költő átél, amikor egyszercsak rádöbben, hogy nem kapaszkodhat másba, mert más nem maradt meg neki, csak a szavakba: „Száll a pimasz szó / Újra hazudja a létet". A félreértések kockázatát vállalva is szeretném kimondani, hogy Baka Istvánnak sikerült „újra hazudni a létet" kíméletlenül pontos szavaival, s maradandóságának éppen ez a záloga. „Úgy nézek mindenre akárha most először / látnám holott talán utolszor láthatom", írta a *Yorick alkonya*ban, s ez akkor, abban a személyes léthelyzetben sikerült neki, amikor úgy érezte, hogy „már a semmi sincsen / s még ez a semmi is fogy egyre fogy" *(De profundis)*.

1991. május 6-án, hétfőn este, a figyelmes rendezők Baka István szerzői estjét iktatták a konferencia programjába. Azt nem mondhatom, hogy ez az író-olvasó találkozó (erdélyi magyarok, nyugati magyarok és magyar magyarok között) rosszul sikerült volna, mert ami létrejött, egyszerűen nem volt találkozó. Egy kezemen össze tudtam számolni, hányan jelentek meg az imateremben, nyilván valamilyen pavlovi reflexnek engedelmeskedve, s azt híven, hogy ez alkalommal is a szokásos esti ájtatosságra kerül sor. – Ne búsulj, Pista – veregettem hátba e találkozó végén, észre se véve, hogy egy József Attila-verssor csúszott ki ezzel a számon. – Ugyan – felelte legyintve. – Engem nem ismernek. Nem tudják, ki vagyok.

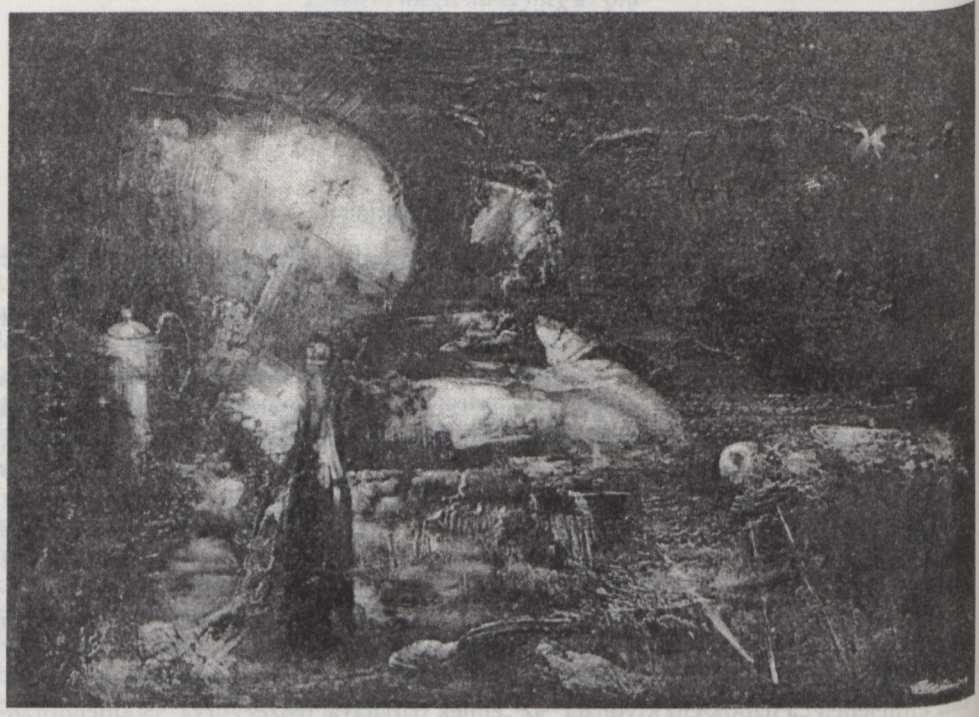

PATAKI FERENC: ÉJSZAKAI CSEND-ÉLET (1993)

DARVASI LÁSZLÓ

A könnymutatványosok legendája

REGÉNYRÉSZLET

Ezt a regényt Mészöly Miklósnak ajánlottam, ám ez a néhány szegedi oldal ajánltasson most Baka István emlékének.

Arnót Ignác fafaragó mester és asszonya az 1665-ös esztendő kora tavaszán érkezik Szegedre. A szegedi pusztákon hártyázik még a jég, s a reggeli ködből sem lesz fényjáték a kopár nyárfák ágai között, de már nem igazi tél ez, csak a fagy végső erőlködése. Arnótékat jómódú örmények karavánja szállítja Szeged városáig. Ezek az örmények Bécstől Belgrádig kereskedve szabadon járnak nem csak azokban a tartományokban, melyeket a keresztény császár felügyel, hanem ott is, ahol a Fényesarcú Padisah katonái tartják tekintetük erejével a mennyboltot. Az örményeknek legfeljebb a kódorgó szabad csapatoktól kell tartaniuk, akik mostanság kereszteseknek neveztetik magukat, s olyan istentelenek, hogy még Jézus Krisztust is kifosztanák, ha elébük terelné a balsorsa. De még őket is meg lehet fegyelmezni a fegyveres kísérettel, vagy ha másképpen nem megy, akkor pénzes zacskókkal, görög szövetekkel és kelmékkel, néhány fényesebben csillogó fülönfüggővel. Hol szerencséje van az embernek, hol meg Isten hunyt szeme előtt áll, kitéve akármi ördögi fuvallatnak. Az örmények Győr városának határában találnak Arnótékra. Hihetetlen, hogy a behavazott, kietlen úton fagytól gyötörten halad az öreg emberpár. Mint akiknek fogalma sincs, hová tartanak. Mint akik csak annyit tudnak, honnan jönnek el. A karaván vezetője rögvest az egyik szekérbe ülteti őket, pálinkát itat velük, enni ad nekik. Az örmények vezetője bámul a fagyott tekintetekbe, és nem kérdez semmit. Az út hosszú és eseménytelen. Föl-fölkavarodik a hó, fagyott medrek felett, alattomosan csúszó domboldalokon zörögnek a szekerek. Tata is, Komárom vára is elmarad mögöttük. Olyan a Duna, hogy azt hiheti az ember, ha akarná, most rögtön Óceánná tudna válni. Esztergomban tovább időznek. Miként majd Egerben, és aztán Szolnokon is. Onnést kisebb kanyarral Cegléd felé veszik az irányt. Utasaikkal nem sokat törődnek, mert azok nem adnak rá okot. Az öregember nem sokat szól, asszonya még kevesebbet. Ülnek a szekerük mélyében, tekintetükből nem csillan fel sem a kedv, sem pedig a vágyakozás fénye. Ám olykor az öregember keze fölemelkedik a remegő félhomályban s úgy kezd lebegni a saját arca előtt, mintha madárka lenne. Öt ujja ötfelé mered, majd lassú, hullámzó, egyre gyorsuló mozgásba kezd. Az örmények, ha látják is mindezt, nem kérdezősködnek. Megszokják, hogy ott vannak velük, hogy ha enni adnak nekik, akkor a két öreg elfogadja az étket, ám ha nem kapnak a déli száraz húsból, fehér belű cipóból, akkor sem panaszkodnak.

A karaván útját valahol Cegléd és Kecskemét között állja a különös magyar csapat. Keresztesek ezek is, de valahogy másként azok, mint azok, akik mostanság taposnak Magyarország szívén. Néhány tucat lovas csak. Mintha a hajnali ködből teremtek volna előttük. Vezetőjük lógó bajuszú, széles vállú, okos tekintetű férfiú. A Napra rá lehet pillantani, rá nem. Az ilyen emberre mondják errefelé, még a szar is büszke benne. Lovát táncoltatja a szekerek előtt. Az örmények vezetője, ravasz és sokat tapasztalt öregember, a menlevelet lobogtatja.

– Aláírta a német császár, meg a török császár is, jóuram!

– Dózsa György aláírta-e, kutya?! – kiáltja haragosan a hadfi.

Az öregember meghökken. A sokat fogdosott menlevélre pislant. Aztán egyenesen a hadfi szemébe néz.

– Dózsa Györgyre gondolsz, jóuram? – kérdezi óvatosan.

– Nem is Szapolyaira, te kutyának is kutya!

Az öregember eltűnődik. A fejét vakarja. Aztán kockáztat.

– Pedig ő is aláírta.

– Kicsoda? – hörög a hadfi.

– Igaz, már nem látszik nagyon. Egy kissé elmosódott.

– Mi mosódott el? – fulladozik a másik.

– Hát annak a Szapolyainak a kéznyoma – bólint okosan az öreg örmény. Kap is egy akkora pofont, hogy jobb fülébe rögvest beköltözik egy bolond csengettyű, és ott is marad, amíg lélegzi a magasságos eget. Tüzeket is gyújtottak valahol, nagyokat recscsen és roppan a világ, csillagvirágok szökkennek bíbor parazsakból. Azt üvölti az Isten, hogy nagyon fáj neki.

– Nem tudod, ki az a Dózsa György, te dög?! – tombol a hadfi.

– Nem tudom – sír térdre rogyva az öreg ember.

A hadfi ajkai közül szép fehér hab csap ki. Nem is kevés.

– Nahát legközelebb tudjad, mert a beleddel fojtalak meg – ordít.

Aztán mint aki gyorsan lehiggad, csendesen teszi hozzá.

– Én nem ismerem a viccet, te örmény.

– Hogy mondod, uram? – kérdezi az öregember, de választ nem kap. A kis csapat már vágtat is tova. Elől ugratja lovát a büszke magyar vitéz. Hóörvény kerekedik a ceglédi buckákon, forog és pereg, mintha tündérek táncolnának benne. Lehunyod és kinyitod a szemed, de már csak egy varjú csapatot látsz elvonulni az égi országúton. Dél felé szállnak ők is, károgva, az eget sötétítve. És egyszerre bizonyosságod támad, hogy elveszett emberek kósza, szomorú lelkei haladnak ottan fent, végtelen útjukat róják az élők birodalmában, ahol soha, de soha nem lehet már otthonuk.

Nem kérdezik az örmények, alig egy órányi útra Szeged városától, miért kászálódnak ki Arnóték a szekérből, s búcsút sem intve miért állnak úgy az úton, mint a kővé vált szentek. Akik ilyen nagy távolságok között kereskednek, mint ezek az emberek, azon sem csodálkoznak, ami megtörténik, és azzal sem gondolnak sokat, ami nem történik meg. Azért az örmények vezetője még hátrapillant. Hessegetné füléből a kismadarat közben, de az a pimasz nem tágít. Látja az örmény, hogy ott áll a két öreg az olvadástól, s vizek éledésétől hangos szegedi határban. S látja azt is, hogy az öregember keze is úgy lebeg az arca előtt, mintha madárka lenne.

Arnót Ignác az Alsóvárosnak nevezett részen, nem messze a gyéren csordogáló, szúnyogos Csöpörke partján telepedik le. Nincstelenek, mint a Nap. Mégis gyorsan házhoz és kertrészhez jutnak. A török hatóság kivételes, némi szóbeszédre is alkalmat adó engedékenységgel írja ki Arnótnak az iparűzési engedélyt. Alsóvárosban úgy beszélik, hogy a kádi bezárja egy szobába Arnótót, mindenféle szerszám, egyetlen véső vagy fakaparó nélkül, s amikor néhány óra múltán rányitja az ajtót, hát díszes, szépen megfaragott faeszközök között ül az öregember, rezzenéstelen arccal bámul az elképedt kádira, aki aztán bőségesen megfizet ezért a mutatványért. Azt beszélik, akik mindent tudnak, hogy ebből a pénzből veszi Arnót a portát s a házacskát, nem messze a Csöpörke partjától. A kezdeti idegenkedés után a szegediek mind gyakrabban lépik át az

Arnót-porta küszöbét. Hiszen ha tudnák a mester históriáját, nem járnának az udvarába, nem rendelnének tőle szépen faragott tálakat, finoman ringó bölcsőket, díszes gyertyatartókat, pipaszárakat, tányérokat és ablakdíszeket. De nem tudják. És Arnót mélyen hallgat arról, hogy alig egy-két esztendeje, éppen Karácsony ünnepe előtt megfaragta az Ördögöt. Igaz, némára faragta, mert elfelejtett neki szájat csinálni, de ettől még ez a rettenetes lény itten van valahol a világban, mert nem hogy legyőzetett és megzaboláztatott volna akkor, mint ahogy Arnót azt kifundálta, hanem inkább ő győzedelmeskedett. S ha most a világban több a rontás, akkor, gondolja olykor Arnót faragás közben, meggondolatlanságával ehhez ő is hozzájárult. Hogy egy rendes keresztény ember ilyet tegyen! Borzasztó! Rettenetes! Megbocsáthatatlan? Néha alig elviselhető kényszert érez, hogy valakinek beszéljen a bűnéről. Meggyónni, kibeszélni lenne jó ezt a borzalmat. Van is a cseri barátok között egy kedvére való ember. Vékony arcú, okos tekintetű barát, kopaszodik is rendesen, akárcsak a bölcsebb gondolatú emberek. Ráadásul Félix testvérnek hívják. És a vezetékneve is olyan különös. Potári! Milyen érdekes név, Potári Félix. Gyakorta kellemes pálinka illat lengi körül. Talán neki elmondja egyszer. De nem most. Még vár. Abbahagyja a munkát, öles léptekkel sétál az udvarán Arnót, a fafaragó, és keservesen sóhajtozik.

A udvaron rendes halmokba rakva, víztől óvott, jól fedett kalyibákba helyezve sorakoznak a messzi földről hozatott faanyagok. Szil és nyár, fenyő és hárs, nyír és tölgy, minden, ami kell, és minden, ami úgynevezett hiánycikk ezekben a zavaros időkben. Hiszen csak szilvafából nő ezen a tájékon bőséggel. Különös dolog az is, hogy Magyarország eme könnyebben kifaragható facsaládokkal nem bővelkedő vidékén ilyen jókezű mester dolgozzék. Annyit tudnak meg azok az alsóvárosiak, akik mégis csak érdeklődnek a dolog felől, hogy Arnót Ignác Sopron környékéből vándorol ide, a messzi és kietlen délre, át a határon, letarolt és elnéptelenedett falvakon, a Szultán fennhatósága alá. Többet aztán ők se. Lassan úgy kezelik Arnótékat, mintha őslakosok lennének, azok meg semmi olyat nem tesznek, amivel felborítanák a váratlanul megkapott összetartozás kényes egyensúlyát, dolgoznak napról napra, s olykor, ha az alsóvárosiak mégis könnyezni látják a piacról vagy a halastól hazaigyekvő Arnótnét, hát nem szólnak rá, nem kérdik, mi baj, komámasszony, mi nyomja a lelkét, ugyan, mondja már el, ó dehogy, nem kérdeznek az alsóvárosiak egy árva szót sem, mert mindenkinek megvan a maga baja és a maga nyomorúsága, s az szól róla, aki akar. Ilyen különös idők ezek. Még a kíváncsiság fölött is fegyelmet tart az óvatosság, mely éppoly követelménye a kornak, mint az erényesség, csak éppen óvatosnak lenni sokkalta könnyebb, mint az erényt megtartani.

Az 1671-es esztendő Pünkösdje is elkövetkezik, a kivirágzás hónapja. Mohamed gyermekei meg Hizir Iljászra készülnek, a nyár kezdetének ünnepére, játékokra, bővérű vigasságokra, no meg titkos borivásokra is. Ó, hiszen mennyire tudjuk ama pillanatot, amikor az éjszaka zsákvászna megszakad, s lassú áradással a világra engedtetik a fény. Előbb tán csak hangja van, látszatja semmi, csak az a drága, halk csöngés, ahogy a búcsúzni kénytelen csillagvirág sír az ég fekete kertjében. Majd Kelet felől egy szürke csík szalad végig a horizont peremén, s nyomában vérezni kezd az ég hasa. És már ömlik is szerte a fény.

És ez így megy napról napra, mióta világ a világ.

Hanem ez a hajnal, az 1671-es esztendő május hónapjában mégis csak más, mint a többi. A dzsámi tornyában hosszan elnyújtva kiált a müezzin. Hangja végigcsap a Maros medrét kísérő tölgyesig emitt, amott meg a Csöpörke tó vizébe fúl bugyborékolva.

Akár a kádi rézveretes ablaka a szegedi várban, tiszta és ragyogó a világ. Mintha ezüstport hintettek volna szerte a városban, csillog a harmat is. Felhőfoszlány nincs az égen. Talán még zenéje is van ennek a kéretlen ragyogásnak. Rendben van minden. De vajon mitől nem olyan ez a hajnal, mint a többi? Mert nem olyan, egyáltalán nem. A Sziget alatt halkan locsog a Tisza. Fecskék siklanak gyors fordulatokkal a fodros víz felett. A sirálymadár ezüstös haluszony után csap, de mintha csak a kedvét keresné, visszaejti, hogy megkaphassa újra. Ladikjában felemelkedik Pekker Imre, a halász. Mintha bokáig ezüstben állna, alatta bajuszos pontyok és veres szárnyú keszegek dobálják magukat. Pekker Imre széles mozdulattal újra a vízbe veti a hálót, aztán szemét árnyékolva a város felé fordul. Büszkén tör a magasba a belső vár dzsámija és hosszú minaretje. Allah elégedett lehet, amikor látja, de még akkor is, ha csak gondol rá. Korábban a gyaurok imádsága kárált a falai között, s valami Erzsébet nevű szentjük után nevezték az épületet. Hanem ennek, Allahnak hála, vége. Azóta a György templomból is dicsőséges dzsámi lett. A magyarok városrészében pedig nehézkesen terpeszkedik a meszdzsid, az imaház dísztelen épülete. Bentebb, a vár fürdőjében gőzölög az éjjel kifolyatott meleg víz. Kergiz, a fehér bőrű, halottsápadt fürdősfiú óvatosan körbetekint, látja-e valaki, aztán lassan ereszkedik a vízbe. Szeme alatt karikák sötétlenek, remeg a szemöldöke, orrcimpája kitágul, s a víz alatt tétován tapogatja sajgó alfelét. Törékeny vállát és hátát harapásfoltok és ütésnyomok borítják. Elbillent fejjel nézi Kergiz a vizet, s látja, hogy a vére szétszivárog benne. A vár rózsaillatú női lakosztályában Achmet pasa várparancsnok feleségei is ébredeznek. A hajnali imát, ahogy rendesen, most is elhagyják. Szulejka elvonja ujjait Zerenka kebleiről, vékony, fehér karjait eltartva álmosan nyújtózik, s közben Diamontra pillant, aki jónéhány évvel fiatalabb, mint ők, no hiszen, ha úgy tetszik, egészen gyereklány még, s most összegömbölyödve hever, kissé távolabb tőlük, a fátyolozott sarokban csak testének körvonala sejlik. Diamont nehéz álomba sírta magát az éjjel, mert uruk, Achmet pasa most is Kergizt, az albán fürdősfiút választotta. Vagy nem ezért sírt. Ki tudja azt, miért önti el Diamont szemét oly gyakran a könny, miért szipog a sarokba fordulva, s miért törli gyorsan a szemeit, ha uruk kemény lépteit hallják a folyosóról hangzani. Most meg egész éjjel hallgathatták, hogyan nyögdécsel az az ostoba Kergiz, hogyan könyörög állati hangon, hogy elég, elég lenne már. Diamont egészen gyerek még, és azt hiszi, hogy a szerelmet akarni is lehet, s az nem akkor jön, amikor neki tetszik. Szulejka megcsóválja a fejét, s hosszú, fekete haját összefogva az ablakhoz lép. Elvonja a függöny selymét és a városra pillant. Lent a várfal vérpiros téglafalára mérgeszöld folyondár kúszik. A fal tövében meg csalánbokrokkal, bogáncsal és kóróval játszik a tünde fény. Élénkül a Palánk is. A Szent Dömötör, a Nagy, meg a Halász utcákon már turbános emberek járnak-kelnek. Bektasi dervisek készülődnek az egyik házacska előtt, tegnap érkeztek, s már zarándokolnak is tovább. Papucsosok, paplanosok és gombkötők pakolásszák a portékákat. Nyílnak a debbághánék, a degesztán palánkjai és standjai előtt fügés és narancsos ládákat, fűszeres zacskókat pakolnak. A sarkokon kóbor ebek kapargatják a szemetek halmait. A medressze apró ablakait is kitárják a szolgák, s szellőztetnek, de a mekteb még csöndes, miként az imaret is. Ibrahim Kopata a csapszéke előtt álldogál. Húsos, gyűrűktől terhes ujjait összefonja domborodó hasa előtt, s a tegnap eladott borok mennyiségén elmélkedik. Ibrahim Kopata a neve ellenére nem török, hanem drinápolyi görög. Csak éppen török nevet választott, mint mondta, Allah iránti tiszteletből, amikor a városba vándorolt. Kopata áttért az iszlám vallásra, szerszámát is megmetéltette. Fejét rendesen borotválja, és nem kék turbánt visel, mint a drinápolyi keresztény görögök. Azt persze senki sem

tudja, hogy lefekvés előtt, ha elcsendesül a csapszék, s az utolsó részeg is kibotorkál a Palánk szűk utcáira, Kopata elővesz egy festett táblaképet, és az Isza nevű szenthez imádkozik könnyes szemekkel. A Tabán nevű városrészben a Musa nevű, rossz fogú tímár udvarára most gördül be az örmény kereskedők egyik nehéz szekere. Fehér bőröket, karmazsint, szattyánt és kordovánt hoztak neki. Musa nevetve alkudozik, rossz foga barnán sötétlik a szájából. Távolabb, a felsővárosi utak mentén zsindelytetős apró magyar házak sorakoznak. A kertekben palántákra, dinnyelevelekre csorog a fény. A porták mögött zölden hullámzik a szőlőlevél tengere. S az éretlen fürtöcskék, zöld kacsok között már gömbölyödnek az első szemek. Még távolabb, a teleki halmok felé komótosan vonul a marhák csapata. Csattog az ostor, veszettül ugatnak a kutyák, s az elkódorgó állat véknyába belemarnak. A hajnali szél most meg mintha visszaseprűzné a fény szertelen szálait Alsóváros felé. A ferencesek klastroma ugyan romos és leszolgált, de a célnak még megfelel. Az is elégedettségre ad okot, hogy egyáltalán van, s működhet. Hogy bizony nem költözött falai közé a megszálló pogány. A barátok messze elterülő gyümölcsös kertjében szilvafák és több fajta baradzkok, almák és diók virágoznak. S a virágok között már zölden gömbölyödnek az első cseresznye- és meggyszemek. A lombok közt szarka cserreg, fakopács üti a kérget. Feketerigók futkosnak bársonyvirágok, kaprok, árvacsalánok, mindenféle cserjék és bokrosok között. A kert északnyugat felé nyúlik, a Palánk irányába. S ahol a gyógyfüvek s a gyümölcsfák birodalmának vége szakad, ottan folydogál a víz is, melyet Csöpörke pataknak hívnak, s amely tavacskává növekszik végül. Kiabál már, hangoskodik a fény.

Hogyis tehát mitől lenne más ez a hajnal?

Ez lenne most a kérdés, és nem több.

Arnót Ignác fafaragót nyugtalanító nesz hozza vissza a valóságos világra. Azonban egyszer még éjszaka is fölriad, mert folytogató kamillaillatot érez. Annyira éjszaka van akkor még, hogy a müezzin is elnyúlva horkol a vackán. Arnót merev derékkal sokáig ül a sötétben. Hallgatja asszonya meg-megszakadó lélegzését, aztán kortyol a maga főzte pálinkából és visszaalszik. De most ébred, álmosan kászálódik. Jól hallotta? Kiáltott már a müezzin? Hajnal van, ragyogó. Akkor kiáltott. De mitől ez a fene nagy ragyogás! Volt már ilyen, lesz is ilyen. Hanem Arnót esküdni merne, ha volna még esküvése, hogy könnyek folydogálását hallja valahonnést. Micsoda furfangos képtelenség! Hiszen hát hallható-e a könnyfolyás?! Nem, semmiképpen sem hallható! Arnót Ignác különben sem szereti a könnyeket, s jó oka van, hogy így érezzen. Ballag az udvar végébe, szerszámát szabaddá teszi, s miközben hosszan csorgatva vizel, s álmos kócosan elbámulja, hogyan csap szerte a mézsárga, érett hugylé a levek zöldje között, eszébe jut, hogy ő egyszer itt, Szegeden kifaragta a Szűz Máriát is. Jól van, jól van. Többet is tett. Mert könnyeket is faragott a fájdalomtól a szépséges arcra, ám néhány nap múltán azok a fakönnyek egyszerűen fölszáradtak a Szűz arcáról. Arnót Ignác innen tudta meg, hogy rosszul faragta ki a fájdalmat.

– Valóban nem fájt, hogy faragtam közben – morogja kedvetlenül. A nadrágját húzkodja. Most meg az álma jut az eszébe. Azt álmodta az éjjel, hogy gyermeklányka ül az ölében, dörzsölgeti borostáját, nyakából pihéket fújkál, erős dróthaját kócolgatja. A lánykának kamilla lehellete van, s úgy csilingel a hangja, akár a hóvirág:

– Apácskám, édesapácskám!

Ide-oda száguldoznak a gondolatai. A fafaragó a fejét rázza. Hiszen most meg az jut az eszébe, hogy az asszonyának ingvásznán tegnap átütött az anyatej. Pedig az asszony elmúlt már ötven éves is. Igen, egyszer, még Sopronban betértek hozzájuk azok

az átkozott mutatványosok, öt különös figura, akiknek a szekerén hatalmas könnycsepp kéklett, és telebeszélték a fejüket. Arnót akkor faragta meg az Ördögöt, borzasztó szerencsétlenségüket, asszonya meg azóta remél úgy, miként egy eszelős. Néha napokig hajtogatja, hogy be fog telni a várakozás keserű pohara, hogy lesz gyermekük, lesz bizony, hiszen ígéretet kaptak rá. Ó, nem is ígéret volt ez. Inkább kinyilatkoztatás! Törjön kettébe a világ kalácsa! A nyomorult ég se más, mint egy hatalmas ígéret. Arnót ilyenkor nem szól az asszonynak. Hát hiszen a gyermekáldáshoz nem csak imádkozásra és szemforgatásra és megnyilatkozásra van szükség, ő pedig, őszintén szólva, mostanában nem igen adott okot arra, hogy Arnótné ilyen eltökélten reménykedjék. Aztán meg ő se egy Szent József, Arnótné se egy Szűz Mária már. Hanem a tej mégis átütött az ingvásznán! Így volt, és nem máshogyan volt. Arnótné dermedten bámulta a meleg nedvet, az ujjbegyére engedett egy cseppnyit, majd megkóstolta. Mutatta Arótnak is. Olyan édes volt, akárha a gyermek utáni vágy sziruppá vált volna öreg testében. Arnót azonban nagyot rázott busa fején és elmagyarázta asszonyának, hogy az emberek álmai mindenféle nyomokat hagynak a világban. Ilyen a hímvesszők tojásfehérje, a dunnákba, paplanokba beletört asszonykörmök félholdja, ilyen a leánylepedők vércsöppjeinek rajza, ilyenek a szavak, amelyeket az éjszakának suttognak és nyögdécselnek az emberek, és nyilván egy ilyen álomból maradt a világra a telihold, a fa, a felhő, az első kézzel írt könyv is. És ekkor elhallgatott Arnót, nem beszélt egy szót se többet, csak kifordult a házból, visszament a műhelybe, fúrta és faragta a fát, ami mindig engedelmeskedett az akaratának, nem úgy, mint a gondolatok. Ez volt tegnap délután, és ez is elmúlt. Most meg hajnal van. Újra hajnal. A fafaragó soha nem merte gondolni, hogy bárminemű álomból valóságos ember születhessen. S éppenhogy nem egy puha talpú, rózsapiros újszülött.

Hogyis tehát mitől volt olyan különös ez a hajnal?

Arnót harákolva ballag a ház felé, majd torkának keserű váladékát oldalra köpi. Szép és pontos köpés, íve nem lehetne szabályosabb. Nagyot csattan egy büszkén terülő lapulevélen. Arnót álmosan arra fordítja a fejét. A kamillavirágok szertelen napocskái között ekkor pillant meg egy csomagot. Összecsavart rongyok, rossz szövetek halma hever a harmatos fűben. Nocsak, mi a csuda ez! Közelebb lép, mélyen hajol a fafaragó. Sokáig néz aztán, mert egyáltalán nem hiszi azt, amit lát. Gyermeket pislog ki a rongyok közül! Akárha valami elveszett puttó, aki egyenesen az égből pottyant ide, a virágzó, tekergő gaz közé. Mint akit víg játszadozásuk közben elejtettek a testvérei. Semmi kétség, rongyokba csavart csecsszopó van a vadvirágok között! A gyermek fölsír, aztán elmosolyodik. De hiszen egyenesen Arnót Ignác ráncoktól szabdalt, gyanakvó arcába mosolyog!

– Szent Isten, segíts meg! – suttogja a fafaragó. Révülten emeli a gyermeket. Beszédeleg vele a házba, tanácstalanul álldogál néhány percet a szűk, dohos konyhában. Bambán a tűzhely fölé akasztott feszületre bámul. Hát persze. Ezt is ő faragta valamikor. Újra a gyerekre pillant. Nagyot ráz aztán dróthajú busa fején, mély lélegzetet vesz, belép a hálószoba félhomályába, és úgy adja oda a feleségének a csomagocskát, mintha a világ legtermészetesebb dolga lenne, hogy a reggeli vizelésből csecsemőemberrel tér meg. Az apró szobában egyszerre szerteárad a tömény kamillaillat. Az asszony pislog, végigsimít seszínű haján, remegő ujjakkal babrál a homlokán, nagyot sóhajt, s szabaddá teszi a keblét, mely telten, fehéren feszül, mintha csak húszéves lenne.

– Tudtam – suttogja.

– Betelt a keserű pohár – mondja még.

Délelőtt van már. Arnót kint téblábol az udvaron. Dolgozni nem tud. Hol beszalad a házba, hol meg az udvarán járkál zaklatottan. Gondolatait képtelen rendbe szedni. Hogy történt, ami történt? Mi az értelme ennek az egésznek? Ki adta a gyermeket, és miért adta? Azok hozták volna, az az öt különös alak, akik miatt Sopronban megfaragta az ördögöt? És akiknek a szekerén könnycsepp kéklett? Kik ezek? Miért segítettek rajta? És miért éppen őrajta? De bármerre is tekinget Arnót, a világ csak azzal válaszol neki, hogy tavasz van, a kivirágzás hónapja és a föld pora ilyenkor édes testvérkéje az ég kékjének. Arnót megáll kicsiny portájának végében, s a fekete fácskát nézegeti elmélyülten. Ez a csenevész fa lett azokból a fekete kövekből, amiket az egyik mutatványos pergetett ki a szeméből, még ott, abban az átkozott Sopronban. Jaj, hogy Sopron, az a kedves kis városka lenne átkozott? Ó dehogy, dehogy! Ő az átkozott, csak ő! Aztán ahogy megkapta ezt a portát itt, Szegeden, a fafaragó nyomban elültette a magokat. Mint aki tudja, mit csinál. Pedig hogy fa növekszik majd belőlük, erről Arnótnak fogalma sem volt. Könnyű ujjaival a fa törzsét és ágacskáit most végigtapogatja. Megcsóválja nagy, bozontos fejét. Ebből a fából nem lehet bölcsőt faragni. Olyan kemény, mintha bazaltkőből lenne. És mégis hajlékony. Ezt a fát egyáltalán nem lehet megvágni, gallyazni, formázni és hajlítani, ez a fa nem arra való. Hanem akkor mire való? Jaj, túl sok a kérdés. Arnót fáradtan fölegyenesedik és a szegedi vár felé bámul. Gyereksírást terel hozzá a langyos, délelőtti szél. Ettől meg egyszerre mosolyodik. Barázdák szántotta öreg arcához emeli ujjait, kitöröli szeméből a könnycseppet, majd zavartan nagyot szív az orrán.

Achmet pasának iszonyatosan fáj a feje. Mondták ezt őneki mézes mosolyú, édes szavú jóakarók még Boszniában, hol előzőleg szolgálta Allahot, hogy ha idejön Magyarországra, hát bizony sűrűn fog fájni a feje.

– Miért – kérdezte ártatlanul Achmet pasa –, tán ütni fogják?

– Ki merészelné a te fejedet megütni, uram?

– Nem értem – vont vállat kelletlenül Achmet pasa.

– A gondolatoktól fog fájni a fejed, uram – hajlongtak a jóakarók –, amik abban a különös országban törnek rád.

És lőn pontosan aképpen, ahogy megjósolták. Mert Achmetnek azon a napon, amikor megérkezik, s gyanútlan pillantását a szegedi minaretre veti, valóban megfájdul a feje. És csak fáj, az első naptól fogva fáj, hol kibírhatatlanul, mintha egy kő nőne a homloka mögött, s eltökélt kegyetlenséggel feszítené szét a koponyacsontok varratát, hol meg zsibbasztón fáj, nem hasogat, nem támad fejében a fájdalom, csak remeg, csak mocorog, mint egy boldogtalan, örök fogságra vetett kis állat, hogy ettől a félfájástól egészen elfárad és tompul az ember, elhagyja az életkedv, hogy csak bámul maga elé, mint aki meghibbant. Achmet pasa gondol arra is, hogy maga vet véget a fájdalomnak. Egyszer a szájába veszi arany markolatú pisztolyát is, mutató ujja lassan rátalál a ravasz ezüstös görbületére, ám éppen ebben a pillanatban röppen ablakának párkányára egy gerle madár, egyszerű szürke galambocska, s hosszan, kicsi fejét oldalra hajtva elbámulja a férfit. A pasa hirtelen elszégyelli magát. Arra gondol, hogy Allah üzen neki, szelíden, de komolyan, szép és érthető szavakkal. Azt üzeni az Isten, hogy az embernek nem szabad megölnie magát. Sem keserűségből, sem más okokból nem dobható el az emberi élet, mert azzal nem mi magunk rendelkezünk. Az embernek élnie kell, s ha ez az élet szenvedéstől és gyötrelmektől terhes, hát akkor imigyen kell eltelni hagyni, mert nincsen semmi sem ok nélkül Allah bölcs tekintete előtt. Később a pasa a szolgákért kiált, találják meg odalent, a rózsakertben a meglőtt galambot, s készítsék ki különös gonddal és alapossággal, összeszedve az utolsó elveszett pelyhecskéjét is,

majd pedig függesszék szobájának falára. S ha eztán a pasa kibírhatatlannak érzi a fájdalmát, odaáll a kitömött madár elé, s alázatosan beletekint a csillogó gombszemekbe.

Achmet pasa azt a langyos májusi éjszakát, amikor a mutatványosok kékkönnyes szekere az Arnót porta felé tartva végigzörög Alsóvároson, Kergizzel, a fürdős fiúval tölti. Először most is Diamontra gondol, hogy egyszer végre kedvét tölthetné a Sztambulban vett kislányon. A kedvét? A pasa kedvetlenül elmosolyodik. Achmetnek három felesége van. Mavlinka és Zerenka török lányok. A harmadik felesége pedig ez a kislány, akit ő nevezett Diamontnak, s akinek a valódi nevét nem tudja, s valószínűleg nem is fogja tudni soha. Mert a szerelemnek nincs neve. A pasa soha nem szerette a görög nőket. Úgy tartotta, hogy az arcuk formája elnagyolt átmenet a tartózkodó és alázatos keleti kellem és a dölyfös európai sápadtság között, el nem döntve, mi végre és hogyan van ez a szépség, akar-e tetszeni egyáltalán, vagy csak maga-magának a sötét ragyogása tölti el örömmel és elégedettséggel. Úgy tartotta a férfi, hogy a görög nők arcában félbe maradt a Teremtő mozdulata. A szenvedélyük túl erőszakosnak, bánatuk túl nyilvánvalónak tetszett, boldogságukkal képtelenek takarékoskodni, ráadásul megbízhatatlanok és nyíltságuk ellenére is titkolódzók voltak ezek az arcok. Megfigyelte ezt ő alaposan Szaloniki kikötőjében éppúgy, mint az athéni agórán, vagy Korfu szigetén számos kiküldetése során. Nem szerette a görög nők arcát Achmet, mert azt gondolta, hogy mindazt a tartózkodó és bölcs szépséget, mely az egyiptomi vagy a perzsa nők arcából ragyog alázatos fénnyel, s amelyre adottságot a görög nők is megkaptak, gondtalanul és felelőtlenül eltékozolják. A sztambuli emberpiacon pillantotta meg a lányt először. Állt a tűző napon a gazdája mellett és úgy nézett a világba, mint akinek fogalma sincs rosszról, bajról és nyomorúságról. Öltözéke hiányos volt, valaha szebb napokat megélt ruhája több helyütt megszakadt, sebes bokája kitetszett félre taposott papucsából. A pasa nem állt meg a lány előtt. Éppen csak végigfuttatta pillantását az arcán, s szórakozottan haladt tovább. A kikötő felé tartott. A mélyzöld, haragosan csapkodó vízben éppen mekkai zarándokok hajója vetett horgonyt. Hatalmas tömeg ünnepelte a bűnbocsánatban részesülteket, s boldog boldogtalan azon igyekezett, hogy megérinthesse valamelyik zarándok ruhájának szegélyét. A férfit egyszerre viszolygás fogta el. Aztán maga sem értette, miért fordul vissza a kikötő forgatagából, miért áll meg a lány előtt újra.

– Görög vagy? – kérdezte egyszerre, de a lány nem felelt. Éppen csak megnyíltak az ajkai, elváltak egymástól, hogy egy pillanatra kivillant a fogának fehére. És a pasa nem értette, miért bámul úgy a lány arcába, mintha nem ugyanazt az elnagyoltságot látná a vonásokban, amit egyébként mindig látni vélt a görög nők arcában, és azt sem értette, miért megy vissza másnap is, és mi vonzza vissza a harmadik napon is, egyre több időt töltve a lányka előtt, szótlan zavartságban, a szakállát húzkodva, nem értette, miért kel korábban a negyedik napon a szokásosnál, s a fekete bőrű egyiptomit, a lány gazdájának érkeztét megelőzve miért sétál ki a müezzin kiáltása előtt az emberpiacra, s miért sóhajt könnyebbülten, amikor meglátja az egyiptomi magas, szikár alakját, s mellettük haladva a portékáit, sorstalan fiúkákat, ki tudja honnan elrabolt lánykákat. A lány pedig mindig visszanézett a pasára. Achmet pedig egyre inkább tudta, hogy a bizonytalan fényű tekintetben mégsincs helye az ő arcának, az ő pillantásának. És megtörtént az a pillanat is, amikor Achmet megértett mindent, pontosabban megértette a szerelemnek azt csekélyke, s végeredményben elhanyagolható részét, amely az emberi értelemmel még fölfogható. Mert hiszen amiképpen a szerelemnek neve nincsen, olyképpen értelme sincsen. Az egyiptomi emberkereskedő elnevette magát. Két bolgár

gyereket adott el éppen konstantinápolyi előkelőknek, akik annyit sem alkudoztak, amennyit mindenképpen illett volna. Jobb helyeken ez sértés. Ilyenkor a kereskedő arca megmerevedik, s visszahúzza a portékát, mely többé nem eladó. Nem így az egyiptomi. Megcsillantak markában az akcsék, s fekete arcán egyszerre szétömlött a tiszteletlen és lenéző mosoly, vállai rázkódtak, csontos jobb lábával a földet rugdosta. A lány félrerántotta a fejét, az egyiptomira meredt, aztán visszapillantott Achmet pasára. Ez volt az a pillanat, egy semmi kis alku elmaradásának pillanata, amikor a pasa előtt világossá vált az a sok nyomasztó miért, melyek az utóbbi napokban olyannyira gyötörték. Tudta Achmet, hogy a lány nem látja őt, vagyis helyesebben elgondolva, az, amit lát, ha őrátekint, nem Achmet, az izmos és fényes bőrű török férfi, megannyi dicsőséges ütközet hőse, ellenben valaki más, valaki titokzatos lény, aki őbelőle tekint ki a világra, s akit, úgy látszik, most nem csak hogy felismert, de látva lát ez az ártatlan teremtmény. És Achmet egyre kíváncsibb lett arra a valakire, aki őbenne lakozott, s ha megállt a lány előtt, s szigorú, barna szemének sugarát a lány valószerűtlenül nagy szembogarába fúrta, mindegyre ezt a valakit szerette volna viszontlátni. Önzés volt ez, a legfájdalmasabb fajtából, mert a szerelem mindig maga-magára mutat vissza. Olykor hosszú órákat álltak egymással szemben, mozdulatlanul, rezzenéstelen pillákkal. Nem helyes kifejezés az, hogy a férfi megszokta ezt az arcot. Achmet tudta, hogy az emberi arc látványa megszokhatatlan, mert a világ megannyi dolga közül éppen ez az a testrész, ami szenvedélyeknek, örömöknek és bánatoknak a szemérmetlen tükre, következésképpen örök változásban van. Nem szokta meg Achmet a lány arcát, hanem mindegyre eltévedt benne, őrült távolságokat és mélységeket érzett, s főképpen azt érezte, hogy elveszett.

És a férfi ötszörös áron vásárolta meg a lányt, és nem alkudozott.

És azon az éjszakán, amikor a mutatványosok szekere ott áll Arnóték háza előtt, Achmet pasa is elnézi Diamont fehér bőrét, nyílt és ártatlan tekintetét, melyből most is különös odaadás sugárzik. Milyen furcsa, hogy ez a lány, ha Achmet rátekint, nem mosolyodik el zavartan, fejét nem hajtja le, mint mások szokták, hanem éppen ellenkezőleg, tágra nyílt szemmel visszabámul, mint akinek túl sok a maga boldogsága, hát adna belőle másnak. Nincs segítség. A szerelem a szív szomjúsága, olthatatlan. És Achmet elgyengülve visszavonja kezét a lány meleg öléből.

– Nem tetszem neked, uram? – kérdezi Diamont megrebbenő szempillával, de a férfi nem felel. Feláll, s egyetlen kurta kézmozdulattal küldi el legfiatalabb feleségét, aki tizennégy esztendős sincsen még, és akit görög anya szült, valahol az Akropolisz tövében, ahol most nem nőnek olyan magasra a fák. S ahogy a lány alakja eltűnik a kijárat nehéz függönye mögött, a pasa a fürdősfiú után kiált.

Achmetnek egyáltalán nem különös a hajnal. Ugyan miért is lenne az. Most is úgy hasogat és fáj a feje, ahogy szokott. A férfi merev, meggyötört arccal szürcsöli cukortalan, méregerős kávéját. Odaáll a falra függesztett galambocska elé, megsimogatja a madárka okos fejét, s ettől némi enyhülést érez. Még a déli ima előtt jelentik neki, hogy a városban egy szekérnyi német kémkedett az éj leple alatt.

– Biztos ez? – kérdi Achmet pasa összeszűkülő tekintettel.

– Mint Mohamed szakálla, uram – hajlong a kém.

– Mint a mekkai zarándok út, uram – bólint a másik.

Achmet pasa elfordul. Megint annyira fáj a feje, hogy úgy érzi, menten beleőrül. Mély, öblös hangján a városi őrség kapitányért kiált. Fut is az hamar, köpcös kis sztambuli török, mintha mindig mosolyogna. Kiváló janicsár. Szétvetett lábakkal áll meg a pasa előtt.

– Láttatok-e a németet, Ibrahim?
– Azt nem, uram – mosolyog amaz.
– Hanem akkor mit láttatok?
– Egy szekeret láttunk, uram.
– Miféle szekeret láttatok, Ibrahim?
– Olyan átlagosat, uram.
– Tudod-e, Ibrahim, hogy nagyon fáj a fejem?
– Csak a szekér ponyvája volt különös, uram.
– Úgy fáj Ibrahim, hogy valaki más fején kell bosszút állnom.
– Könny volt a szekér ponyvájára festve, uram.
– Te mondd meg, Ibrahim, kinek a feje legyen az!
– Öt csavargó utazott benne, uram, nem kémek, nem veszélyesek.

Egyszerre szétömlik a csönd. A kémek a sarokban pislognak zavartan. Ibrahim Galaburdi mosolyog. Achmet pasa tekintete is megváltozik. Előrehajol s hirtelen megérzi a másik testéből kipárolgó rettenthetetlenséget. Mondhatna kegyetlenséget is, de Achmet pasa bölcs ember. A kegyetlenségben mindig van valami öncélú bosszúvágy, Ibrahim Galaburdi azonban mindig tudja, mit csinál.

– Nos? – kérdezi újra a pasa.

És Ibrahim Galaburdi délutáni ellenőrző útjára indul, éppen kilovagol a vár kapuján, amikor Kergiz, az albán fürdősfiú fejét a kivégző helyen egyetlen suhintással lecsapják.

Szerte Alsóvárosban rögvest elterjed a hír, hogy Arnótné megszült. Pedig annyi jelét sem adta, hogy viselős lenne, mint egy világló búzaszem. És milyen öreg is már! Némelyek nyomban bűbájosságról suttognak, ám ezeket az embereket gyorsan elhallgattatják a türelmesebbek, akik jól tudják, hogy egy-két nap múltán, ahogy ez illik, úgyis szemügyre vehetik a gyermeket. Addig azonban rosszat terjeszteni, nahát éppen ez a bűbájosság! Vass Anna Mária bábát Arnót azonban nem tudja eltántorítani attól, hogy még aznap délben, mint a bába mondja, rontások és rossz szelek ellen meg ne vizsgálja a gyereket. Az öregasszony gyanakodva figyeli az újszülöttet. Nézi jobbról, nézi balról, de hiszen csak azt látja, hogy nem újszülött ez a csecsszopó. Régebben él, mint a mai vagy a tegnapi nap. Talán egy hónapja is él már. Talált gyerek, nem egyéb. Vagy kapott gyerek. Vették ezek az Arnóték valahonnést. Vagy lopták? És indul is, hogy elmondja mindenkinek, mi minden okosság jutott az eszébe, de még visszatekint, s óvatlanul nagy lélegzetet vesz. Az átható kamillaillattól feledi is nyomban, miket gondolt össze. És ahogy kilép a házból, már csak arról beszél az összeszaladt embereknek, Rababár Özséb, Volford Ferenc, Kálmány Imre, Kocsanya József, Tikos József, Istenes József, Halál József és Angyal József asszonyainak, hogy szép és egészséges kislányt szült Arnótné, és hogy az anyának sincs semmi baja, bár egy kissé benne van a korban, de ettől még a fogantatás és a születés természetes dolog, gondoljanak csak a tavaly eltemetett Beluska Pannára, aki még nagymamaként is szült két gyereket. És az asszonyok bólogatnak, és nagyon furcsán néznek a bábára. Ám ettől a pillanattól fogva lelkesen készül az utca a holnapi keresztelőre. Mintha a tavaszi munkák közepette egyéb gondja se lenne az embereknek. S nincs ebben az igyekezetben semmi különös. Pedig nem kell hosszan elmélázni az alsóvárosiaknak azon, hogy egyáltalán nem természetes az, ami történt, hogy Vass Anna Mária inkább úgy mondta el a dolgok menetét, ahogy azoknak lenniük kellett az ésszerűség és a mindennapi tapasztalatok alapján, hanem azért közben a bábaasszony nem igen nézett a szemükbe, szipogott, szemölcsös

orrát facsargatta, a tekintete meg olyan fátyolos volt, mint soha még, s ha ezért az alsóvárosiak minden jószándékukat és szeretetüket összevetve nem egyszerű gyerekáldásnak, de csodatételnek nevezik ezt az eseményt, megadva minden megadhatót, úgymond, Arnóték, s főként a kicsi érdekében, úgy hát az igyekezetük és a lelkesedésük érthető, csakhát mindeközben a lelkük mélyén ott fúr a bizonytalanság férge is, hogy mi van, ha mégse, mi van, ha ármány ez, mégis csak boszorkányság, rossz varázslat, bűbájosság, és mert a bizonytalanság az az emberi érzés, amely a leginkább hajlamos helytelen útra terelni az emberek gondolatait, ezek az érzések éppen kimondható gondolatokká válnának bennük, már-már ellibenne nyelvük hegyéről az ítélet fekete varjúja, ám ekkor, voltaképpen ugyancsak csodamód, szétárad emlékezetükben a csecsemő illata, az átható kamillaillat, ha látták a gyermeket, ha nem, és a bizonytalanság komor madara visszaűzetik a lélek mélyebb tartományába. Vass Anna Mária estére hozza is Arnótéknak a keresztelő ruhácskát, mert hogy a keresztanya ő lesz, az természetes. Rababár Özséb rózsaszín pántlikával érkezik. Angyalék több flaska pálinkákat hoznak ajándéka, a kert végéből ássák az üvegeket, még évekkel ezelőtt rejtették el őket, nehezebb időkre tartogatva. Volfordné a gyermek dunnáját varrja meg, Istenék a dunnába való szerencsepénzt, patkót és vasszeget, Ördögék meg a keresztelő terítőjét hozzák el.

Félfelhős idő van, másnap a keresztelőn. Összegyűlt már a nép Arnót háza előtt. A férfiak koccintanak, krákogva isszák a pálinkát, aztán indul is a menet a cseri barátok klastroma felé, ahol a Félix nevű testvér várja a gyermeket a keresztvízzel. S éppen befordulnak a klastromba vezető girbe-görbe utcácskára, már látszik a romos, sokat nélkülözött épület, mögötte meg a barátok gyümölcsösének zöld tengere hullámzik, amikor Arnót szíve fölött felhő száll el. Elmosolyodik, hogy talántán egy angyal az. Mert vannak angyalok is. Ó de még mennyire hogy vannak! Nekiszállnak az ember homlokának, gondolatok lesznek belőlük, azok a gondolatok meg lejutnak a kezébe, könnyű ujjaiba költöznek, csakhogy azt tehessen a fával, amit ő akar tenni. Erre gondol mosolyogva a fafaragó, ám a következő pillanatban akkorát dobban a szíve, hogy a mellkasához kap, két könnyű tenyerét odatapasztja a bordacsontokra, ki ne ugorjon az a szív, jaj ki ne essen a testéből. S mint aki tudja, miért csinálja, hátrapillant. Ibrahim Galaburdi sétál utánuk, az örökké mosolygó rettegett szubasi kapitány. Rövid janicsárbotjával akkorákat üt a kerítésléceken, hogy görbe lábai elé, a felporzó földre tört orgonavirágok hullanak.

Arnótra a keresztelő után mégiscsak másképpen néznek az emberek. A fafaragó azt veszi észre, hogy ha nem is félnek, de mindenképpen tartanak tőle, peres ügyekben és vitás kérdésekben, mintha valami hatóság lenne, soha sem feledik kikérni a tanácsát, hogy aztán éppen az ellenkezőjét cselekedjék. Szomszédok és ismerősök haladnak el a háza előtt. Merev mosollyal üdvözlik, de nem állnak meg, szinte futnak tovább, ha meg mégis megtorpannak, a kerítéslécekbe kapaszkodva, hadarva, a földre pislogva valami szerszámot vagy házi alkalmatosságot rendelnek Arnóttól. Általában előre fizetnek, de ha később, úgy az összeget alaposan megtoldják. És Arnót dolgozik. Könnyű kezei boldog madárkaként remegnek a fa húsa fölött, az öreg ember arca azonban mozdulatlan. Arnótné minden idejét a gyermek foglalja le. Az asszony megfiatalodik. Néha elszédül a kamillaillattól, úgy talál rájuk a fafaragó, hogy asszonya hunyt szemekkel hever a ház mögött, kezében meg a kicsi gügyög, boldogan, kamillaillatú felhőcskében.

Az alsóvárosi klastromban komoly munkálatok kezdődnek. Neszvald Tamás barát asztalosmester néhány hete érkezik, hogy új ülőhelyeket csináljon a templom számára. A pirospozsgás arcú Kolozsvári Bertalan guardián gyakorta kéri a híveket, hogy mise közben ne fészkelődjenek annyit, s nem is azért, mert a padok recsegése elnyomja a ceremóniát végző atya szavait, hanem mert a fészkelődés a padok és ülőkék állagának nem tesz jót, lám csak, olyannyira nem, hogy máris javításra szorulnak, sőt, hovatovább némelyiket már javítani sem érdemes, tüzelésre maradnak. Az alsóvárosi hívek azonban ostoba, értetlen népség. Nem hallgatnak a szelíd kérésre. Vakaróznak, izegnek-mozognak a zsoltárok alatt, némelyek hintáztatják magukat, s mintegy a recsegéssel kísérik a zsoltárok ritmusát. Arnót Ignác a gyóntatócella összeállításával fizet Kamilla víz alá tartásáért. Munka közben gyakorta látja Potári Félix testvért. A fiatal, komoly tekintetű barát leginkább elmélkedéssel tölti az időt. Kiül a klastrom elé a fénybe, vagy éppen a felhős ég alá, olykor még a szemerkélő felhővíz sem zavarja, s átszellemült arccal, hunyt szemekkel társalog Istennel, mely társalgás ajkainak folyamatos mozgásából is látszik. Arnót néhányszor odaül a barát mellé. Zavartan vár, próbálja ölének fogságába rejteni könnyű ujjait. Torkát köszörüli. Félix testvér azonban csak egyszer néz Arnótra. Előtte köhint néhányat, s akkor a fafaragó újra megérzi a barátot körbelengő kivételesen finom pálinkaillatot. Potári Félix testvér fátyolos szemekkel bámul Arnót arcába.

– Egyszer beszélni fogunk mindenről, testvérem – mondja, s könnyű csuklását belerejti arca elé rebbenő tenyerébe.

Kamilla megnő, mint ahogy bárki más kislány megnő a környéken. Súlyosabb kór meg nem támadja, meghűléseiből nem lesz lázas hallucináció, gonosz hidegrázás, lidérc a szívét nem leheli össze. Kamilla azonban, bármily nagy is az ígéret, nem lesz szép, ahogyan a szépségen testi harmóniát, a lélek boldogságát, csinosságot és kellemet értünk. Így nem, semmiképpen. A lányka fehér bőrén piros kelések fakadnak. Karjai és lábai vékonyak, akár a gyönge faágacskák. A hasa kissé puffadt, a szemén pedig olyan távoli szomorúság szirmozik, amely a fukar kézzel mért földi szépségből még inkább levonja a maga portióját. Ezért-e, nem ezért, a többi lánykák és fiúkák idegenkednek tőle. S az alsóvárosiak se neheztelnek a gyerekeikre ezért. Éppen ellenkezőleg. Megkönnyebbülve figyelik, hogy a kölykök érzése hasonló, mint az övék. Ezért-e, nem ezért, de a lányka mind idegenebbül mozog a világban. Mint aki máris készen áll valami nagy nyomorúságra és bajra. Összeszorított, vértelen ajkai közül csak ritkán hussan ki a szó kismadara. Kamilla barátai bolondos gyerekek lesznek. Akad belőlük egynéhány Alsóvárosban is. Némelyik a nyálát csorgatja, egy másik éjjel és nappal rángatózik, mintha az ördög költözött volna kicsi testébe. Van olyan fiúka is, aki látszatra tökéletesen egészségesnek tűnik, ám ha a neve után érdeklődsz, s csak makog, mint a majmocskák, miközben tekintetét elönti a bolondság zavaros félhomálya. Ezek a kis bolondosok csapatba verődve követik a Kamillát. Nagy darab, bamba tekintetű fiúk, szőrös állú lánykák mennek a lány nyomában, ahogy a hadvezért követi a hadserege. Együtt játszanak a Csöpörke partján, pántlikát kötnek hasas kecskebékákra, szitakötőket és felhőket számolnak nyári délelőttökön, ha meg januári fagy megdermeszti a tavacska vizét, lékeket fúrnak a jégbe. De ha Kamilla az utca végében meglát egy szekeret, feled mindent, játszótársakat, szomorúságot, s rögvest odaszalad, s tágranyílt szemekkel bámul a bakon ülőre. Az meg visszanéz, talán bosszús is, mert menne, sietne tovább, hanem ekkor nagy lélegzetet vesz, és rögvest megérzi a lányka illatát. Máskor meg a Tisza parti füzesekben hallgatózik a kislány. Madár sír valahol. Tú, tú, sírja az a madár, és a gyereklány teste rázkódik, szemtükrére könny gyűl, de el nem csorran.

Arnót Ignác persze szépséges teremtménynek akarja látni Kamillát, ám ha őszinte lenne, mint ahogy nem lehet az, bevallaná magának, hogy többet gondol a gyermek szépségére, mintsem elbámulná azt. Kamilla gyakran üldögél az udvar fényfürösztötte szegletében, miközben elnézi, hogyan dolgozik az apja. Mint a kövér hópelyhek, úgy röpkednek a faforgácsok Arnót homloka körül és ilyenkor furcsa emlékek törnek föl a lányka a szívéből.

– Tutú, tutú – hallja a távolból a madárhangot. Mintha őt hívná, őt keresné ez a madárhang. Jaj, és a kislány szeretne fölugrani, szeretne szállni, ahogy a madarak szállnak az égben, de mindegyre érzi a föld borzasztó súlyát. Szertelen álmaiban, csapongó képzelgéseiben olykor végigzörög egy különös szekér. Nagy könnycsepp kéklik a ponyváján. Ilyen nagy könnycsepp nincs is több a világon! És vajon mit jelent az, hogy férfiakat is lát a megpihenő szekér mellett üldögélni? Öten vannak ezek a férfiak! És olyan különös a tekintetük! Most egy fekete arcú férfi hajol fölé. Most meg egy csavart szakállú pajeszos, megcsillan szájában az aranyfog. Szürke arcú ember bámul rá aztán, majd egy sebhelyes, fekete homlok emelkedik fölé, végül pedig egy kíváncsi, kutakvó szempár melegét érzi, mely elégedetlen, dühös arcból sugárzik rá. A szekér megpihen, és halad tovább. És felsír újra a madár, tú, tú, tutu, tutu. Kamilla az álmait titokban tartja a szülei előtt. Titkot sejt, mely titok csak erősödik, ha megpillantja magán az apja szórakozott, szomorú tekintetét. S ha a két szempár sugara egy pillanatra egymásba illeszkedik, és Arnót Ignác máris zavartan rántja el a fejét. Anyjának az érintéseiből is túl sok meleg és aggodalom sugárzik. Aztán egy napon Arnót Ignác megfaragja a kislány arcát. A különleges faanyagért, melynek a nevét, sem pedig a fajtáját nem tudja, rengeteg pénzt fizet az örmény kereskedőknek. Amikor Kamilla meglátja faarcú mását, nem szól, csak lehajtja a fejét. Ujjbegye egy frissen fakadt kelésre téved a nyakán, azt dörzsölgeti szórakozottan, mígnem vékony csíkban meg nem indul a vére. Zümmög egy darázs, mintha távoli ének lenne. A műhely deszkafalai között éles csíkokban tör be a fény, a levegőben fényes por szitál. Kamilla úgy megy ki a helységből, hogy az ajtót nyitva hagyja maga után. A fafaragó zavartan hunyorog. Egy faláda mélyére süllyeszti a fejet, ám néhány nap múltán, amikor az asszony és a lány a piacra mennek, mégis előveszi. S amikor a Fakamilla arcán fakönnyeket fedez föl, melyeket nem ő faragott, megérti, hogy ezúttal nemcsak pontosan, de igaz módon is dolgozott. Arnót hátracsapja busa fejét, s úgy nevet, mint aki a halált neveti ki. Aznap már nem farag több fát, s bár nem szokása, alaposan leszopja magát. Kamilla tehát nem szép. Ám mégis van egy tulajdonsága, amely, kárpótolja valamennyi hiányosságért. Kamilla felzaklató és megbolondító kamillaillatot áraszt. Illatát a szél némelykor a szegedi vár udvaráig fújdogálja. Ottan bent szétlehelgeti, a sötét szegletekbe is betereli, hogy aztán a janicsárok, maguk se értve hirtelen támadt jókedvük okát, nevetgélni és viccelődni kezdenek. Csak Ibrahim Galaburdi rettegett janicsár kapitány áll mozdulatlanul, hátát a fegyverraktár vaspántos ajtajának vetve. Habár ő is mosolyog, ahogy szokta. Azonban aki közelebb lép hozzá, jól láthatja, hogy a szubasi kapitány homlokán súlyos izzadságcsöppek fénylenek, és a keze úgy remeg, mintha beteg lenne a szíve.

Úgy is van az mármost, hogy mindazon hatalmak, akik a világ kizárólagos igazgatására törnek, bizonyos elnézéssel viseltetnek a szegénység alázatos hirdetőivel szemben. Lám, a pogány Róma is bölcsen behódol Krisztus tanainak. Akkor hát miért ne tűrné Szent Ferenc egyszerű gyermekeit a félhold birodalma. S ha a keresztény utazó valahol a sztambuli utcák szemfárasztó forgatagában megpillant egy mevlevi dervist, ki talán már órák óta kering és táncol, hát talán neki sem az jut az eszébe, mint ahogy az

pedig természetes lenne, hogy tudniillik a tánc az ördög műve, hanem éppen ellenkezőleg, arra gondol a keresztény utazó, hogy Mohamed fiai között is akadnak olyan jobb sorsra érdemes lelkek, akik megvetik a világi dicsőség mulandó ékszereit, s a lemondásban, a szegénységben és az alázatban keresik az élet értelmét. Szent Ferenc egyszerű követeivel kapcsolatban Szeged város bölcs és igazságos kádija is osztja e nézetet. Mohamed dicsőségére a Szent Erzsébet templomból ugyan mecset lesz, hová a keresztény Bajmok Endre és a rác Antonov Pekics éppúgy szállítja a gyerekláb vastagságú gyertyákat, mint a török Ali Ekbaran. Viszont szent hely megilleti a helybeli hitetleneket is. A franciskánus szerzetesek hosszú évek nélkülözése után 1645-ben vakolhatják először be a klastrom megrepedezett, omladozó falait, melyeken által akkor már betűz a Napsugár, s beömlik a hólé, s olykor madarak tévednek a helységekbe, hol a penész zöld rózsái valóságos virágos kertekként tenyésznek a falakon. A szegedi kádi bőkezű, és bölcs, mint a felhő, mely olyasmi réteket öntöz, melyek nemcsak elfogadnak, de adnak is. Tudja, hogy a vakoltatási engedély kiírása személyesen neki is, hovatovább a birodalmának is a hasznára válik. Az alsóvárosi ferences kertekben ritka, gyógyerejű növények nyílnak. Szépségük és hasznosságuk egymással vetekszik. Gondosan ápolt szilva és almafák lomboznak ottan gyümölcsök húsától terhesen, s a méregerős paprikalé nemcsak az alsóvárosi magyar földtúrót, de a palánki janicsárt is kigyógyítja a hideglelésből. Kádik jönnek és mennek, de a klastrom áll, és mert teheti, teszi a dolgát. A cseri barátok miséznek, gyóntatnak, ha arra van szükség, gyógyítanak, máskor meg ott ülnek a haldoklók mellett, fogják a remegő kezeket, letörlik a hideg homlokokról a halál izzadsággyöngyeit, s halk imákban kérik az Isten, hogy fogadja be égi tartományába az útra kész lelket. Arnót Ignác is többféle munkákat vállal a barátoknak. Nekik valahogy szívesebben dolgozik, mint az alsóvárosiaknak, pedig a barátok nem igen fizetnek. Ugyan miből fizetnének?! S ha Arnót olykor megáll a klastrom előtt, s zavartan rugdos forró nyári port vagy januári havat, hát Potári Félix testvér most már belekarol a fafaragó karjába, s finoman a barátok kertjébe vonja. Sokáig sétálnak a szilvafák és barackosok között, beszívják a gyógyító vadvirágok illatát, hozzáérnek a hóporos, zúzmarás ágakhoz, földről szedik az elhullott szilvát, s eszegetik, elbámulják az első rügyeket, az elpergő őszi leveleket. A barát a fákról és a fák húsáról kérdezgeti Arnótot. A fafaragó pedig azt érzi, mindez egyáltalán nem érdekes, mert a barátot nem a fafaragó munkája, sem pedig munkájának értelme érdekli, hanem inkább az ő, vagyis tehát Arnót élete, mely titokzatosnak és érthetetlennek tetszik. Hiszen tele van megmagyarázhatatlan eseményekkel. Ilyen például hosszú vándorlásuk ide, Szegedre, továbbá gyermekáldásuk körülményei, nem kevésbé az alsóvárosiak viselkedése, melyben most oly erős tartózkodás és óvatosság munkál, amit, lám, a barát is kénytelen volt az eszébe venni, s óvatos vizsgálat tárgyává tenni. Egy ilyen séta alkalmával a barát egyszerre megáll, kezét a homlokához emeli, s fojtott hangon arról kezd beszélni, hogy a gonoszról soha nem fogjuk megtudni, milyen. Aki a gonoszra kíváncsi, úgy hal meg, mint egy kikeletlen lepkebáb. Volt, de soha nem látott fényt, volt, mégsem érzett soha szellőt, és nem érzett illatot sem. Gombostűnyi esély sincsen a gonosz megismerésére, mert az Ördög lényege nem a megismerés lehetőségében, hanem ellenkezőleg, annak hiábavalóságában van. Ellenben Isten megadta nekünk megismerésének a kulcsát, és ez a kulcs a szeretet. A gonosz nem ad semmit, csak ígér. Minden pillanata a teljesíthetetlen ígéretek jegyében telik, s a gyenge és nyomorúságos ember elszédül az ígéretek sokságától, s ha utána kap valamely dolognak, és sikerül is azt megragadnia, örömet és kielégülést nem nyerhet, újabb és újabb ígéretek zaklatják a lelkét, mert nem azt érzi

fontosnak, hogy valami beteljen, hanem hogy folytatódjék. Beszél a barát, vékony arcát megkeményíti a figyelem, tekintetének parazsa ide-odarebben, néha megállapodik a fafaragó arcán. Szavait a barát gyorsan felrebbenő, és ugyancsak gyorsan elnyugvó mozdulatokkal kíséri. Karja felemelkedik, ujjai ott táncolnak a másik válla fölött, hozzáérnek a fafaragó füléhez, kócos hajához és nyakának bőréhez, amitől a másik rendre úgy rezzen össze, mint amikor valami csúfságon kapják az embert. A fafaragót viszolygás foglya el, s lépne máris oldalra, távolodna a baráttól, de közben beletekint véreres, fátyolos tekintetébe, s viszolygása erőtlenséggé vált. Így telik az idő. A barát egyre többet beszél a gonoszról, ám Arnót mégsem tudja magát elszánni, hogy elmondja az ő történetét, elmondja, hogy egyszer ő is megfaragta az Ördögöt. Hanem egy napon újfent rendkívüli esemény történik. Mert ahogy haladnak mind beljebb a gyümölcsös nyári sűrűjében, hiszen nyár van ezen az Arnót számára oly fontossá váló napon, forró és kíméletlen aszály, az 1680-a esztendő nyara, és a fafaragó újra csak a barátot hallgatja, egyszerre távoli csendülést hall, mint amikor megreped az ég, mint amikor egy harang magától kondul, mert olyan veszélyt érez, ami a föld porán taposva nem látható. Megáll a fafaragó. Arcát az ég felé emeli. Könnyű ujjai erőtlenül csüngnek a teste mellett. Aztán a barátra pillant. És közben érzi, hogy a bokáját körbefonja valami rossz hideg, s lassan, a pap szavainak ritmusával kúszni kezd felfelé, mintha megfagyna a lábszára, a térde és erős combja, mintha máris derékig állna a halál hidegében. Egyszerre a barát elhallgat. Tekintete körbetapogatja Arnót megkövült arcát. Vértelen ajkai összeszorulnak, s orrának tövében, éppen a barna szemölcs mellett rángatózni kezd egy idegszál. Egészen úgy tetszik, mintha mosolyogna. Pedig nem mosoly ez, hanem erős, mindenre elszánt figyelem. A barát felemeli a karjait, s két oldalról megragadja az öreg fafaragó kócos fürtjeit. Egészen közel vonja a maga arcához a másikét. Arnót megérzi az édes pálinka illatot.

– A gonosz van itt, Arnót mester – mondja halkan a barát.

Egyszerre kezdenek szaladni. S bár a barát jóval fiatalabb, mégis Arnót ér hamarabb házának kapujához, amit aztán olyan erővel vág ki, hogy a kapu rögvest félbeszakad. A fafaragó nem törődik most ezzel, megvadult bikaként csörtet be az udvarba, és nem, jaj nem hiába teszi. Az udvar közepén ott ül és vigyorog a soproni néma Ördög. Visszajött az Ördög! Teremtő jó Isten! És ekkor Arnót megtorpan, udvarának porát felkavarva visszahőköl, mert látja, hogy az Ördög karjai az ájult Kamilla élettelen testét fonják körbe. S tán még ringatják is, óvatosan hintáztatják, mert a lányka feje előre s visszamozdul, s tekintetének fennakadt vakfehére hol az ég, hol meg a föld felé fordul. Arnótné meg a házfalnak dőlve zokog, körömmel kaparja a falat, láthatóan nincs eszénél. Végre a barát is beér a fafaragó udvarába. Elszántan, habár megbillenve lép Arnót elé, imádkozik, deák és magyar szavakat szór az Ördög felé, veti a keresztet, szentek neveit sorolja, némelyikét kétszer is elmondja, aztán egyszerre megtorpan, karjai erőtlenül hullnak a teste mellé. Arca elnyúlik. Csönd lesz. Telt nyári csönd ereszkedik föléjük, mint egy üvegházban. De ekkor Arnót megrázza a fejét, fölhorkant és elindul portájának végébe. Megáll a fekete fácska előtt, melynek magjait egy mutatványostól kapta sok évvel ezelőtt. Egyetlen mozdulattal, gyökerestül tépi ki a földből. Rohan is vissza. És Arnót Ignác, öreg fafaragó mester ezzel a fekete fával veri halálra a soproni néma Ördögöt, akit pedig ő maga faragott, és aki most el akarja rabolni a lányát. Jajgat és ordít az Ördög. Kamillát a porba ejti, védi az arcát, fejét, de mindhiába. Hatalmasakat üt Arnót, s minden csapást iszonyú ordítással kísér. A barát térdrehullva imádkozik. Minden egyes ütésnél vér szökell szerte az udvaron. Véres lesz a barát arca

és csuhája, véres lesz a földön heverő Kamilla, Arnót arcát is vér borítja, véres lesz az udvar, tán még az ég is. Fertály óra múlva a soproni néma Ördögből néhány tört veszsző, meghasadt fadarab marad. A barát csak néz, mozdulni még mindig képtelen. Érzi, hogy az arca véres. Iszonyodik. Arnót a gyermeke fölött liheg. Kamilla még hunyt szemekkel elmosolyodik, aztán álmosan fölpillant. Hiszen mintha szép is lenne most. Kilenc éves, szöszke kislány. Elmosolyodik újra, s beszélni kezd.

– Álmodtam, apácskám. Álmomba szélkiáltó madár sírt. Álmom egy kékkönynyes szekérre kéredzkedett, s úgy utazott az időben, mintha ember lehetne. Lesz-e az álomból ember, apácskám? Azon a szekéren öten voltak, öt különös férfi, apácskám, és ezek öten mind a gyermeküknek szólítottak. Sírtak ezek az emberek, apácskám. És sírt a szélkiáltó madár is, apácskám.

Arnót sokáig nem válaszol. Aztán felemeli a gyermeket.

– Talán, Kamilla – suttogja –, talán lehet az álomból ember is.

Potári Félix testvér még aznap éjjel a következőket jegyzi be a klastrom évkönyvébe:

„Láttam, Uram a gonoszt, és megtudtam, milyen. Ember formája volt, fából faragták, mégis vérzett. És az a vér még mindig itt fáj és éget az arcomon, mintha engem is megütöttek volna. Ó, Uram, és te tudod, hogy jónak és gonosznak egyként otthona lehet a gyenge emberi test. De nem akárhogyan, Uram, te jól tudod ezt is. Mert a gonosz mindenütt otthon érzi magát, és ha űzik, az sem zavarja, ha gyűlölik, attól is gyászos boldogság tölti el, és ha szeretik, mit sem törődik e szeretettel, csak a tévelygés lángját leheli újra és újra rút, kénes pofájával. De nem is ezt akarom mondani neked, Uram. Mióta semmi életem neked ajánlottam, te tudod, miért is titkolódznék, hogy róla, a gonoszról tűnődöm, szerencsétlen és hiábavaló gondolatok töltik be a lelkem évek óta, és te nem segítettél nekem. Te tudod, Uram, miért nem tetted. Arra gondolok én, hogy nem volt örökké a Gonosz, mint Te. Ó és nem bukott angyal, ahogy szerzőink, okos és érzékeny tudoraink okítják századok óta. Én ma megbizonyosodtam, Uram. A gonoszt mi teremtettük, Uram. Mi alkottuk meg az Ördögöt, mi emberek, gyarló és szörnyű kicsi lények, és mi teremtjük újra és újra, tudva és tudatlanul, és ha Te a saját képmásodra formáltad az embert, hát nem tudok mást mondani, hogy mi sem cselekszünk másképpen, mert mi is a saját képünkre formáljuk újra és újra az Ördögöt, aki éppen ezért hasonlít... hasonlít..."

És ennél a mondatnál, gondolatainak határtalan merészségétől csuklani kezd Potári Félix testvér, s a lúdtoll peregve hull remegő ujjai közül a földre. Üveges szemekkel bámulja a girbe-gurba sorokat. Hangtalan mozognak az ajkai. A lapot az évkönyvből kitépi. Aztán addig motoz maga mellett, mígnem a kezében érzi a pálinkás flaska megnyugtató hűvösét. Kortyol a maga főzte italból, s lassan megnyugszik felzaklatott lelke, s a testében jótékony meleg árad szét. A gyertya lángját elfújja. Aztán sokáig bámul a sötétbe, s hallja, hogy nem messze, az alsóvárosi porták valamelyikében lelkesen kukorékol egy kakas, pedig még csak most kezdődött az éjszaka.

Az Ördög elpusztítása után újabb változás következik be a fafaragó és az alsóvárosiak kapcsolatában. Arnót azt veszi észre, hogy fogynak a megrendelések. Mind ritkábban kérik, hogy faragjon bababölcsőt, gombos és fűszeres dobozkákat, házi fesziletet. Ellenben kedvesek és figyelmesek lesznek vele az emberek. Most már megállnak a háza előtt. Hosszan elbeszélgetnek vele időjárásról, termésről. Dicsérik a munkáját, és soha nem kérik ki a tanácsát. És mindig a szemébe bámulnak a beszélgetés közben. Olykor pálinkázni, máskor meg családi mulatságra hívják. Arnót meg csak zavar-

tan néz, vakargatja dús üstökét, s munkátlanul ténfereg az udvarában. Nem tudja, hogy szerte Alsóvárosban most kezdik használni mindazt a rengeteg dolgot, amit ez idáig faragott. Most fektetik az ő bölcsőjébe a minap érkezett csecsszopó embert, most merítik az ő fakanalát hallevesbe, most akasztják a falra az ő házi feszületét. Nem tudja ezt Arnót, csak a hirtelen támadt szívélyességet érzi, mely nyilvánvalóan összefügg az Ördög elpusztításával. És mert munkája nincsen, egyre ínségesebb napok jönnek, s lassan már-már éheznek. S ha olykor nincs más, csak hagyma és fekete kenyér, hát az öreg házaspár szótlanul falatozik, s közben mélyre szívják gyereklányuk, Kamilla illatát.

Bizony Ibrahim Galaburdi janicsár parancsnok is ezt az illatot érzi meg, amikor a lány egy hideg téli délelőttön, egészen pontosan Veronika napján elhalad előtte. Ibrahim Galaburdi türelmes ember. Ama keresztelő óta tudja, amikor néhány rongyos magyart látott a cseri barátok klastroma felé haladni, nos hát azóta tudja, hogy abból az édes kamillafelhőből, mely a magyarokkal együtt haladt, ő fogja először kitépni a kamillavirágot. Veronika napja van, és az 1685-ös esztendő számláltatik. Kamilla éppen akácmézet vinne a didergő palánki piacról, hol néhány szegény rác és rongyokba csavart dervis fagyoskodik csak. A lány még önkéntelenül utánanéz egy valószerűtlenül szép arcú férfinak, akiről nem lehet eldönteni, mely Istennek imádkozik, ha imádkozik egyáltalán, s akinek az öltözéke nem utal származásra, sem pedig foglalkozásra. Bezdánka Jozef ez a férfi, és a foglalkozása világkém. A férfi ezen a hideg téli napon érkezik Szegedre, s még visszamosolyog Kamillára, s úgy tesz, mintha nem látná a lány nyomában haladó baljósló felleget. De Ibrahim Galaburdi janicsár katona már ott is áll Kamilla előtt, és nagyokat szippant a hideg téli légből. Kígyó dermeszti így meg a kismadarat. A lány annyira megrémül, hogy le sem meri sütni a szemét. Felesleges is lenne. Csak néz Kamilla, bámul Ibrahim Galaburdi tekintetének mélységes kútjába, és érzi, hogy elhagyja minden ereje. A férfi a mézesfazekat a lány kezéből kiveszi és a fagyott földre lehelyezi. Aztán megfogja a csuklóját és úgy vonja maga után, mint ahogy gyönge állatot húznak a vesztőhelyre. A mézért Kamilla utóbb visszatámolyog, mindhiába. Az már Bezdánka Jozef asztalán díszeleg. Akinek van értése hozzá, tudja a mézet is meséltetni. Bezdánka Jozef a mézescsupor aranyló fényében figyeli, mi történik Kamillával. Látja a világkém, hogy a lány halálraváltan engedi el magát Galaburdi szorításában, csak a foga kocódik. A paplanosok utcájában egy edirnei török, bizonyos Osman Krivdascha kicsiny, fehér falú házáig mennek. A kaput Galaburdi nem veri meg, vállal löki be. Bent a házban meleg van, tollpihe szálldos, frissen mosott vászon illata terjeng. Krivdascha olyan paplanokkal kereskedik, melyekben csupasz testtel is boldogságról álmodik az ember. Legalábbis ezt hirdeti áruiról a paplanos. Ibrahim Galaburdi ráemeli tekintetét a paplanosra.

– Allah behavazta a földet – mondja.

Krivdascha ki se veszi szájából a tűt.

– De a hóban is gondoskodott virágszálról, Ibrahim?

– Allah nem csak bölcs, de bőkezű is, Krivdashca.

– De csak azzal, aki érdemes rá, Ibrahim.

Ibrahim Galaburdi vakítóan fehér libatoll halomra tolja a lányt. Krivdascha nézi őket, a vastag tű meg-megbilleg kövér ajkai között, orrlikai kitágulnak. A tűt kiveszi a szájából. Egyszerre elkiáltja magát. Hangos és erőszakos kiáltás, egyáltalán nem illik egy ilyen öreg, fehér szakállú emberhez, mint amilyen Krivdascha. Vár egy kicsit, aztán a tűt a párnába szúrja, majd maga mellett kezd el motozni. A rongyok közül egy

flaska kerül elő, s hogy nem víz a tartalma, az bizony rögvest kitetszik. Krivdascha alaposan meghúzza az üveget. A borital kétoldalt a nyakáig csurog, s összevérzi fehér szakállát.

– Elbújt a lelked, Krivdascha? – kérdezi Ibrahim Galaburdi, szubasi kapitány. A paplanos szórakozottan bólint.

– Az én lelkem tegnap úgy elbújt, hogy azóta se talált elő. Most is csak biztonságképpen kiáltottam, elő ne jöjjön véletlenül.

Mohamed fiainak tilos bort inni. És mégis isszák, mert a tilalmak nem arra valók, hogy betartsák őket, hanem arra, hogy tudjon róluk az ember. Hogy mikor rossz és helytelen, amit tesz az ember, s mikor nem az. Azért kiáltott Krivdascha is, hogy a lelke elbújhasson a bor elől. Micsoda butaság ez! Hát elbújhat-e lélek és bor egymás elől, amikor oly hasonló a természetük?! Ibrahim Kopatánál, a török nevű görögnél a csapszékben lehet bort inni. Tudja ezt mindenki. Tudják a papok is, de még Achmet pasa is tudja, mégse szólnak. A közjanicsárok isznak leginkább, némán a sarokba húzódva, s csak a szemük villanásával jelzik a kövér Kopatának, hogy üres a kupájuk, hogy innának még. Még a botos, felügyelő janicsárok is le vannak fizetve, ami egyáltalán nem jelenti azt, hogy ebben a világban nagyobb és elterjedtebb lenne a megalkuvás, mint ott, ahol Krisztus törvényei szerint kellene élnie az embereknek. Azt lehet inkább mondani, hogy van a törvény és van a realitás, s a kettő relatiójában halad az élet, bölcs egyensúlyt tartva vágyak és lehetőségek vonzásában. Néha azonban felborul a bölcs egyensúly. Amikor tavaly, a Ramazán hónap első napján felfénylett végre az újhold, s kezdetét vette a napi böjt, Ibrahim Galaburdi kutyarészeg törököket talált, Zaza Jeremiek tabáni csapszéke előtt. Fetrengtek a sárban, mint a kutyák. Zaza Jeremieket, aki éppúgy lehetett cigány, mint magyar, török vagy bosnyák, s akinek a származása éppolyan bizonytalan volt, mint borának minősége, szóval Zaza Jeremieket előbb csak pénzbüntetésre ítélték. Aztán a kádi súlyosbított az ítéleten. Zaza Jeremieknek csupasz testtel egy szamárra kellett ülnie, kifordulva, a szamár farkába kapaszkodva, így hurcolták fél napon át végig a Palánkban. Majd a kádi a fürdő tövében megbotoztatta. Azt mondják, akik látták, hogy Zaza Jeremiek nem is a botütésekbe, hanem a szégyenbe pusztult bele, hogy mezítelenül látták az emberek. No de ez elmúlt. Zaza Jeremiek megérdemelte a sorsát. Fölborította a mértéket. Ibrahim Kopata soha nem borítja föl a mértéket. És Krivdascha, a paplanos sem borítja fel a mértéket. Napi egy flaska bort iszik, ritkán kettőt. Őt még nem látták támolyogni, zavaros szemekkel handabandázni, elborult, részeg elmével istentelenségeket mondani. No hiszen, nem is fogják. A paplanos újra megtörli a szakállát, s közben a vacogó lányra pillant.

– Illata igen kellemes – bólint és varr tovább.

Aztán hirtelen újra fölpillant.

– Paradicsomi illat ez, Ibrahim!

Ibrahim Galaburdi a paplanosra mosolyog. Egészen gyermeki, már-már ártatlan mosoly ez. Aztán mintha árnyék szürkéje futna át a homlokán. Megragadja és felrántja, majd a belső szobába terelve újra egy paplanhalomra szorítja és gyors mozdulattal a hasára hengeríti a hangosan vacogó Kamillát. Kabátját lehúzkodja. Ruháját megtépi. Gyors és szakavatott mozdulatok ezek, fájdalmat nem okoznak, mintha csak álmodna az ember. Kamilla liheg bele a paplanba. Galaburdi az egyik kezével a lányka tarkóját leszorítja, másikkal a gyönge has alá nyúl, s kissé emel a rémülettől megdermedt altesten olyképpen, hogy a lemeztelenített tompor két fele egymástól elválva felvillantsa mind a rózsaszín gyűrűsizmokat, mind pedig a vulva csenevész, vöröses-

szőke bozótját. Ibrahim Galaburdi kimondja Mohamed drága, ezerszer is szent nevét. Hiszen a Szent Ember is mennyit áldozott ama gyönyörűséges oltáron, amely csakis a női, illetve a férfitest helyes konstellációjából jöhet létre. Galaburdi ezt persze nem egészen így gondolja, csak gondolatainak értelme hasonló. Váratlanul eszébe jut az is, hogy néhány éve egy zsúfolt karavánszerájban hallott két veszekedő zarándokot, akik azon vitáztak a mélységes bolgár éjszakában, vajon hány kedvese volt Mohamednek. Akkor annyira felhevítette a vérét ez a vita, hogy a karavánszerájban megkereste egy hirtelen felvillanó s máris elhunyó szempár gazdáját, és kedvét töltötte rajta. Mintha egy gyermekkel szerelmeskedett volna. S közben mellette vadul sustorogtak a drinápolyiak a szeretők számáról.

– Mint égen a csillag, Mustafa!

– Nem, nem Juszuf! Tévedsz! Mint tengerben a hal!

– Hóban a pehely, Mustafa!

– Akkor inkább, mint szemben a könnycsepp, Juszuf!

És Ibrahim Galaburdi szubasi kapitány elmosolyodik ezen a szánnivaló szellemi torkosságon. Ó hiszen sohasem a mennyiség a fontos! Ez a vacogó lány is a tenyere alatt, mennyiségre ez is mit mutat?! Szánnivaló eredményt mutat. Csúnyácska, szürke veréb. Nincs rajta hús semmi, ami játszani tudna, ami növelné a férfiember kedvét. Hanem az illata! Az illata őrület! Az illata téboly! Összeszorított két ujjára habot csorgat a férfi, s a nyálat Kamilla alfelén óvatosan végig keni. Addig nézi a pukkogó nyálbuborékokat, mígnem szűk lesz rajta a bugyogó. Hogy biztos legyen a dolgában, mutató ujját behajlítja, és lassú, körkörös mozdulattal a lány tomporába dugja. Aztán körülményesen szaglászik. Igen, éppen úgy áll a dolog, ahogy sejtette. Még a lányka ülepének nyílása is kamillaillat lehelget. Akkor Galaburdi két ujját újra összeszorítja, a lány vulvájára helyezi őket és rekedt félszavakkal, hibás nyelven, törököt a magyarral keverve mondja el Gül Baba történetét. Kamilla hallgat és reszketve ámul. Hovatovább, a helyzethez voltaképpen nem illően, egy kósza libapihe is csiklandozza ritkaszövésű szemöldökét. Mindeközben Galaburdi kedvtelve, ábrándozva mesél. Ujjait néha elvonja a lágy vulvájáról, de csak hogy forró lélegzetével közelítsen a rózsálló, föl-föllüktető, magából kifordulni kész húshoz. Látja már Galaburdi, olyan a testnyílás, mintha különválna ettől a vézna kis testtől. Mint a vérbe borult kagyló! Minél több a szó, annál kevesebb Kamilla testében a félelem. És a lány egyszerre úgy érzi, nem képes tovább a török simogatását elviselni.

– Igen – mondja halkan és lehunyja a szemét.

Ibrahim Galaburdi elhallgat. Homloka gyöngybe borulva, most már remeg, vonaglik ő is.

– Hogy mondtad? – zihálja rossz magyarsággal.

– Igen – suttogja Kamilla újra. – Igen, igen, igen.

Ibrahim Galaburdi a bugyogója zsinórját megoldja, szekszamontáját kézbe veszi, vérbeborult szemekkel elbámulja, bólint is, majd egyetlen mozdulattal úgy döf a tompordombok találkozásába, hogy a borzasztó hímtag tövig szalad Kamilla rózsálló, meleg húsába. A lány nem jajdul fel. Meg sem mozdul. Csak szeme akad fönn, csak a pillantása hal meg, csak a szemtükrén törik ezer darabra a téli nap fénye. És nyomban elered az orra vére. Ibrahim Galaburdi persze nem látja a vért. Szuszog, nagyokat sóhajt a lány fölött, izeg és mozog, helyezkedik és finomkodik, és most már feledi Mohamedet, feledi Gül babát. És amikor elkészül, akkorát ordít, hogy a tollnak szánt libatoll felrebben, és sokáig szitál, mintha hó lenne.

– Eridj haza – mondja később Krivdascha a véres tollak közt kuporgó lánynak. Máshol nem is vérzik Kamilla, csak az orrán által. Tétován feláll, s úgy megy ki a házból, mint aki egy álomból lép a hideg, téli ég alá. Többé nem csilingel. Akácmézért és vadfűért piacra nem jár. A felhők alakja sem érdekeli. A bolond gyerekeket elkerüli, s mégis utána járnának, csalánnal, rózsagallyal kergeti őket. Attól fogva, ha egy férfi közelhajol hozzá, elered az orra vére. Csak a kamillaillat marad vele. És mintha valaki összesírta volna az arcát. Egy könnycsepp ott marad az arcán, akárha drágakő lenne.

A kékkönnyes szekér néhány nap múlva újra végigzörög Szeged hepe-hupás útjain. Útját nem állja senki. Végighalad a szekér a Palánk városrészén éppúgy, mint a Tabánon, néhányan látják a behavazott algyői földúton, mások Tápé zúzmarás határában bámulnak utána, de Felsővárosban és Alsóvárosban is feltűnik néhány percre, úgy jár körbe-körbe az utcákon, mintha figyelmeztetni akarná az ittenieket, hogy még mindig van, hogy ne feledkezzenek meg róla, s ha most hosszabb maradásra nem is adatott meg az alkalom, lesz még mulatság, lesz még könnyes mutatványoskodás. Csak egyhelyütt időzik hosszabban a könnymutatványosok szekere. A Szent Dömötör utcában, egy Krivdascha nevű paplanos háza előtt. Aztán innen is továbbhalad. És kizörög a városból. És itt, a teleki halmok környékén az öt könnymutatványosból a legügyetlenebb, Franjo Mendebaba szelíden megkéri társát, Aaron Blummot, hogy most ő szeretne mesélni, és ha lehet, Aaron Blumm most ne szóljon közbe, mert más is szeret mesélni, nem csak Aaron Blumm, mire a zsidó férfiú sértődötten vonogatja vállát. Franjo Mendebaba nagyokat fújtat, elbeszéléshez készülődik. S miközben Aaron Blumm sértődötten a szekér mélyébe fúrja magát, alaposan megtaszítja a bakon üldögélő Fekete Pétert, a tűzszerszámát vizsgálgató Zorán Vukovics oldalába is belekönyök, nemkülönben megböki Goran Dalmatinac fejét. Franjo Mendebaba pedig beszélni kezd. Ezt a mesét hallotta Kamilla Ibrahim Galaburditól.

– A Rózsák atyja – bólint Franjo Mendebaba komolyan. – Gül baba ólomtetejű kupola alatt fekszik eltemetve Budán. Sírján sárga és vörös rózsák nyílnak, és a rózsa...ö...Gül Baba koporsóját tavaszi zöld posztó borítja, s boldog fején a bektársi dervisrend koronája csillog...ö...Gül baba mosolyog is álmában... és, és az arcán ott maradt egy könnycsepp is...ö... mely a halála pillanatában hullott ki szemtükrének tavából. Abban a könnycseppben ott a halál neve, és ott az élet neve...Gül baba története pedig az volt, hogy...ö...Szóval Gül baba nem is Gül baba volt, hanem...

És ekkor mélységes csönd lesz a szekérben.

Franjo Mendebaba gyanúsan nagyokat pislog.

– Elfelejtettem – suttogja végül. – Elfelejtettem Gül baba meséjét.

Aaron Blumm persze tudná a mesét, de nem segít. Mert most nem szabad segíteni. Megvonja a vállát és a nyaka közé húzza fejét. És tudja a másik két könnymutatványos is, hogy nem szabad segíteni. Nem szólnak, úgy tesznek mintha már aludnának, mintha mély álomba zuhantak volna. A bakon üldögélő Feketekő Péter is úgy fúrja tekintetét a messzeségbe, mintha valami érdekfeszítőt láthatna ott, ahol az ég hasarálóg a földre. Meg-megzökken, halad csöndesen a kékkönnyes szekér. Alszanak a könnymutatványosok. Csak Franjo Mendebaba szeme ég és parázslik a szégyentől, és arcát a keze közé temetné, ha ez lehetséges lenne. De nem sír. Mert olykor még a könnyek is hiábavalók.

Achmet pasának fáj a feje. Nem is fájdalom most ez, hanem inkább valami rettenet, szörnyűség, s voltaképpen nem is az az elviselhetetlen, hogy fáj, mert ideig-óráig akármi fájdalom kibírható, hanem hogy nincs szünet, hogy a fájdalom állandósult,

s úgy dühöng a homloka mögött, mintha büntetése, sorsa lenne. Áll a falra függesztett kitömött galamb előtt a férfi, hosszan elbámulja, de most ez sem segít. A pasa szeme könnybe lábad. Keze ökölbe szorul, ujjaiból kifut a vér.

- Hogy történt? - kérdezi néz vissza a pasa a hajlongó kémekre.

- Ibrahim Galaburdi kapitány úr a Szent Dömötör utcán haladt végig - hadarja az egyik kém.

- Egyszerre észrevette a szekeret - mondja a másik kém.

- A paplanos Krivdascha háza előtt állt a szekér - így az első kém.

- A szekér mellett meg az öt csavargó ücsörgött.

- Mintha várakoztak volna.

- És talán valóban várakoztak.

- Mert ahogy Ibrahim Galaburdi kapitány úr feléjük indult, hogy megkérdezze kifélék, mifélék...

- Az öt közül az egyik sírni kezdett.

- De nem szabályos könnyeket.

- Mint a méz, olyanok voltak a könnyek!

- S ahogy odaért hozzájuk Ibrahim Galaburdi úr, ez a síró csavargó az összes mézet...

- Vagyis tehát a könnyeit!

-...rácsorgatta Galaburdi úr fejére.

A kémek elhallgatnak. Achmet pasa elakadt lélegzettel figyel. Amit ez a két tökéletlen most összehord neki, az egyfelől hihetetlen, másfelől viszont... nos hát mégis csak ketten állítják.

- Tovább! - parancsolja halkan.

- És akkor az a csavargó - kezdi az első kém -, miután szemének összes undorító...

-...mézhez hasonlító váladékát...

-...Ibrahim Galaburdi úrra csorgatta, előkapott egy tűzszerszámot...

- ...és csattogtatni kezdte.

- ...de csak nagy nehezen gyújtotta meg.

Hallgat a két kém. De a szemük csillog. Achmetnek egészen úgy tetszik, hogy megnyúlt, sötét arcuk elégedett, mert kedvükre volt ez az elbeszélés.

- Tovább! - parancsolja Achmet pasa.

- És meggyújtotta Ibrahim Galaburdi urat!

- Úgy kapott lángra, mint egy hatalmas fáklya!

- Mit csinált Ibrahim Galaburdi? - kérdezi most Achmet pasa, s közben ujja a homloka körül babrál. Mi ez! Szent Mohamed, mi ez?!

- Csak állt.

- Meg sem mozdult.

- Nem kiáltozott? - emelkedik fel Achmet pasa.

- Egészen úgy tetszett... - mondja az első kém.

- És én is így láttam... - így a másik kém.

- Hogy boldogan lángolt el.

- Hogy nevetett közben.

Elhallgatnak végre a kémek. S ahogy ott állnak a pasa előtt, egyszerre azt látják, hogy Achmet szeméből kicsordul a könny. Sír a pasa, bizony sír. Közben két tenyérrel fogja a fejét, mintha attól félne, hogy leszakad a törzséről. Az egyik kém mégis előre lép. Előre nyújtott tenyerében egy erszény hever.

– Ez maradt Ibrahim Galaburdi után, uram.

Achmet pasa előrehajol. Soha nem tudta, Ibrahim Galaburdi miért oly magabiztos, s miért oly kérlelhetetlen. Most már tudja. A bőrfüggőbe egy kövecskét varrtak. A kövecskében pedig szomorú fény csillog. És Achmet pasa tudja, hogy ez a csillanás nem más, mint valakinek a könnye. Hogy valakinek a könnye belefagyott ebbe a kövecskébe, és Achmet pasa most már tudja, hogy Ibrahim Galaburdi valaki másnak a szenvedését tartotta a szíve fölött. És a pasa elveszi a kövecskét, az ablak fénye felé tartja. S a könnycseppen Diamont arcát látja ragyogni.

PATAKI FERENC: BAGOLY-ASSZONY (*A kisfiú és a vámpírok* címlapja, 1984.)

GÉCZI JÁNOS

1975. X. 27.

Az első verset Baka Istvántól a Tiszatájban láttam, majd pedig még néhányat a Kortársban. 1972 tavaszán, Hódmezővásárhelyen, a katonaságnál, páncéltörősként hónapokig mást se csinálva, mint önkábításig olvasva, belenéztem a könyvtárba járó folyóiratokba, s az egyik laptest végén ott volt (istenem, de csúnya papíron) egy vers – a címe: Éjszaka, fekete ménes. Egy vers, amelyik egyszerre érdekelt és taszított. Abban az évben leginkább Nagy Lászlót, Lorcát, Jeszenyint (a szép nyelvű Rab Zsuzsa fordításában), Rilkét tanultam, bár Rilkéből alig valamit értettem, no és Dosztojevszkijt – a leendő bölcsészhallgatók nagy döbbenetére, akik a hatvannyolcas irodalom legendáitól és alakjainak működésétől voltak mindentudóak.

Ez a vers meg mintha egyszerre mindkét versműveltségre rámutatna, egyrészt az erősen lüktető metafora, másrészt erős társadalmi kötelezettség – ami mégiscsak homályban marad (s ettől még fenyegetőbb lesz). Hogy végül nem szerettem meg akkor, annak a vers sajátos egysíkúsága, minden bonyolultságot nélkülöző, monolit képi, nyelvi és szerkezeti világa volt az oka.

Baka Istvánnal két és fél évvel később találkoztam, immár másod éves, verselő biológus hallgatóként. 1975 októberében, talán november elején Lipák, az akkor már a Tiszatáj csudálatosan kedves titkárnője által Zalánná átkeresztelt Tibor közölte: Szekszárdról visszajött a városi gyerekfolyóirathoz egy első kötet előtt álló ember, költő lenne, egyedül is van, menjek el hozzá, bemutatkozni. Merthogy Baka István üzent, látni kíván, de versekkel együtt érkezzem, lehetőleg olvashatókkal. Tibor két vagy három nap múlva rendelt be a városi művelődési ház földszintjére telepített szerkesztőségbe, kora délelőttre, ahol ő maga is ott lesz, s a két előadás közti időben csinálunk valamit. (Hasonló módon volt ez Iliával is; Tibor által üzent, mennék be hozzá. Csak akkor Tibor be sem mutatkozott a telefonba, elhadarta, mit kell csinálnom, majd lecsapta a kagylót.)

Így mentem be másodjára egy szerkesztőségbe. Előtte már voltam (éve talán) Ilia Mihálynál; egyszer, barátnőm, akit a főszerkesztő tanított, juttatott el hozzá néhány katonakorban írt verset.

Állatszervezettan előadásra nem mentem el, amit pedig élveztem és értettem. De egyáltalán; akkortájt nem szívesen mulasztottam az óráimat, s nem azért, mert úgyis számon kérték. Lelkesen és önfeledten tanultam – kivéve a matematikát –, nem sok minden tudott eltéríteni a heti programomtól. Különösen nem a bölcsészek, akiket, mint a természettudományi karon tanulók általában, nem nagyon kedveltem nagyszájúságuk, tudatosságuk és tájékozódási igénytelenségük miatt.

Mintha csupán egy szobából állt volna a Kincskereső szerkesztősége: több asztal összetolva, kevés fény, egy villogóan vörös hajú titkárnő, aki rendületlenül és hatásosan nevetett, kávészag, állott levegő. Baka egy rossz széket rúgott ki maga alól – mindig olyan gyors mozdulatokkal tudott felállni, mintha kiperdítené maga alól az ülőalkalmatosságát, vagy pedig éppenséggel el kellene valahová rohannia –, amelyről éppen rágörnyedt az asztalán szétteregetett friss postára, szakálla bozótja alatt valami féloldalas mosoly is kerekedhetett az egyik szájszögletében, a másik oldal azért maradt mozdulat-

lan, mert abba a pipáját akasztotta. Majd a pipájával kezdett hosszan foglalatoskodni, kitisztította, annak ellenére, hogy Schick Erzsi, az írógépét verve, meglehetősen pikírt megjegyzésekkel illette a büdös szagokkal és Pista körül mindent összekenő sárga kenettel járó műveletet. Pista később is - s az idők folyamán egyre gyakrabban - arra használta a pipáját, amire a lélekbúvárok szerint a pipa teremtetett, önfeledten elfoglalta vele magát, amikor egy-egy helyzetből ki akart lépni.

Nagyon szerencsétlenül éreztem magamat. És sokat dohányoztam. És először éreztem azt, hogy olyan tudást kérhetnek rajtam számon, amit nem ismerhettem meg még.

Aztán valahogy a helyzet megoldódott. Zalán megjött, majd rögvest elment, Bakával láthatólag jól kijöttek, előző napokon együtt ittak a Gödörben, s valami irodalmi tervet eszeltek ki, amit nem értettem.

Baka egészen sajátos dolgokat mondott el magáról. Először, hogy a szülei a rendőrségen dolgoznak. Hogy ő szekszárdi, az is marad, de Ilia Mihály jóvoltából egy remélhetőleg írónak való munkahelyhez jutott. Hogy a felesége otthon maradt, a gyerek miatt. Ő pedig itt, az alsóvárosi templom közelében, kopár albérletben, csak hét végére megy haza, busszal. Sok az ideje. És a barátai nincsenek itt; különösen hiányzik neki egy, akivel közös albérletben laktak, Rittersporn Gábor. S hogy egyetlen író van, aki ismeri a gombákat és a madarakat, Szepesi Attila.

Verseket rakott elém, hármat, négyet - köztük a *Vázlat a Vén cigányhoz*t, a *Székelyek*et, a *Jantra hídján*t és talán a *Miért hallgatsz, tavaszi erdő*t. És nem érdekelte a véleményem. Aztán tőlem kért írásokat, azok közül egy se maradt meg mára; Pista véleményét magam sem tudom, lehet, nem is volt - bár később kíméletlen és lekezelő tudott lenni egy-egy sikerületlen írás vagy mondat miatt. Ettől kezdve ahányszor volt versem, mindig hozzá vittem, s amíg olvasta, addig magam is olvastam, ha volt, az új írását, ha nem, akkor egy-egy általa a lap számára előszedett, kötetből kimásoltatott verset. A képeimet általában intenzívnek tartotta, a gondolatisággal pedig sokszor baja volt. (S néhány hónap múltán, attól a ponttól kezdett a versíró pályára segíteni, hogy többé-kevésbé jó Baka-utánzatokat tudtam összegondolni - remélem a Tiszatáj, a Forrás és az Alföld nyugodalmas sírhely marad a számukra.)

Mintha hiányzott volna neki a társaság, sokszor hívott, keresett minket, nagyon sokat találkoztunk, lógtunk, ittunk, buliztunk, dolgoztunk; és bár éppen nemzedéknyivel idősebb volt nálunk, ezt csak a költészettel összefüggő dolgokban hangsúlyozta. Beavatottnak látszott, talán az is volt, aki számos más dolgot tud a világról, s mindolyat, ami csak a kivételesek által ismerhető és hasznosítható. Komor, feszes viselkedése ellenére a gondolkodásában nagyon sok közösségi, balosan elkötelezett jegy mutatkozott, de mindez csak az általa meséltekből derült ki (na és egyetemista kori barátai viselt dolgai alapján sejtettem).

Évekkel később értettem csupán meg, lévén bennem sosem erős a szociális elkötelezettséggel páros politikai vonzódás, hogy Leningrádból, egyetemi tanulmányi útjáról hozta magával azt a kíméletlennek tűnő önkáderezést, amellyel első alkalommal nekem (is) bemutatta magát. De az a nyíltság általában jellemezte, a személyes életében semmi sem volt rejtegetni való. A hazugság - saját maga hazudozása - fárasztja, állította, s egyébként is azonnal leleplezné magát.

Politikai, nem, nem is politikai: radikális ideológiai álláspontja nyilvánvaló volt, s a komfortra hajlamos vagy kompromisszumra képes pályatársakat, különösen, ha nála idősebbek voltak, messze elkerülte. S hangoskodva és kíméletlenül gyűlölte a funkcionáriusokat és azok életmódját.

Sokat tudott kérdezni és érdeklődni tanulmányaim természetrajzi ágáról, mindahhoz szerette volna, ha köze van, ami a hétköznapi élettel találkozik. Gombákkal, madarakkal, parkokban látható egzótákkal, helyi furcsaságokkal ha találkozott, részletesen faggatott. Vagy sétáltunk – de milyen sokat – a töltésen a Bertalan Lajos emlékműig (ott egy szaletlit egészen hihetetlen módon befutott és összetartott a lila akác), a Maros torkolatig, vagy a másik oldalon délre, pl. a Boszorkány-szigetig. Volt, hogy a Füvészkertbe kalauzoltatta magát – de közben a sörkiméréseket sem hanyagoltuk el. De az élőlény-fajokról szinte semmit sem jegyzett meg, felismerni pedig már másnap sem tudta azokat.

Pedig a teljes lényével figyelt és mérlegelt. Érvelt, hogy jobban értsen. És egész testével belehajolt a mondataiba, vállát kicsit felhúzta, keskeny csuklóit majdnem összeérintve tenyereit lelógatva gesztikulált, rekedtes hangon nevetgélt vagy a dühtől dülöngélt. Merthogy a növénytani ismereteit ellenőriztetve – miért nem nagyobbra nőtt a Jeszenyin megírta laboda, annak bizony kórónak kéne majd szárazon lenni, vagyis lábközépig vagy feljebb érjen, mi az a zelnicemeggy, és miféle szokás jezsámennek mondani azt, amit ő jázminnak tud – szüntelen találkozott irodalomból szerzett ismeretei tökéletlenségével.

A magánéletébe az első percektől kezdve bejáratos lettem. Mindezt bárki megkapta tőle, nem járt különösebb jogokkal vagy előnyökkel ilyen-olyan titkainak az ismerete – ő talán ezt az intimitást a kapcsolatteremtés egyik lehetőségének tudta. Amikor először beszélgettük végig az utat az albérletéig (majd vissza a Tisza-hídig majd ismét az alsóvárosig), s megpihenni és teázni bementünk szegényes szobájába (néhány könyv, zeneeszköze még nem volt, azt valamivel később hozta), kezembe nyomta a kb. egy éve írt *Könyörgés lányom életéért* versét. Azt a verset is elmondta már séta közben – szépen, értelmezve, visszafogott torokhangon adta elő, általában minden írását fejből tudta. Akkor arról faggatott, nem mintha bármi szakszerű felvilágosításra lettem volna képes biológus hallgatóként, hogy a szülés közben, fogó miatt megsérült lánya koponyája vajon milyen hatással lesz gyermekük későbbi fejlődésére. Az orvosok a kis és nagyrohamok regisztrálásán túl nem sokat mondhattak neki, s még csak azzal sem biztatták, hogy lányuk a betegségét kinövi. István Ágikát mindig zongoraművésznek képzelte el.

Kamaszkori képzeteiről, önképzőkörös sikereiről inkább esett szó, mint egyetemi éveiről. Egyetemi tanárait nem említette, szakdolgozatát sem. Néhány egyetemi társát ismertem, s Biller Györgyit is, a szintén szekszárdi születésű, de az egyetemen dolgozó francia nyelvi lektort.

Így történhetett, hogy a majd második kötetében megjelenő *Jantra hídján* verse nőalakjáról hamarosan sokat tudhattam, merthogy hosszú időkre ő volt a vágyott asszony, akiben az is olyan jó, hogy nem lehetett soha jelen. (Ha jelen volt, mert Pista időnként – később – felújította vele a kapcsolatát, már nem volt annyira vonzó, elhízott tisztfeleséggé vált, butácska-lustácska nagyasszonnyá a kalácspuha testű kozáklengyel származású bolgár.)

S így, hogy Che Guevara – akinek élénk vörös óriásplakátja a kollégiumszobámban évekig ki volt ragasztva a sejt biokémiai folyamatait bemutató leporelló mellett – viselt dolgai után hamarosan Trockij megismerése következett, s a nyugati és a keleti baloldali diákmozgalmak összefüggéseinek fölfedezése, majd Prága és Budapest és Leningrád történései, s még a szegedi klán bemutatása és viselt dolgaik követése is fogyasztotta az időnket. (De a Komócsinok története már a Vadnarancsok idejéhez jobban kö-

tődik: a helyi hatalom szerveződése és viselkedése jobban megmutatkozott az elmegyógyintézetben – bele van írva a *Kezét reá veté, hogy lásson...*-ba.) S Pista indulásának irodalmi barátai, Halmos-Herczeg Ferenc, Pass Lajos, mindazok, akik (szerintem) a meg sem teremtődött magyar hatvannyolcas írónemzedék tagjai voltak.

De mi volt az a kísérteties világ, ami megülte a szegedi mindennapjainkat (s mi volt az, amit magunk teremtettünk magunknak, a dolgok rendje szerint csupán azért, hogy könnyebben váljunk olyanokká – költőkké, írókká, szerkesztőkké, tanárokká –, amilyenek lenni szeretnénk)?

Ezt a hetvenes évekbeli, szétideologizált, kisszerű, kommunistaságában mucsai, baljós várost irodalmi tárggyá tenni egyedül Bakának sikerült – az ő isten-metaforája mintha éppenséggel ezt a sokféle terrort magyarázná meg. Baka isten-fogalma már költészete kialakulása előtt megvolt, maga mondta, hogy nem szellemi absztrakció terméke, hanem kora kamaszkori intuíciójáé, egy sajátos szorongásé valami definiálhatatlan hatalom miatt, amely aztán az írott szöveg jóvoltából saját evolúción esik át (ezért képes vele Baka annyit vitatkozni, mintha ez az isten tőle független teremtmény lenne).

Annyi mindent kellett tagadni, annyi mindenre kellett nemet mondani, hogy azt már csupán metaforává lehetett változtatni. S merthogy azok a dolgok, amelyek a személyiségének kifejlését, a terveinek a megvalósulását, elképzelt életpályájának alakulását segítették, nem is differenciálódtak eléggé, s nem váltak mindig megnevezhetőkké, a költői alakoskodásból, a szerepversekből pedig könnyen következett a maszkkészítés; a negatív tartalmak ilyetén megnevezését – és az ilyen formájú metaforaképzést – csak segítette a kor versízlése, az elvárásos költőszerep. Végső soron az isten, mint mindenféle negatív tartalmak összegzője Baka központi kategóriája volt már akkor, 1975-ben, amikor indult, s végig az is maradt. Munkásságának talán egyik legjellemzőbb sajátossága – mindenféle árnyaltság, finomság, jelentésmódosulás vagy jelentéshasadás ellenére – hogy lényegében egy metaforára s annak környékére épült.

Maga az időszak volt szétmaszatolt. Sosem tudtuk meg, ki és miért döntött így vagy úgy – néha éppen rólunk. Csak azt, hogy a felsőbbség, az apparátus, a nacsalnyikok, a közérdek akar valamit, amihez nekünk nem volt közünk, de mégis reánk volt ruházva a megvalósítás, a teljesítés. És mindig ott volt az az ígéret is, hogy az elvárásoknak való megfelelés egyszer majd megháláltatik. Arctalan és iszonytatóan depresszióba döntő hatalmasok uralkodtak akkor Szegeden, megfellebezhetetlen igazságokat harsogtak – és még semmit sem csináltunk, de máris ellenséggé, megfigyeltté, veszélyes személyekké formáltak minket (is).

Pistának az üldöztetésben és meg nem hallgatottságban volt gyakorlata, de tudta, hogy nem bánthatják. Megvédte az a kicsi irodalmi hátország –, a Tiszatáj, a Kortárs, máshol kezdetben nem is közölt – amit hajdan volt tanáraitól, a szerkesztőktől kapható tott. S bennünket pedig így-úgy Baka István neve – merthogy az ő barátsága szentesítette a mi költőségünket s nem gyér folyóirat-megjelenéseink s nem a hangos, nem egyszer tömegeket vonzó irodalmi estjeink soka. Bár mindegyikünk mögött ott állt – akkor is, ha nem tudtunk róla – Ilia Mihály, akinek volt arra is gondja, hogy a legújabb fontos kiadványokra felhívja a figyelmünket, kezünkbe adja a tiltott kiadványokat, bemutasson minket az éppen Szegedre ruccanó symposionistáknak, erdélyi művészeknek, Budapestről turnézó megtűrteknek és sztároknak.

Baka találkozásunkkor bizonyosan nem szeretett két költőt, sokszor elmondta ezt a költői estjein is. Az egyik Ady volt; a gőgjével, a verstani hiányosságaival, a nyelvi

tisztázatlanságaival volt baja, s azzal, hogy jeles költőnknél nagyon nehezen lehet különbséget tenni a társadalmi és a poétikai slendriánságok között. Ady istenhite – a függőség is taszíthatta.

A másik Nagy László volt, akit inkább sleppje, másod- és harmadrendű tanítványai miatt nem kedvelt (két évvel később, a miskolci Ady-konferencián, ahol Nagy László az egyik díszvendég, már csak Ady idétlen utánzói és Nagy László pályájának korai naivitása irritálták. De akkor már az Ady emlékének szánt, Merő Béla zalaegerszegi színpadának írja a *Háborús téli éjszaka* oratóriumát), no és azért, mert szerinte túl sok képpel dolgozott egy versben s alig mert kizárólagosan egy kettős képre támaszkodni. (Talán mert a verset előhívó külső, környezeti erők erősebbek voltak a személyiségénél.)

Vitatkoztunk mi Szilágyi Domokosról is – magam jobban szerettem, mint ő, vagy Szabó Lőrincről, akiben, mint kissé szecessziósban, elődömet akartam megtalálni. Az általa avantgárdnak, majd meg neoavantgárdnak mondott vajdaságiakat, a hazai elnémítottakat is szétcsócsáltuk, de mindig fontosak és figyelemre méltók voltak azok a hírek, amelyek felőlük érkeztek.

Pista a nagylászlós elemeket a kezdő Zalánnál, de nálam is kárhoztatta. Gondolom, Ady-ellenszenvét Zalán adysta gesztusai jócskán gerjesztették, nem is szólva szegény Kassákról, akiről szinte szót se volt hajlandó ejteni. A tiszta és egyértelmű gondolatiságot kérte rajtunk is számon, az áttetsző mondatokat. Merthogy zavaros a gondolkodásunk, a nyelvünk, a tudásunk. Engem később éppen a verstani hiányosságaim miatt kezdett Gáldi verstana segítségével tanítani – és levagdosni a szabálytalanságokat. Akkor mindez nagy lélegzetű hőzöngésnek, magánügynek, vagdalkozásnak is hatott – belefért az életünkbe. Amint az is, hogy néha halálosan összevesszünk. És másnap már reggel keressük egymást.

Addig, amíg a Kincskereső át nem költözött a nagyposta mellé, és a szerkesztőség leginkább lepusztult, sötét lebujhoz hasonlított, mintha vígabban zajlott volna az életünk. Pista esténként az albérletbe vonult el, ahová általában nem illett nőket vinni, s ha mi mentünk, akkor baj volt a teázgatásokból. Reggel igyekezett be a szerkesztőségbe. Ha kilencre mentem órára, biztosan náluk kávéztam vagy reggeliztem. Ha tízre, akkor már kockázásra is jutott idő, vagy az éjszaka megírt szöveg első olvasására. Baka akkor még mindenhol tudott írni – albérletében, a szerkesztőségben vagy hétvégente Szekszárdon. Csak jóval később, amikor felesége és beteg lánya utána érkezett a kis, házgyári lakásba, szorult át a szerkesztőségbe, nem mintha otthon nem állt volna a rendelkezésére egy lemezjátszóval elhangfüggönyözött szoba. Végül már csak Szekszárdra ment írni, de prózáira Szegeden készült fel, majd igyekezett azokat gyerekkori – maga kreálta! – helyszíneken formázni mondatokká.

Schick Erzsi körül pezsgett az élet, és ez reánk is átragadt. Életvidámsága, szabatos mondatai, arcpirító kérdései is hatottak – ennyire nyíltan szabad élni? viselkedni? Tény, hogy bolondos óráinkban, és ilyenek minden héten akadtak, a teljes magyar irodalom – freudista módszerrel – kielemeztetett, megállapítottuk, melyik költőnő ragaszkodik az angyalokhoz s melyik a lovakhoz, s miért, melyik költő szeretne ló lenni, holott angyal. Nem érkezhetett a szerkesztőségbe egy új kézirat, hogy pajzán szempontok szerint szét ne bontassék, és bizony ez a későkamaszos ökörködés mindenkinek jót tett.

Élveztük az időnket.

A szerkesztőségben ritkán volt alkohol, talán, ha éppen valaki hozott, akkor mindenkinek jutott egy-két pohárnyi. Pista szívesen találkozott a munkahelyén másokkal (azért sosem szerette azt annyira, bár az is igaz, hogy a szerkesztőségi élet nagyobb része nem egyéb kapcsolatteremtésnél és ápolásnál), de pénze sem nagyon lett volna vendéglátó helyre vinni a szerkesztőség bejelentkezett és bejelentetlen látogatóit. Szűkebb állandó társaságával inkább be-beült egy sörre, kevertre, vörösborra, de csakis a beszélgetés vagy a lelkizés kedvéért. Később, amikor dolgozott, meg-megitta a magáét – s részegnek, afféle acetonszagú soknaposnak pedig nagyon ritkásan láttam, de azt sem Szegeden.

Ajzottságát néha – mintha csak orosz értelmiségi lenne – alkohollal tompította, de nem az alkohol kedvéért, hanem türelme fenntartásáért.

Teázni szeretett, sokszor kínálgatott jó szagú italával, amihez Borkum pipadohányt szívott (almahéjat kevert bele, ne száradjon ki), talán a rumos ízesítésűt. A sötét szerkesztőségben egészen sajátos hangulat keletkezett: a párkányon fostos vadgerlék verekedtek, szállt a toll, az épületben ajtócsapódások, hangoskodások – benn szürcsölés, nőkről való beszéd, vágyálmok és köznapokra készülődés. Néha új lányok is megjelentek, hogy egy-két hét után aztán eltűnjenek.

Köztük Kati, évfolyamtársnőm, akit Baka Hermann Ottó kollégiumi estje után szédített. Mókás jelenségek voltak a rosszul kivilágított alsóvárosi utcákon vagy az újszegedi parkban: Kati jó egy fejjel volt magasabb dürgő barátomnál s rendkívül összerendezett gondolkodású. Így aztán nem is tarthatott hosszú ideig barátkozós kapcsolatuk, habár Pista még nem egyszer visszaidézte megpróbáltatásait és felsülését.

Az esteknek is voltak állandó nőszereplői, szép egyetemista lányok és érdeklődő középiskolások hada, de köztük – általában – Tibor volt az első, aki rendet vágott.

Irodalmi eseményekben bőven volt részünk – vagy ha nem, a magunk kicsi környezetében mi megcsináltuk azt! Ilia Mihály kiebrudalása következtében az irodalmi központ már kettéosztódott a szerkesztőség és Ilia tanszéki szobája között; az Ady-térre is ment mindenki. Onnan aztán néhányan tovább irányíttattak a Kincskeresőbe, Bakáékhoz. De a Kincskeresőnek is kialakult a maga klientúrája.

Pista nemzedéktársait és idősebb, vele rokonszenvező pályatársait így ismertük meg. Jelen lehettünk és figyelhettünk. Ha nagy néha megszólíttattunk, akkor se biztos, hogy választ vártak. De ebben Bakának is lehetett része, érzékenysége a másoknak fel sem tűnő vonásokra is reagált.

Felhőtlenül – egyedül – a szegedi kapcsolatokkal egyébként is rendelkezőkkel, majd a Mozgó Világ, de mindenek előtt Veress Miklós jóvoltából a kortársainkkal alakult a kapcsolatunk. István számos közös helyi és vidéki fellépést generált, s ha tehette – a belső egyensúlyra mindig precízen figyelve – máshová is hívott vagy vitt minket.

De honnan származott ez a nevelő hajlama, ami pedig fárasztó lehetett, s maga is nyűglődött miatta?

Ilia feltétlen példát jelentett neki is, elődeinek és utódainak is. A jó szó és az odafigyelés kötelező náluk.

Magam sokszor kisebb-nagyobb kölcsönöket is kaptam, amelyeket aztán nem szabadott visszaadni. Minden hónapnak megvolt a maga segítsége, hol elhelyezte valamelyik helyi fórumon a versemet, apróbb megrendelésre csinált írásomat, de a pénzt, Schick Erzsivel kollaborálva, ruhaneművé változtatta, vagy könyvekké, hol vacsorázni hívott egy olcsóbb kocsmába – az újszegedi Sanyiba (ma talán Balfasornak nevezik).

a Palánkba, a Gödörbe – hol rábeszélt egy írógépre (az első piros írógépemre!, a másodikat már Zalán vette meg, a kis portugál Silver red-et), rádióra (legyen min zenét hallgatni), hol csak azért adott, mert neki éppen volt.

Iliának és Bakának köszönhetően igen hamar tanulmányi ösztöndíjat kaptam a Művészeti Alaptól, amelyért időnként be kellett mutatni a megjelent írásaimat – utolsó három egyetemista évemben lényegében ebből éltem (jól). Baka efféle gondoskodását Veress Miklóssal magyarázta, ő éppen Bakát gondozta, és vélem, másokat is. (A szegedieket nagyon hosszan és nagy figyelemmel a Mozgó Világnál.)

Vélem, az estek többségét hasonló indíttatásból csinálta – havonta volt valamerre jelenésünk, amelybe aztán a kincskeresős szerkesztőtársai is besegítettek, mindenek előtt Simai Miska, majd a könyvtárból Tóth Béla. Egy évbe sem került, a helyi irodalmi életben benne voltunk – magam még a JAK tagja se voltam, már a helyi csoport hívogatni kezdett az üléseire (ahol aztán általában nagyon-nagyon illetlenül, Pistával az élen, fanyalogtunk.) De ez a hely némileg ellensúlyozta a bölcsészkari önképzőkörökből való úri kirekesztéseket is.

Baka nagyon ritkán járhatott el a bölcsészkari rendezvényekre, egyetlen alkalomra sem emlékszem, amikor a filmklubban, vagy Paál István és színpadja környékén, a zenei vagy irodalmi esteken találkoztunk volna, így például az egyetemi barátainkat sem ismerte. Ha a klubban vagy valamelyik kollégiumban léptünk fel, bármi invitálásra sem ment el – egyébként Ilia sem volt egyetlen költői estünkön sem. Általában tudott róla, de fáradtságra vagy munkára vagy utazásra hivatkozva lemondta a jelenlétét. Még csak arra sem volt kíváncsi, hogy ott milyen dolgok történtek – hacsak nem kapott valami vészjelzést.

Állandó készenléti állapotban volt – várta, történik-e vele valami, vagy minden csendben és végérvényesen elmúlik mellőle.

Első kötetének 1975-ös megjelenésére azonban nem igazán készülhetett fel – látható örömmel fogadta. A szerkesztőségben, holott délelőtt tizenegy volt, borgőzös hangulata volt. Előző este kezdte a maga ünneplését és ünnepeltetését. A kötet a Magvető Új termés sorozatában is feltűnően kicsi volt. De ha az ebből kihagyatott egy vers is benne van, akkor se lett volna nagyobb. A sorozat jellege meghatározta tipográfia sem használt az összeállításnak – a ronda borító meg elijesztette az olvasókat. De a megjelenésnek, s főleg a könyvkiadó által is hitelesített költő örömének nagyon tudtunk örülni. Vékonyka kötetét szüntelen felkapva sopánkodott a benne maradt hibák miatt, de azon bizony megsértődött s hosszú hetekig el sem feledte, hogy a borítóját iszonytatóan gusztustalannak találtam. Azt a cápaorr-szerű rajzot előzetesen látta, jóvá is hagyhatta, gondolom, bárki bármi borítóra rábólint, ha az első könyvéről van szó. (Bár Pista nemigen vonzódott a festészethez, a szobrászat és a grafika se szólította meg, s nem érezte szégyennek képzőművészeti bizonytalanságát. Végső soron a költészeten kívül semmihez sem akart hozzászólni – s nem sok idő után az irodalomhoz sem. Sajnálta rá az időt – mintha a saját versei elől osztogatta vagy szórta volna szét.) Nekem írt dedikációjában (más-más sztereotípiája volt a férfiak és a nők számára), a bor vagy a düh miatt vétett-e tollhibát nem tudom. De szellemesen javította önmagát s szeret(et)ettel lett a hibás szóból.

Aztán odakanyarította szálkás betűivel a dátumot is – 1975. X. 27. –, sötét golyóstollának nyoma a szemközti papíron, a szennyecímlap hátulján ma már vérszínű lenyomatként s természetesen tükörkép-formában létezik.

NAGY GÁSPÁR

Levél, ha hull...

Baka Pista mostani címére

Kemény kis kártya, Lajostól kaptam, csongrádi titkos fiókjai őrzik az ilyesféle relikviákat, idemásolom betű szerint, de nem formahűen:

> *Az Eötvös Kollégium-ban (XI. Ménesi út 11-13.) 1976. május 13-án, csütörtökön este 8 órakor*
> Baka István, Nagy Gáspár, Pintér Lajos *költői estje. Bevezetőt mond:* Kormos István.
> *Közreműködik:* Márai Enikő, Vándorfi László.
> *Szeretettel várjuk!*

Bizony, szeretettel vártuk, várták, szép este volt, az egyetemisták kitüntetett figyelmétől övezve, mondhatni forró este, mindhármunk kötete az előző évben látott napvilágot, és *Szegény Yorick* mondta a bevezetőt, és szerfölött sajnálta, hogy Baka kötete nem nála jelent meg, de odatartozónak gondolta. A forróságot a *Feneketlen tóban* hűtöttük, május volt, csütörtök... Aztán már 20 esztendő sem maradt, illetve pontosan 20 esztendő a *Magdolna-zápor* és a *November angyalához* között. Tíz könyv, melyek homlokán a legfelső redőkbe azt írták: Baka István. Halála óta, 1995. szeptember 20. óta, ami egy szerdai nap volt, hogy élni lássam, inkább a prózáit olvasom, mint a verseit, pedig ezekben is ott járkál, ott muzsikál a halál, kerülgeti a szekszárdi szőlőskdombokat, szólnak a trombiták, az orgonák, vonyítanak a hegedűk, s mintha hordók gurulnának lefelé, dörögnek a dobok, s a tagadott, mégis vágyott Isten végső tapsaként csattannak össze a rezek. Rezeg a szívem, a szívünk. Isten mindent tud, mindent lát, minden porszemről főkönyve van, bár papját nem hívták oda, de ott volt, hallgatta a véle viaskodó szolgája esdeklő versét, a koporsó födelét lecsapó utolsó két sort: *„Megszabadultam tőled mégis árvád / Vagyok Uram ki várva várva vár rád"*, s hallgatta a végtelen zenét, ahogy rendelted, ahogy hallgattad a szeptemberi napfényben, ahogy elkószált a hegy felé, s ahogy visszajött, visszaverődött. Kétszer jártam a szekszárdi temetőben, kétszer szorongattam koszorút, 1991 áprilisában, csepergő esőben Dénes temetésén, és aztán most, négy évvel később szinte nyári hőben, szeptember végén. Lehetett volna mondani akár a *Szeptember végén*t is, de a te Petőfi versedből is: *„Hazámmá rothadok – akárki: / barát vagy ellenség temet"* Azt hiszem, Pista, a barátaid voltak ott, akik nagyon szerettek, és nagyon borzongtak is, pedig mondom, szeptembervégi kánikula volt. S azóta nem a zárt, fegyelmezett verseidet, szíved ritmusát gyönyörűen kidoboló jambusaidat olvasom, hanem prózáidban, vacogtató történeteidben találkozgatunk, de aztán egyszer-kétszer mégis kiszólsz, *A századvég költőihez* – egyre jobban érzem a figyelmeztetést! – s halovány visszhangként, a Szekszárd–Szeged–Budapest–Szekszárd kiszögellési pontok közti különös háromszög égi membránjáról, mintha csak Liszt ama Miséjéből áradna a hang, a hangod: *„A húsként pirosló alkonyatot / ellepték csillag-kukacok, – hiába / vágjuk a holdfényt hagymakarikákra: / nem nyomja el a rothadás szagot."*

Már nem sírok. És te pedig nevetsz, ahogy szememet dörzsölöm. Persze, hogy hagyma! Élsz, élsz nagyon...

PINTÉR LAJOS

Három találkozás

Hetek, hónapok óta Pistára, Baka Pistára gondolok.

Felidéződnek képzeletben az egyszer-volt találkozások. Az országot jártuk együtt, külföldön voltunk együtt; Szegeden és Kecskeméten. Százszor voltunk együtt? Többször is talán. S száz levelet is váltottunk, levelet, levelező lapot? Meglehet. Még a vonat is kisiklott velünk!

A fiatal írók miskolci találkozására mentünk együtt, a hetvenes évek végén lehetett. Én is Szegeden voltam, vagy ő Kecskeméten? – már nem emlékszem, csak arra, hogy már induláskor is együtt voltunk, velünk még a vasúti kocsiban végig Gulyás Jóska, a szabadkai költő, áttörés volt, hogy egy-egy barátunkat a határon túlról is meghívhattuk. S velünk egy gyerek, aki mintha Pista valamelyik novellájából lépett volna elő.

Az induló vonatra várakozván odajött hozzánk egy ismeretlen ember. Megkérdezte, hová utazunk? Mondtuk, hogy Miskolcra. Akkor ezt a fiút legyenek szívesek vigyék magukkal – kérte, s válaszunkat se várva otthagyott. Ottmaradtunk egy öt-hat éves forma fiúcskával. Aki közölte: az állomáson majd várnak –, s a vonaton föltelepedett a csomagoknak tartott, ülések fölötti polcra. Ott, a fejünk fölött, a polcon utazott Miskolcig. Többször kérleltem, szálljon le, de válaszra sem méltatott. Utazott fejünk fölött, a csomagos polcon szótlanul. A miskolci végállomás közelében voltunk már, szerencsére a vonat lassított, s így lassítván siklott ki velünk. Fülemben az a fémes csikorgás, csattanás. Mint amikor fémet fémmel fűrészelnek, vágódott velünk fémesen sikoltva a vonat, s oldalára dőlve megállt. Nem sérültünk meg, csak vágódtunk mi is a fülkében jobbra, balra, lökődtünk egymásra, mint jégzajláskor az egymásra torlódó jégtáblák.

A vonat oldalára dőlt végül, és megállt. Ajtaját fölfeszítettük, és ugráltunk ki belőle. Már láttuk a közeli állomást. Senki sem sérült meg, még a gyerek sem, pedig ő a csomagos polcról az ütközés pillanatában a földre esett. Ott ült összehömbörödve, szótlanul és sértetlenül. Mondom tehát, torlódik sok emlék; még a vonat is együtt siklott ki velünk.

De nem erről szeretnék írni, hanem három találkozásról, ami legtöbbször fölrémlik bennem. Az első emlékezetes találkozás, 1976. májusában volt, május 13-án az Eötvös Kollégiumban. Fiatal költők estje, melyen föllépett Baka István, Nagy Gáspár, s melyen fölléptem én. Hármónk estje, melyet bevezetett Kormos István. Verseinket pedig Márai Enikő mondta, akiről azokban a tiltó időkben is tudtuk, hogy Márai Sándor rokona. És Vándorfi László, ő pedig versmondó, s egyetemi társunk. Épp húsz éve, húsz év távlatából már keveredtek bennem az emlékek, de úgy tudom, Herzum Péter pedig fotózott, pár hónappal ezelőtt, a csongrádi házban kezembe is kerültek ezek a húsz évvel ezelőtti fényképek. Most újra keresem, s nem találom. A három fiatal költő s Kormos a képeken.

Pistával is, Gáspárral is 1975-ben, egyidőben jelent meg első kötetünk. A fiatal írók köre az Írószövetségben, és az első kötetünk körüli sürgés hozott még közelebb egymáshoz bennünket. Pista akkor kérte írásaimat a Kincskereső részére, elsőül talán

arra kért, hogy egy interjút küldjek Kiss Bencével. Meg is csináltam, meg is jelent. Magázva. Azt szeretném megkérdezni magától... Azt tudom válaszolni magának... Ilyen stílusban. Pista szabadkozott levelében, hogy a tegezést magázássá oldotta, nem is oldotta, szigorította a megjelenés. Pista szabadkozott levelében, hogy szerkesztőségi gyakorlatuk szerint magázzák interjúalanyaikat. Így magázódtunk vissza Kiss Bencével, bár máskülönben a borospoharat tegezve oly sokszor összekoccintottuk. Különösen március 20-a tájékon, lévén egymás mellett a születésnapunk.

Megjelent akkor, 1976 évelején talán, egyik idősebb pályatársunk egy verse. Címe volt-e, vagy refrénje, vagy legfontosabb sora, már nem tudom. Csak azt tudom, így hangzott: mi vagyunk az utolsó nemzedék. Én is olvastam. Fejcsóválva. Utolsó nemzedék? És akik a kapuk előtt állnak? Elkövetkező találkozásunkkor Kormos is fejcsóválva mutatta. Ő is olvasta, persze, hiszen mindent olvasott.

És a ti nemzedéketek? - kérdezte. S biztatott Kormos, páran álljunk össze, s mutassuk meg magunk. Akkor nem használtuk ezt a kifejezést, mindig azt írtam én például, az 1975-ös nemzedék. De most kívánkozik a versre rímelő kifejezés. Mutassuk meg magunk, mi az utolsó utáni nemzedék.

Én épp búcsúzni készültem egyetemtől és Eötvös Kollégiumtól, kicsit készültem is egy kollégiumi estre. De a jelzett vers körüli apró feszültség, Kormos Pista javaslata arra ihletett, hogy társakat hívjak. Azonnal Baka Pistára gondoltam, Pistára - Szegedről. És Nagy Gazsira, aki előbb érkezett szombathelyi kitérővel Bérbaltavárról, ahol az ellenre - állítólag innen a név - balta vár. Vállalták is mind a ketten szívesen, egyetlen felkérő szóra, s vállalta az est bevezetését Kormos is. Mivel bevezetője nem maradt fenn, segítsetek felidézni, hogy mit is mondott. Kihajtott ingnyak, foszlott ujjú pulóver, ebben volt, örökös öltözetében, nem lehetett másként. Ez az első találkozás, ami visszatérően felidéződik bennem.

A második egy évre rá, március 15-én. A tiltott ünnepen. Akkor már Kecskeméten éltem én is, de feleségemmel ezen a napon Pestre indultunk, Petőfi Duna-parti szobrához. Nem szóltunk róla senkinek, nem üzentünk barátoknak, nem szerveztünk találkozót. Délelőtt tíz, tizenegy tájban értünk a térre. Üres volt, félelmetesen üres. Március idusán dél közeledtén, szikrázó napsütésben 1977-ben senki sincs Petőfi terén. A környező kapualjakból kikukucskáló szemek. Valakik megbújván onnan figyelték a teret. A falhoz simulva egyenruhás, fémkokárdás fiatalok néhányan. Ünneplő megfigyelők ők is. Odamentem a szoborhoz, lehajtott fejjel megálltam. S mikor fölnéztem, ott állt mellettem Baka Pista és Nagy Gazsi. Ott álltunk hárman. Nem is tudom, hogyan történhetett ez a nem véletlen véletlen.

A harmadik találkozás pedig Szekszárdon, 1995 szeptemberében. Baka Pistát temetjük, a gyászoló tömeg Gazsival megint egymás mellé sodor bennünket. Állunk némán. „Ne haljatok meg" - mondja. Nekem mondja, de azért a különös többes szám, hogy valamit könnyítsen a mondat rettentő súlyán. Nézek rá szótlanul, magamban motyogván a lehetséges választ: Hát akkor mit tehessünk?

Balassa Péter

A Szekszárdi misétől a makacs csárdásig

A *Szekszárdi mise* című hosszabb elbeszélés Baka István költészetéhez méltó epikai mű. Költői erő, sors-érzékelés, szenvedélyes látásmód és nagyszabásúan, helyenként freskószerűen tagolt történetmondás jellemzi. Formátumát, nagy erejét ugyanakkor a magyar 1848 és az 1896-os millennium közötti történelmi időt átfogó korszaknak egy névtelen vidéki karnagy individuálisan tömörített életútján keresztül megjelenített magyarság-problematikája adja. Véleményem szerint kortárs magyar prózánkban – egyre ritkuló rokonsági körben – Mészöly Miklós késői hosszútörténetei közelében jár, a „még egyszer, utoljára" fölvetett és művészileg maradéktalanul és eredetien megformált magyar sorsprobléma érvényes bemutatása révén. Az érvényesség és hozzánk szólás esztétikai jelenidejűségét képes megteremteni Baka István novellája, ebben (is) áll jelentősége és jelentése.

Írása végén pedig eljut a *késői* Liszt Ferenc tragikusan, dacosan modern-magyar (és nem nótákon vagy cigányzenén alapuló) zongoradarabjainak kongeniális megérintéséig, szóba hozásáig, pusztán a kisepikai poétika módszerei által. „A pianínó most olyan hangon szólalt meg, mint a legjobb bécsi vagy párizsi hangversenyzongorák, és a zene, ami áradt belőle, mélységesen felkavarta és zavarba hozta Séner Jánost. Sarkantyúpengés volt ez is, igen, mint a korábbi magyaros Liszt-kompozíciók, de most mintha egy csontváz lábán pengett volna a sarkantyú, csontok zörgése és rekedt hörgések keveredtek beléje. Séner a pákozdi csatatéren feküdt magatehetetlenül a hideg, szeptember végi éjszakában, s erőtlen hangon hívogatta a sebesültvivőket... Combtövig elzsibbadt lába egy lótetem alá szorult, s hiába próbálta kiszabadítani, csak sebesült válla sajdult meg minden mozdulatától. S a távolból egyre szálltak feléje a szilaj énekek, sikolyok, kurjongatások, tánc közben összecsendülő kardok, sarkantyúpengések hangjai..." Az ezen a ponton megsejtetett késői stílus, amelybe a magyarul nem beszélő, végig hontalan nagy magyar zeneszerző beavatja a főszereplőt, egy kísérteties éjféli beszélgetés során – a Bódy Gábor Amerikai anzixából (ebből a Bakáéval kísértetiesen összecsengő, jelentős, hetvenes évek közepi magyar filmből) ismerős kompozíciók: a *Magyar történelmi arcképek*, a *Csárdás*, a *Csárdás obstiné (Makacs csárdás)*, a *Csárdás macabre* és az őket körülvevő, az atonalitás felé mozduló kis zongoradarabok hiteles, vérfagyasztó, magyaros metrumot is visszhangzó s majd csak Bartók által fölfedezett és továbbfejlesztett halálzenéje, világa. A novella íve így mintegy „fölemeli" Séner Jánost, a „közmagyart" a nemzeti és európai modernitás drámájához. A kicsi élet és a nagy sors esztétikai-etikai találkozásában relativizálódnak az életértékek méretei és dimenziói, Séner – Liszt méltó vitapartnerévé válik. Amikor Liszt, a „kicsinységről" azt mondja, hogy „az ön emberi nagyságát éppen az bizonyítja, hogy végül is mindezen sikerült túlltennie magát", akkor „Séner izgalomba jött, és most már teljesen gátlástalanul vágott Liszt szavába. – Abbé úr, ha már szóba hozta kérem, mondja meg nekem: az én sorsom valóban csak a csekélyebb tehetségem miatt alakult másként, mint az öné? S nem azért, mert én mindenekelőtt magyar voltam?" Itt kezdődik a kicsi és a nagy közötti különbség felülmúlása a mindkettőjük életét *egyaránt* hitelesítő, érvényesnek tekintő epikai jóvátétel és igazságszolgáltatás egy nagy összecsapáson keresztül, amelyben

Séner Liszt „ünnepi" magyarságát póznak nyilvánítja, nemzetköziségét leereszkedésnek hozzánk, amellyel csak „önáltatásunkat szolgálta". Baka tolla tévedhetetlenül pontos: miközben szemére veti Lisztnek a magyarsághoz fűződő látogatói viszonyát, nem az identitását vagy idegenségét emeli ki, hanem éppen azt, hogy a magyar torzulásokat igenelte és erősítette jelenlétével és magatartásával. Liszt felől pedig megrendítő vallomás érkezik válaszként minderre, amelyben megvallja, hogy mindig *itt* szeretett volna otthon lenni, Nyugaton sosem érhette el ezt, miközben az öreg Lisztet már idehaza is a háta mögött kinevették hálás hódolói. Két megroppant, kiábrándult és keserű öregember vitázik itt - egy közös igazságért és nem ki-ki maga üdvéért. Ez a novella igazságtörténésének bravúrja: „önnek... nem kell bánkódnia, mert cserébe önnek megadatott az, ami nekem soha - az, hogy egy nemzet fia lehetett. Ön otthon érezhette magát e hazában..." A két öregember egymástól távoli indulása és összecsapásuk heve végül sorsközösségüket és sajátos egyenlőségüket teremti meg, amelyben a jóvátétel mintegy „túlvilági": kicsi és nagy különbsége egy pillanatra eltöröltetik, születési idejük, sorsuk távoli hasonlóságai realitássá változnak.

Séner János alakja ugyanis, aki neve, származása szerint maga is asszimiláns s aki egyebek között fantasztikus életerőről tanúskodik, hiszen 1896-os pesti utazása és a vizionált találkozás és szócsata idején 85(!) éves, felnő a kotta-kézirat keresése közben, de nem a világfi és „kozmopolita" Liszthez, hanem *saját* sorsához, amely így érvényteleníti a méretek hamis, neurotikus polaritását. Mit ér *egy* élet, ha történetesen s ironikusan a nagy Liszttel egy időben születik meg és útjának távoli párhuzamai is vannak amazéval. Az önigazolás mániája, ez a mélységesen magyaros nemzeti neurózis az, amit Baka novellája egyrészt teljes terjedelmében bemutat (Séner mániájában, hogy megtalálja és előadhassa Liszt elveszett *Szekszárdi miséjét*), másrészt ez az, amit ugyanez a közember fölülmúl és önmagát spontánul, a vízió és a halál közelében meggyógyítva legyőz, amikor képes világosan meglátni, nemzeti önáltatás nélkül a városligeti millenniumi kiállítás talmi, pöffeszkedő hamisságában az ország nem is távoli széthullását. A hirtelen támadt szélvihar epikaian nagyszabású leírásában ezt olvassuk: „Majd továbbszáguldott az orkán, és fölkapta a kiállítási falu házainak nád-, cserép-, szalma- és zsindelyfedeleit, megingatta falaikat, és szétszórta berendezésüket, és az iszonyú kavargásban csakhamar együtt forogtak a levegőben a magyar, székely, csángó, oláh, szász, sváb, tót, vend, szerb és rutén házak tetődarabjai, gerendái, ablakkeretei, kerítéslécei; egymásnak kocódtak és szétestek a festett bútorok; cseréptálak, mázas köcsögök szilánkjai záporoztak; felhasadtak és szertehavazódtak a dunyhák, és az eszeveszett pörgésben egymásba gabalyodtak, egymás arcát karmolászták, egymás ruháját hasogatták a papírmasé parasztok, hogy aztán tört tagokkal zuhanjanak tönkrement otthonaik romjai közé."

A régi Magyarország *így*, s hogy miképp, miért, arra Séner kudarcos élete és kicsit/nagyot állandóan fontolgató, kompenzáló sorsa a sűrített példa - egész sokféleségében *és* összeférhetetlenségében szét fog hullani. A magyar lelkiség mélységesen beteg, de ezt meglátni és önfelülmúló módon, a halál pillanatában önáltatást legyőzve megérteni: nem más, mint a magyarság-problematika egyik utolsó, jelentékeny megnyilvánulása az esztétikum megalkotottsága által. Semmi sem sikerült, s *ez* mélységesen összekapcsolódik a nemzet eltelt negyvennyolc évével (1848–1896), és a mi tudásunkkal arról, ami következett. Ám még egyszer, utoljára elmondja mindezt a „hirhedett zenész"-nek, akivel a hontalanság és a széthulló haza otthonosságának kettősségében *valóban*: épp a fikció magaspontján találkozik, még ha egy kísértethajó halálközeli díszletei kö-

zött is. Baka István művéből kiderül, hogy a magyarság 19. századi történelme valami nagyon fontos lét-kérdésről szólt, amelynek önzetlen elkötelezettjei voltak a Séner Jánosok, kisebbek és nagyobbak. Méghozzá nem az identitás kereséséről és az identitás rettegő/kompenzáló kultuszáról szólt ez a történet, hanem *a felemelkedés arányainak kereséséről*, kimérésének lehetőségeiről és kudarcairól, kicsinység és formátum összeilleszthetőségéről. Ennyiben és csak ennyiben Baka novellája az Arany János-i mértékességet, ezt a 19. századi magyar „optimumot" visszhangozza, önkéntelenül erre emlékezik a *saját* arányosságával. E legjobb 19. századi magyar szellemiséggel találkozni a 20. századvégen, egy történelmi léptékű politikai sorsforduló (1989-90) előtt nem sokkal, majd közvetlenül utána - egyaránt szembesítő erejű, és annak újra felismerésére készteti, hogy megbeszéletlenül hagytunk valamit, ami *közben* véget ért, legalábbis a régi értelemben: nemzet, soknemzetiségű nemzet és művészi formálás viszonyát, e nagy történet kimerülésének vagy esetleg végső, „még egyszer utoljára" esélyeit.

A mű arányossága egyben a formaszerkezet, a poétikai felépítés jellegzetessége is. Baka a novellisztikus tömörséget, kihegyezettséget széles életútra való vizionárius visszaemlékezésekkel ötvözi, a betétes szerkezetek halál-látomásain keresztül. Freskó és kamarajelenet, belső monológ és hosszú párbeszédek élet és korrajzot körvonalaznak, melyek vizionárius keretbe illeszkednek, ám egyik elem sem bővül, dagad a másik rovására. A végén „kiderül", pontosabban sejthető, hogy egy nagyon öreg ember agóniájának folyamatát követhettük nyomon, amelyben élete, a magyar történelem és a Liszt Ferenc-i „karrierrel" való találkozás - kísértetjárás volt, amúgy Krúdy és Mészöly (a szekszárdi földi) módján: „Hogyan tántorgott el a magas láz gyötörte férfi lakásától a távoli templomig, s hogyan jutott be a bezárt kapun, sohasem tudták kideríteni. Mint ahogy azt sem, miért vitte magával utolsó útjára azokat az elrongyolt kottalapokat: divatjamúlt nótaköltők profán szerzeményeit, melyekkel súlyosan megsértette az istentiszteletek céljára szolgáló hely szentségét."

S végül apró, finom jelzésként, a személyes kézjegy és a történethitelesítés is mindörökre ott marad ezen a feledhetetlenül mértékes íráson: „Séner János holttestét Baka Márton, az újvárosi templom sekrestyése találta meg augusztus 4-én reggel öt órakor, amikor kinyitotta a templomot."

VEKERDI LÁSZLÓ

Baka István és a Tiszatáj

„Ne feledjük el azonban, hogy a jelviszony összetevőinek ismerete csupán azoknak a kérdéseknek az (adott módon rendezett) ismeretét jelenti, amiket fel kell tennünk az elemzések során, a választ azonban az adott szöveggel folytatott interakcióban nekünk magunknak kell megtalálni."

(Petőfi S. János–Berkes Zsuzsa: *Elkallódni megkerülni.* OTTÉV, Veszprém, 1992. 44.)

„Most már versrovatot is nehezebb lesz szerkeszteni..." végzi szomorú-szép *Baka Pista hazament*-jét Olasz Sándor a „Tiszatáj" 1995. novemberi Baka-emlékszámban, illetve búcsúztatójában. Más folyóiratok is bizonyára hiányolni fogják Baka István verseit, kivált a Forrás és a Jelenkor, de tán az Alföld, az Orpheus, a Kortárs, a Holmi is, hisz náluk is egyre gyakrabban és szívesebben látott vendég volt a Baka-vers, de azt azért csak a Tiszatáj mondhatja, hogy ezután nehezebb lesz versrovatot szerkeszteni. A Baka-vers ugyanis együtt született és együtt növekedett az Ilia-megálmodta s megvalósította Tiszatájjal. „1969 februárjában – regisztrálja Olasz Sándor – ez a folyóirat közölte első verseit (A lombon átszűrt, Szép fácska, dunna volt...) s utolsó költeményei egyike is itt jelent meg 1995 áprilisában (Van Gogh börtönudvarán). Volt idő, amikor jóformán csak a Tiszatájban publikált. Prédikátor-ének, Bolgárok, Székelyek, Döbling, Őszi esőzés, Háry János búcsúpohara – találomra kiragadott versek abból a közel százból, ami negyedszázad alatt e folyóirat lapjain megjelent." Jóval több, mint fele tehát a *Tájkép fohásszal*ban (Versek 1969–1995, Jelenkor Kiadó, 1996.) közölt 171 versnek, több, mint amennyit Baka rövidre szabott élete során az összes többi lapokban együttvéve közölt. De tán nem ez a statisztikai adat a legfontosabb; legalábbis nem elsősorban emiatt nevezhető a Tiszatáj a Baka-vers természetes otthonának, nem emiatt mondható különlegesnek és bensőségesnek a Baka-vers és a Tiszatáj vonzása és vonatkozása. S mégcsak nem is azért, mert Baka István valamilyen értelemben szegedi is volt; helyesebben tán egyszerre volt szegedi és európai, akár a Tiszatáj. Nagyon szépen reátapintott erre a vonására Füzi László búcsúztatója a Forrásban (1995. november): „Baka István Szegeden élt – alakja elválaszthatatlan volt Szegedtől, valahogy biztonságot is adott, állandóság érzetet teremtett, ha az ember látta Bakát a »Kincskereső«-be bemenni – valójában azonban szekszárdi volt, szekszárdinak vallotta magát mindig – miközben szívesen jött hozzánk Kecskemétre is." Tehát a maga vállalt és vallott szekszárdiságában Szegednek teremtett állandóságot és biztonságot az a Baka István, akihez fogható művészettel kevesen jelenítették meg és képviselték az ember eredendő esendőségét, fájdalmas mulandóságát és nehéz méltóságát, amióta Giotto múlhatatlan érvénnyel megfestette a Cappella degli Scrovegni freskóin, haláltánc és üdvtörténet mondhatatlan szintézisében. A jelviszony eme rejtettebb bogainak a felfejtése azonban képzett komparatistát igényelne, aki méghozzá járatos a szemiotikai textológia rejtelmeiben. Mi itt maradjunk annyiban, hogy Baka alakja elválaszthatatlanná vált Szegedtől, holott saját vallomása szerint a városból egyedül az őzést szerette, amely épp ott-tartózkodása idején veszett ki majdnem teljesen. „Szegedhez egyébként – mondotta 1989-ben a Szek-

szárdi Városi TV-nek - nagyon sok ember köt, Ilia Mihályt mondtam, a régi és újjáalakuló *Tiszatájat* mondtam, és még jó néhány embert mondtam, akiknek a barátságára szükségem van. Lehet, hogy mindennapi szükségletem, hogy velük találkozzam, beszéljek, fölhívjam őket telefonon, lehet, hogy nem. Nem tudom, mert itt vagyok most. És ez az ittlétem ugyanolyan ittlét, mint a Magyarországon való ittlét. Ez van, ezt kell szeretni. De nem biztos, hogy ez után vágyódom. KÉSZ..." (Forrás, 1996. május). Néhány évvel később, 1994-ben pedig így emlékezik szegediségének első éveire: „1970 júniusában, a Szegedet fenyegető tiszai árvíz idején, elterjedt a hír, hogy Makó után Újszegedet is kitelepítik. Nekem ott volt albérletem, ezért némi félszeg habozás után felhívtam Ilia tanár urat, aki akkorra már három-négy versemet közölte a Tiszatájban, és megkértem, hogy az »értékeimet« biztonságba helyezhessem nála. A tanár úr szokása szerint hümmögött, mintha egy kéziratról kellene véleményt mondania, de nem mondott nemet, pedig biztosan attól tartott, hogy hatalmas bőrönddel fogok megjelenni nála, a Hunyadi sugárúti kis lakásba, amely - és nemcsak a könyvektől - annyira szűk volt, hogy még a vendégeit is alig tudta leültetni. Én pedig elvittem hozzá egyetlen értékemet; egy összecsukható, de már kéthangszórós Supraphon-lemezjátszót (pontosan olyan volt az övé is). Nem tudom, a meglepetés vagy a megkönnyebbülés volt-e nagyobb, de Miska az én szerény kincsem »biztonságba« (a spájzba) helyezése után ajánlotta fel a baráti tegeződést, s ez egy másodéves bölcsészhallgatónak és kezdő költőnek igen nagy megtiszteltetés volt azokban a mainál jóval merevebb és illedelmesebb időkben; összetegeződtünk hát, Miska leültetett és mindjárt előadást tartott Trianonról és az erdélyi meg a jugoszláv magyar irodalomról, csupa olyan dologról, amiről nekem fogalmam is alig volt addig, és különben is az agyamban még gőzös újbaloldali eszmék gomolyogtak. Bizony, még ezután az első óra után is évekbe telt, mire ráébredtem, hogy Széchenyi példája mégiscsak fontosabb számomra, mint Guevaráé... Mindenesetre én Ilia Mihály alig észrevehető, de határozott szellemi irányításának köszönhetem, hogy nemzeti költő lettem (ehhez egyéni színezetként némi ezotérikát és ateizmust elegyítve), de azt is, hogy neofita buzgóság sohase fogott el, mert én tőle azt is megtanultam, hogy magyarnak lenni ízlés kérdése is, nem csak elhatározásé..." (Forrás, 1994. szeptember).

Árvíz, zene, kincsmentés, Trianon, magyarság, ízlés, Széchenyi: egy posztmodern (vagy posztposztmodern) ontológiában (és horizontológiában) járatos teoretikus ezekből a létélményekből kiindulva akár meg is kísérelhetné felvázolni a bakai szerepterek létsíkjait; mi azonban elégedjünk meg annyival, hogy Baka István költészetében fontos szerep jutott Ilia tanár úr ízlésének, amint az különben saját szavaival dokumentálható: „Szegeden Ilia Mihály nevét említhetném, aki számomra abszolút mérce." (Forrás, 1996. május). Vagy ahogyan a *Döbling*ről ír: „...s különösen Széchenyi döblingi feltámadása ragadott meg - az, hogy Széchenyi egy Bécs környéki elmegyógyintézetben megszervezte a magyar ellenállást. Úgy éreztem, ez példaértékű a hetvenes-nyolcvanas évek magyar értelmisége számára - nekünk is csak szellemi ellenállásra volt lehetőségünk ebben az új Bach-korszakban. Ezért is szól az ajánlás Ilia Mihálynak, aki a levelezésével hasonló, bár - szerencsére - kevésbé tragikus szerepet vállalt, mint a döblingi fogoly." (Vallomás versekről. Közreadja: Árpás Károly. Forrás, 1996. május). A *Vallomás* alapján egy képzett kreativitáskutató és alkotásteoretikus utána eredhetne a szerepek transzformációs-lehetőségeinek a Baka-versekben, megpróbálhatná felfejteni (a remek tanulmányok ellenére is enigmatikus) „Döbling-Magyarország-Pokol" láncmetafora genezisét, mi ellenben elégedjünk meg az egyszerű (?) adat regisztrálásával, hogy Baka István

a döblingi Széchenyi példájának feleleventése illetve feleleventhetősége miatt ajánlotta a Tiszatáj 1983. áprilisi számában megjelent *Döblinget* Ilia Mihálynak. Jegyezzük meg továbbá, hogy a verset két hosszú idézet vezeti be; az egyik a *Hitel*ből, a másik – még hosszabb – *A döblingi önvallomásokból*. A versszöveg értelmezése szempontjából kivált a *Hitel*-idézet nélkülözhetetlen: „'S nem különben, mint a' kiégő üstökösscillag iszonyú forgásában se utat se határt nem tart, de mint átok a' végtelen üregben maga magát emészti 's napsystemákat rendít meg, hogy bolyong czél 's törvény nélkül a hazátlan, hiv jobbágyokat csábít el, megelégedett polgárba nyugtalan bizalmatlanságot önt 's végre maga kétségbe esvén nem ritkán önkezivel végzi örömtelen éltét." Az idézet a versben kétszer ismétlődik szinte szóról szóra, hangsúlyos helyeken: a III. második strófájában és a VI. (és az egész vers) utolsó strófájában, részint mintegy „hitelesítve" a verset, elsősorban azonban felmutatva a Széchenyi-szöveg eredendő poézisét, aminek a kiemelése elsőrendű figyelem-felkeltő lelemény: felszólítás az adott szöveggel (az adott *két* szöveggel: a Széchenyi idézettel és a verssel) való interakcióra. Az idézettel és kétszeri alkalmazásával megteremtett jelviszony szépségét fokozza, hogy csak az első három sor azonos az idézethez fűződő két strófában (meglehet éppen ez a felhívás lényege?). Az azonos három sor: „Mint a kiégő üstökös mely iszonyú/ forgásában se határt se utat/ nem tart de átokként a végtelen/". A folytatás a III/2 strófában: „űrben maga magát emésztve nap-/ rendszereket rendít meg úgy bolyongnak/ cél s törvény nélkül a hazátlanok/ most én is úgy bolygok fényt vérző csillag/ és iszonyú csóván forog forog"; a legutolsó strófában ellenben így folytatódik az azonos három sor: „üregben magát emésztve halad/ kiégő csillag ezt az aluvó / naprendszert újra megrendítenéd/ aludj ki jeltelen/ amíg a virradat vörös csuklyás bakó/ az égi vérpad grádicsára lép". A két strófa között az V. rész éjféli záporának „Döbling Döbling Döbling" dörömbölése döbbent, mígnem „Lucsok s pernye marad a világból". Az I.-ben exponált kérdés: „Döbling ez vagy Magyarország/ vagy a Döbling-Magyarország-Pokol" itt, az V. utolsó sorában mintha (megelőlegezett) válaszhoz közeledne, amit a VI. még külön interpretálna is: „nincsen pokol mert pokolibb a menny"; de aztán a következő strófa – megismételve a „Mióta ülök e karszékben nem tudom" helyzet-jelző sort – kétségessé teszi a választ, egyáltalában bármiféle válasz lehetőségét: „virrasztásommal Isten mit akar/ virrasztásommal Isten mit tehet/ vén embrió Döbling méhébe zárva/ ki szülhet engem újra e világra." Most következik a megismételt idézet, az égi vérpad grádicsára lépő vörös csuklyás bakóval, a virradattal, miután „elszállt az éj elmúlt a zivatar". A vers kisiklik az értelmezés kísérleteiből és kereteiből, a virradattal elszáll az álomtalan szorongás, de a fenyegetően feltornyosuló kép engedhet megnyugodni? „The imaginary is basically a featureless and inactive potential, which accounts for the failed attempts to grasp it cognitively." (Wolfgang Iser: *The Fictive and the Imaginary*. Charting Literary Anthropology. Johns Hopkins U. P. 1993.) A *Döbling* imaginárius világában minden szó négyzetgyök minusz eggyel szorzottan számít. Mint a kiégő üstökös.

Ugyanaz a Tiszatáj szám, amelyben a vers megjelent – ez is hozzátartozik a *Döbling* tágabb és teljesebb szövegkörnyezetéhez – közöl egy összeállítást (15–68. oldal) *100 éve született Juhász Gyula* címmel, benne Ilia Mihály szövegkritikai publikációja: *Juhász Gyula levelei Elefánt Olgához*, közvetlenül előtte pedig Tandori Dezső komoly, szakszerű, kivételesen értelmes irodalomtörténeti tanulmánya Juhász Gyula Anna-verseiről „Az örök út képzete" címmel. A két írás – két merőben különböző írás – összhangja tökéletes; még a közölt fényképmellékletek is rímelnek. Ilia publikációjának a végén a tápai Krisztus látható a Budai Nagy Antal utca sarkán, Tandori írását Anna

beszédes fotói kísérik: a Juhász Gyula-versek interpretációs lehetőségeinek imaginárius tengelyéhez mintegy valós tengely húzatik. Az azonban, hogy mi tekinthető imagináriusnak és mi valósnak, kisiklik a kognitív megközelítési kísérletek lehetőségi köréből. Valós és imaginárius - pont mint a *Döbling* hely- és időjelző soraiban: „Mióta ülök e karszékben nem tudom"; „mióta ülök e karszékben iszonyú/ forgásomban se határt se útat/ nem tartva..." - nem húzható meg holmi matematikai tengelyként; inkább tán tükörkép-szerűek; de nem tudható, hol van, miből van, van-e egyáltalában tükör? Van egy fénykép az összeállításban, Juhász Gyula látható rajta szegedi baráti körben. Se túl hosszú, se túl rövid fekete szakállával szakasztott olyan, mint későbbi éveiben Baka István; csak a nagyüvegű vastagkeretes szemüveg hiányzik róla. Mintha az egész szám szinte demonstrálná, mit értett Baka (és Ilia Mihály) azon, hogy „magyarnak lenni ízlés kérdése is". A folyóiratszám a maga egészében akár „jelként" is tekinthető: egy „jelölő-jelölt" szerkezet „vehikulumaként" adott módon interpretálható és ezáltal - az interpretátor feltételezése szerint - kifejezésre jut benne egy „tényállás-konfiguráció", egy „világfragmentum" vagy (egyszerűbb) latin nevén, „relátum". Az „interpretálható" szelídebb és gálánsabb kritérium a „kognitive megragadható"-nál: „csupán" annyit kíván meg, hogy az olvasó összhangba tudja hozni a folyóiratszám egész formai és szemantikai felépítését egy néki elfogadható „Relátum" mentális képével. „A relátum »tényállások«-ként valóságos eseményeket, történéseket, állapotokat éppúgy magában foglalhat, mint elképzelteket, álmodottakat, vagy ezek bármilyen konfigurációit." (Petőfi S. János - Benkes Zsuzsa; i. m. 303.) Ami természetesen önmagában is az elfogadható (elfogadandó) relátum-imágók sokféleségét feltételezi; az interpretáció értelemszerűen választás elfogadható (releváns?) világtöredékek képei között, mérlegelés és kritika, a szkepszis és a fenntartás eszköze, az értelem eredendő (és mindig, minden hatalom által elvitatott) függetlenségének funkcionálása és megnyilvánulása. Éppen ezért a szótértés (nem az egyetértés!) feltétele. Ezért és éppen ebben az értelemben írhatta Mányoki Endre: „A folyóirat - korunk legvonzóbb szellemi találkahelye. A folyóirat: esély a szótértésre, mert a folyóiratban lehet igazán kulturáltan bizonyítani *és* vitatkozni úgy, hogy a tévedés alapvető joga sem csorbul. Folyóiratban lehet felelősséggel kísérletezni és megerősíteni. Folyóiratban lehet kezdeményezni és lezárni. Javasolni. Közszemlére adni. Utolsó revíziót kérni az olvasótól, mielőtt határoznánk: ez lesz-e végérvényes szöveg?" (Szemközt a pusztulással... Például a folyóiratok. Tiszatáj, 1993. május). Vagy, tegyük hozzá, folyóiratban lehet alkalomadtán belátni, hogy nincsen a végérvényes szöveg. A szöveg az interpretálhatóság révén maga a lényegi végérvénytelenség, és éppen ez az esszenciális feltételesség, ez a genuin kontingencia érvényességének úgylehet legfőbb garanciája. És a folyóirat-szerkesztés alkímiájában meglehet épp ezt a *quinta esentiát* kell - kellene - megtalálni vagy legalább keresni. Meglehet, éppen ez volt Ilia nagy leleménye, ezért vált - válhatott - a Tiszatáj máig érvényesen nem annyira mintává és jelképpé, mint inkább „jellé"; elfogadható interpretációk és világtöredék-képek sokféleségét involváló és konfrontáló (szerencsés esetben érvényesítő) szövegkörnyezetté a „világ" egy adott „töredékében". Ha úgy tetszik éppenséggel *Döblingben*, vagy „Döbling-Magyarország-Pokol"-ban.

Itt akár be is fejezhetnénk, mert a többit már mintaszerűen megfogalmazta Füzi László a Jelenkor 1995. decemberi számában: „Abban, hogy még mindig létezik egységes magyar irodalmiság, s ez az irodalom még nem szakadozott összetevőinek egymástól elkülönült halmazaira, nagy szerepe van Baka István költészetének. Ez a költészet ugyanis kedvező fogadtatásra talált a magyar irodalom legkülönbözőbb pólusain: úgy

is mondhatnánk, annyira gazdag és összetett, hogy képes elviselni a legkülönbözőbb megközelítési módok összes következményét, s majd mindenkinek azt mutatja, amit látni szeretne benne." Költészete egyszerre hagyományos, modern és posztmodern, képalkotása Vörösmarty-József Attila hatását őrzi, és nyitott Kosztolányi-, Weöres Sándor-, Pilinszky-hatások felé; közösségi tematikája „az irodalom társadalmi feladatvállalásának igenlőihez kapcsolja", művessége, költői eszközeinek bonyolultsága, a végső kérdések központba állítása, játékossága, iróniája és öniróniája „az irodalomban »csak« az irodalmi cselekvést látókhoz". Éppen ezért látja Füzi „tragikusnak", hogy a különböző nézőpontú és alapállású interpretációk mintegy „szétszakítják" Bakát: vagy erre, vagy arra látnak példát költészetében. Az effajta megközelítés szükségképpen egyszerűsítő, és mint ilyen egy gazdag költészet megcsúfolása.

Az utóbbit illetően talán nincsen egészen igaza. Hiszen végtére így vagy úgy minden megközelítés egyszerűsítő, de a „megcsúfolás" és a „szétszakítás" csak akkor fenyeget, amikor hajlamos kizárólagosnak vagy az adott körülmények közt csalhatatlannak tekinteni magát. A „Világ" bármiféle úton-módon felfogott-reprezentált „fragmentumának" - hadd értsem ez egyszer szándékosan félre ezt a gyönyörű terminus-technicust - hihetetlen bonyodalmasságáról annyira amennyire „hűséges" bár szükségképpen esetleges „képet" csakis és egyedül a művészet és a természettudomány tud adni; a különféle teoretikus, esszéisztikus, kritikai, tudományos és történeti megközelítések is elkerülhetik azonban a csalhatatlanság csapdáját, ha felismerik és elismerik esetlegességüket és esendőségüket. Nem annyira a tévedés jogát, mint inkább elkerülhetetlenségét. Ami egyáltalában nem a mások tévedései iránti toleranciát jelenti, még kevésbé a saját tévedéseink iránti. A Yorick-szerep(ek) feladata egyebek közt éppen a tévedések könyörtelen kipellengérezése, a saját tévedéseinket is beleértve. (Irónia, öniróniа híján többnyire csak a gyűlölködés szellemes leplezése.) A szétszakítás és a kirekesztés ellentéte és ellenszere egyáltalában nem a tolerancia. Inkább egyfajta tévedés-kultúra; olyasminek a felismerése, hogy a tévedés ízlés kérdése is, hogy tévedni tudni kell, illetve tévedni tudni illik. Meglehet, ez az ízlés és tudás kell ahhoz, hogy egy folyóirat vonzó szellemi találkahely lehessen, esély a szótértésre? Az iliai folyóirat-imágóban - mert hiszen nem egyedül a Tiszatájban realizálódott, bár ott legelébb és legtartósabban, ha persze visszaesésekkel, sőt megszűnésekkel - mindenesetre ez a tudás munkált és működik; ez él és hat máig. Így például a Forrás 1996. márciusi Baka-emlékszámában a legkülönfélébb indíttatású és eszmeiségű interpretációk jóféle egyoldalúságai - tehát bizonyos értelemben tévedései - az iliai ízlés jegyében ragyogóan megteremtik a szótértés esélyeit, a közölt Baka-szövegekkel (versekkel, interjúkkal, vallomásokkal) tökéletesen harmonizáló szövegkörnyezetben. Így hát a számról teljes egészében elmondható, amit Füzi Baka költészetéről írt, „hogy képes elviselni a legkülönbözőbb megközelítési módok összes következményét, s majd mindenkinek azt mutatja, amit látni szeretne benne". Pontosan ugyanez mondható el a Tiszatáj kiemelkedő „híres" számairól és nagy korszakairól; évtizedek távlatában legtartósabban tán épp a Tiszatájról mondható el, ezért nevezhető a Tiszatáj a Baka-vers természetes Otthonának.

Ami nem azt jelenti, hogy mindig és mindenik Tiszatáj-szám ilyen volt, még a legnagyobbak és legsikeresebbek közül se mind, amint a Baka-versek mindenikére se érvényes tán maradéktalanul a Füzi-kritérium. Mint minden használható kritérium, ez is trendet fejez ki, amihez törvényszerűen - és szerencsés esetben jótékonyan - hozzá tartozik a trendtől való eltérés, jókora eltérés akár. Az állítás igazolásához részletes Tiszatáj történetre lenne szükség, olyasmire, mint most a Valóságé az Új Forrásban;

jelen szempontunkból azonban megelégedhetünk azzal a sommás és egyszerűsítő megállapítással, hogy úgy a nyolcvanas évek elejétől kezdett lassan visszaállni a lapban az Ilia eltávolítása (1974 vége) után tartósabban eltolódott trend, egyebek közt tán épp ezért is zúzzák szét a lapot 1986 nyarán, hogy aztán majd csak három év múlva, 1989 (rövidesen hiú ábrándokká foszló) reményekkel gazdag nyarán születhessen újra, tudatosan és egyre észrevehetőbben az eredeti iliai folyóirat-eszme szellemében (úgyhogy az utóbbi két-három évben szinte egy második, virtuális Ilia-periódusról beszélhetünk).

Ez alatt a hosszú két évtized alatt teljesedett ki s vált szívesen látottá az ország legtöbb folyóiratában Baka István költészete. De már a Tiszatáj első periódusában feltűnnek a formálásában később valamiképpen nagy szerephez jutó versek; például az 1972 szeptemberi számban a *Raszkolnyikov éjszakái*. „A versben – írja Szőke Katalin –, melyet később a *Sztyepan Pehotnij*-ciklus kezdő verséül választott, a nyilvánvalóan dosztojevszkiji motívumok mellett már fellelhető egy, puskini allúzióként felfogható kép is: a harmadik versszakban található metafora, »A hold *Pugacsov* koponyája«, amely lentről »repedt vigyorgással« nézi a »mélyben« az összekeveredett világot, a »bőgést, kocsmalármát«. Puskin *A kapitány leánya* című kisregényének végén – melynek középpontjában a Pugacsov-lázadás áll – hangzik el az Oroszországban szinte szállóigeként idézett mondat: »*Isten ne adja, hogy lássak még orosz lázadást: esztelen, kíméletlen valami.*« (Hont Rezső ford.) (Az orosz eredetiben egyébként a »legesztelenebb« és »legkegyetlenebb« szavak állanak.) A lázadás értelmetlensége egy Isten által elhagyott világban – Baka ez idő tájt íródott Dózsa-verseinek is központi motívuma, ily módon a *Raszkolnyikov éjszakái*ban a puskini–dosztojevszkiji orosz kód a magyar kóddal egyesül. Mellesleg a Puskin regényben lefestett Pugacsov-lázadás központi képe a *tűz*, amely szintén összecseng a Dózsa-versek tűz-motívumával. Feltehetőleg, a *Sztyepan Pehotnij-ciklus*ban szereplő *Mása* névnek közvetlenül szintén köze lehet *A kapitány leányá*hoz. A ciklus kigondolásával körülbelül egyidőben fordította Baka Gumiljov *Eltévedt villamos* című művét. A versben felidézett Másenyka nem más, mint *A kapitány leánya* főhősének, *Grinyovnak* a menyasszonya, aki a Gumiljov-mű végén az örökre elveszett Oroszországot szimbolizálja. Egyébként a Pehotnij-ciklus egyes darabjainak címe gyakran egybeesik a puskini verscímekkel (például: *A tengerhez*, *Téli út*, *Testamentum*), vagy azokat parafrazálja *(Álmatlanság)*. Nem véletlenül. A *Pehotnij-ciklusban* Baka tulajdonképpen az irodalmi Pétervár-mítoszt bontja le, melynek kezdeténél Puskin Pétervár-poémája, a *Bronzlovas* állt, megütköztetve azt a szovjet köznapok banalitásával, a századvégi ellehetetlenült élet értelmetlenségével és ürességével, s egyúttal felidézve az 1917 utáni orosz történelem panoptikumát." (Forrás, 1996. május)

Hasonlóan tágas kódhorizontra nyit kilátást az 1973. júniusi Tiszatájban megjelent *Vázlat a vén cigányhoz*. Itt azonban megspórolhatjuk a hosszú idézést. Egyrészt mivel a Vörösmarty-inspiráció közismert, Baka költészetének úgyszólván minden ismertetője és értelmezője kitér rá, másrészt pedig a számtalan elemzés összességéből sem lehetne olyan idézet-csokrot összehozni, amely akárcsak megközelítené Szőke Katalin orosz kulturális kód interpretációját, a felidézett irodalmi és személyesen megélt tapasztalatok és élmények hatáselemzését. Egyetlen példa a Vörösmarty-kód számtalan megfejtési kísérletéből: [A Baka korai költészetében megmutatkozó] „veszteségtudatot látszik mutatni szerintem az is, hogy oly gyakori a csend és a semmi motívuma verseiben. Ez a csend, s a vele indított vershelyzet ugyanis a történelmi csend állapota: a vesztett forradalmak és a háború utáni csenddé, mint például a *Balassi-ének*ben: »*Csend támadt – a feldúlt vidékről a zivatar már elvonul.*« Az olyan csend és semmi állapota ez,

amelyet Vörösmarty is megfogalmazott. Baka Vörösmartyja az *Előszó* költője, mint ahogy az ki is derül a költőelődre utaló vers soraiból: „*Dereng a* kút ráncos vize:/ garasra vésett unalom./ Nézek rá, mint a semmibe,/ melyen még gyűrűzik dalom« (Vörösmarty). De a magatartás nemcsak Vörösmartyé, hanem József Attiláé is." (Szigeti Lajos Sándor: „Tűzbe vetett evangélium". Forrás, 1996. május). Úgy látszik, Baka István Vörösmarty-kódja még rejti a „titoktalant"; meglehet még egyre gyűlik a keserű kollektív tapasztalat a megfejtéséhez, meglehet még maga Baka se látott egészen a mélyére. Legalábbis mintha erre utalna utolsó versében, a Határ Győzőnek ajánlott *Üzenet Új Huligániából*ban fölhangzó Vörösmarty-sor: „egy hét a hitre ám hívőt ki látott/ áldjon vagy verjen itt a sors keze/ mint valutázó szerbé vagy cigányé/ valódiak közt pénzformára vágott/ újságpapírral van az is tele/ s csak azt nem vágja át ki jól figyel// országnak ország még hazának árnyék/ itt rég nem halni itt túlélni kell." Félelmetesen rímel rá Buda Ferenc *Túlélés* című verse a Forrás 1996. februári számában: „Túlélés leépülés a túlélést szolgáló/ végzetes leépülés..."

A *Raszkolnyikov éjszakái* és a Vörösmarty-versek valamiképpen – ha nem másként, hát távoli előreutalásaikkal – kilógnak Baka hetvenes éveinek versvilágából, s tán nem is csak a Bakáéiból. Nem mintha amúgy ez a világ egységes vagy harmónikus lenne: a Baka-vers lényegéhez tartozik a diszharmónia, a „hangzavar" akár. („Ha nekik az,/ ami nekünk vigasz!") De az évtized termését összegező első két kötet, a *Magdolnazápor* (Magvető, 1975) és a *Tűzbe vetett evangélium* (Szépirodalmi, 1981) még mintha nem hívná ki s tán nem is kívánná meg a különféle megközelítéseknek azt a sokféleségét, amiről Füzi beszél. Érvényesül már itt is mívessége, költői eszközeinek bonyolultsága, játékossága, megjelenik már a végső nagy kérdések firtatása is; ám nagyjából egészében nem (nagyon) tévednek azok, akik ekkor „az irodalom társadalmi feladatvállalásának igenlőihez" sorolják Bakát; kivált, hogy épp ez idő tájt a mívesség, a költői eszköztár bonyolultsága, a játékosság, sőt az irónia az „igenlők" körében is megnövekedett, s kiváltképpen jellemezte a „népiek"-ként elkönyvelteket, akiknek a világában, illetve „világfragmentumaiban" a végső nagy kérdések – ha nem másként, hát sorskérdések formájában – mindig is nagy helyet foglaltak el. Még éltek néhányan a népi írók nagy nemzedékéből, a többiek közeli és eleven emléke meghatározóan volt jelen, s új hullámuk legteljesebben épp a Tiszatájban jelentkezett. Baka induló és föllendülő poézise töretlenül belesimult ebbe az – amúgy nagyon sokféle és gyakran ellentétes részletekből összetevődő – áramlatba. Az 1977 decemberi számban megjelent *Tűzbe vetett evangélium* például szervesen – majdhogynem fegyelmezetten – illeszkedik ennek az Ady-emlékszámnak a hangulatába. „Nekem Ady Endre ostora tetszik", fejeződik be Nagy László gyöngybetűivel írt nyitánya; „papír, papír – Isten nevét nem/írom reád többé soha", végzi Baka István *Tűzbe vetett evangélium*át. És mintegy ellenpróbaként, s mindent megértő, „az ártalmas hatalom iránti türelemre is" képes „homo aestheticus". Kosztolányi felől vet fényt kritikai-irodalomtörténeti remeklésében Kiss Ferenc a társadalmi és általában bármiféle igazságtalanság és elnyomás ellen kiálló radikális Adyra. A Tiszatáj – Németh László szavát használva – „vezérkritikusának" Kosztolányi-képe találó és hűséges, de nem eléggé „megértő", vagy inkább tán nem elég „ízléses", hiszen semmiképpen sem illendő Ady radikalizmusán mérni Kosztolányi türelmes – különben nagyon jó megfigyelés – „sztoicizmusát".

És valahogyan hasonló mondható el az egész számról. A komoly, szép, szakszerű írások és irodalomtörténeti értékű emlékezések mellett egy – különben találékonyan szerkesztett és kiemelt – rovatban például Tandori Dezsőnek a magyar költészet sors-

kérdéseit firtató bátor esszéjét Gáspár Sándor („Az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, a SZOT főtitkára") ellensúlyozza egy pártos és üres „vezércikkel". Mindez persze csak visszatekintve szúr szemet, a hetvenes évek második felének-végének hangulatvilágában (és értelmiségi gyakorlatában) ez volt a természetes vagy legalábbis a megszokott. Eltelik még egy kis idő, amíg a Tiszatáj visszaküzdi magát – például a *Döbling*-Juhász Gyula-számban – az iliai mérce magosába. Le is csapott rá 1986 nyarán a Párt, amikor a megakadályozhatatlanul szabadabbá váló, ám fojtott légkörben mindjobban belehábo-rodott „vezetőszerepébe". Vagy ahogyan Baka István regisztrálja 1992-ben néhány verséhez fűzött *Vallomás*ában: „A *Háborús téli éjszaka* megrendelésre született. Gyerekkori barátom, a zalaegerszegi Reflex színpad vezetője, Merő Béla kért tőlem egy versoratóriumot az 1977-es Ady-évfordulóra. Úgy vállaltam, hogy nem közvetlenül Ady, hanem egy elképzelt közép-európai költő nevében fog szólni a háborús iszonyatról és a zsákutcás magyar történelemről – tehát a mi nemzedékünk sorsáról is. Többszörös, allegória az allegóriában, áttételekkel kísérleteztem, nem mindig sikeresen. A verset 1977 novemberében mutatták be Merő Béla lelkes amatőrjei – profi színvonalon, nagyon szép, erre az alkalomra komponált kísérőzenével. Nagy részét Szekszárdon írtam, ekkor próbálkoztam először otthon dolgozni. Keletkezési idő: '77 február–május. Az utolsó előtti vers, a *Passio* két évvel korábban íródott. A teljes versciklus (vagy ez inkább hosszúvers) az *Életünk*ben jelent meg, '77 őszén. Különösebb visszhangja nem volt." Ellentétben a Tiszatáj 1983 áprilisi számában közölt *Döbling*gel: „Ez lett a Döbling-kötet záró- és címadó verse. A kötet 85-ben jelent meg, a *Liszt Ferenc éjszakája...* ürügyén Graves-díjat kaptam, s egyáltalán – újra felfedezték, hogy létezem, ami nemcsak a divatok változását bizonyítja, hanem azt is, hogy a Döbling-vers és a kor jobban találkozott, mint a *Háborús téli éjszaka* és az elzsírosodott, még gyanútlan hetvenes évek." (Forrás, 1996. április).

A folytatás a versszerkesztés alkímiájába világít be: „A *Háborús téli éjszaka* vonzásköre: a '77 őszén írott *Tűzbe vetett evangélium* ugyanarra az Ady-gesztusra utal, a '76 őszi *Körvadászat* a *Vadászat* előképe, de a *Trauermarsch* is idetartozik – ha előbb születik, ez állott volna a Passió helyén. (S persze a '75-ös *Passió*, amint már említettem.) De ez a hosszúvers egyébként is a két első könyvem nem igazán sikerült szintézise. Vö. – *Tavaszdal, Ima, Végvéri dal – Voltak itt tavaszok*, Változatok egy kurucdalra I-II. – Dal (II.), itt még a piros csizma is visszajön..., végül is a *Háborús téli éjszaka* egyfajta hosszú búcsúzás az ifjúkortól, – nem véletlen, hogy a következő évben – 1978-ban – csak egy késő őszi versre futotta (Dalok harmincévesen), s elkezdtem prózával kísérletezni."

A Baka-próza jellegzetességeit és jelentőségét kompetensen elemezte a Tiszatáj 1994. áprilisi számában megjelent alapos tanulmányában Bombitz Attila. (A lírikus *prózája. Baka István narratív világáról.)* Legfeljebb Bálint Tibor egy találó megjegyzését tehetjük hozzá: „mindig úgy gondoltam, hogy a fantasztikum, a tévhiedelmek ellenére, a valóságnak egy másik térben való kifejezése, s ha életesen van ábrázolva, még a gyerekektől sem idegen. Ebben az értelemben realista Goethe Faustja és Mihail Bulgakov remekműve a Mester és Margarita. Gogolnál pedig a legtermészetesebbnek vesszük, ha például a hiteles környezet- és alakrajz közepette váratlanul elénk bukkan egy ördög, sőt még azon sem lepődünk meg, ha valakinek az orra önálló életet kezd élni." (Erdélyi Erzsébet és Nobel Iván: „...csak a lélek, a lelkiismeret cenzúrája létezik." Beszélgetés Bálint Tiborral. Tiszatáj, 1993. május).

Már a *Szekszárdi mise* recenziójában ismételten és nyomatékkal utalt Pintér Lajos a Tiszatáj 1984. novemberi számában – igencsak találóan Féja Gézára hivatkozva – a Mester és Margarita erős hatására; második ihletőként a szürrealizmust említette, harmadikként a társadalomkritikai felszántságot. És bár a prózaíró Baka bizonyosan nem „Bulgakov köpönyegéből bújt elő" (amint a költő sem a Jeszenyinéből), Woland pálástja napjainkra csakugyan ráborult a legkülönfélébb prózai műfajokra, Bálint Tibortól és Hernádi Gyulától Esterházy Péteren és Temesi Ferencen át el egészen Hankiss Elemérig, Szegedy Maszákig, Vajda Mihályig és tovább... Egyebek közt tán éppen az is magyarázza Baka novelláinak és kisregényeinek közönségsikerét és főleg feltűnően kedvező kritikai fogadtatását, hogy akaratlanul erre az általános Azazello-hangulatra „játszott rá"? Ami azonban a hatást illeti, az sokkalta nehezebb kérdés. Komparatista legyen a talpán, aki fel tudná fejteni a szálakat, Rilkétől és Kafkától meglehet el egészen Apuleiusig. (A „szürrealizmus" őséig és máig legeredetibb megtestesítőjéig.) „Aki itt akar a szerző után menni – írja a *Beavatások* recenziójában a hatásról Árpás Károly –, annak Borges, Bulgakov, Goethe, Hoffmann, Phlegon, Poe, Polidori, M. Shelly, Walpole szépirodalmi munkái mellett H. Biedermann, Fónagy Iván, Ráth-Végh és K. Seligmann könyveit kell(ene) tanulmányoznia, hogy a különböző mitológiákat ne is említsem." Szerencsére Baka maga csak Szekszárdot említi és a kamaszkort: „Mert minden ott játszódik. És minden a kamaszkorommal kapcsolatos. Ami életemnek egyetlen nagyobb korszaka volt. Mert csak álmomban éltem ott... Amikor harminc éves koromban úgy éreztem, hogy az életem csődbe jutott, hogy csapdában vagyok, akkor elkezdtem írni ezeket a prózákat. Verseket akkor nem is nagyon tudtam. És akkor megírtam a kamaszkoromat ilyen allegorikus formában." (Benyik György: *Most, hogy az Istenről beszélünk.* Interjú Baka Istvánnal. 1995. június 23. Forrás, 1996. május).

Kamaszkor- és Szekszárd-allegória tehát. Csakhogy ez a kamaszkor kortalanodik és ez a Szekszárd bárhol lokalizálható az országban s tán messzi határainkon túl is. Az ismertetésekben és elemzésekben törvényszerűen fellépő hosszú felsorolásokat (a ragályos komparatitiszen túl) meglehet épp ez magyarázza, ez a mindig és mindenütt előfordulhatóság, a szorongás és az ártatlanság mindig és mindenütt csak egyedi esetekként realizálódó általánossága? „Baka fantáziavilága a részletek valószerűségére épül. A valóságillúziót ugyan sokszor fölfüggeszti, de a következő művelet a képzelet síkjának mintegy hitelesítése. Baka fantasztikumában és groteszkjében a jelen torzképét kell látnunk. A 20. századi történelem bizonyította, hogy nincs az a képtelenség, amely nem realizálódhat... Baka István prózája egyáltalában nem melléktermék, fontos része a tudatosan építkező írói pályának." (Olasz Sándor: *A kisfiú és a vámpírok.* Baka István prózájáról. Életünk, 1989. január–február).

A Tiszatáj jókor érzékelte a Baka-próza lényegi összefüggését a Baka-verssel, és kezdte sorra közölni Baka elbeszéléseit. Az 1981. szeptemberi számban jelent meg a *Szekszárdi mise,* miután a februári szám már hozta a kisregény legbelső vonzáskörébe tartozó *Liszt Ferenc éjszakája a Hal téri házban* című verset. (A *Beavatások*ban a vers együtt jelent meg az elbeszéléssel.) Azután sorra nagy Baka-versek következnek. 1981. november: *Akkor is ott is.* 1982. április: *De profundis, Szürkület.* 1982. augusztus: *Circumdederunt.* H. G. emlékének. Ugyanebben a számban Szakolczay Lajos emlékezik Hervay Gizellára. Az októberi számban szerepel a *Mefisztó keringő.* Az 1984. márciusi szám közli a *Margit*ot. Az áprilisi számban ismét vers: a *Tépéscsinálók.* Az 1985. novemberi számban jelent meg *A kisfiú és a vámpírok,* Baka úgy lehet legtöbbféle és legfélelmesebb „Kód" szerint értelmezhető kisregénye, hiszen például szinte kínálkozna kidol-

gozni visszamenőlegesen egy Jugoszlávia-Bosznia „kódot". Hogy aztán ez „szürrealizmus", vagy nagyon is „realizmus" lenne, s mennyiben kellene komparatisztikailag figyelembe venni például a *Bankett Blitvábant*, az más kérdés. (Vagy éppen ez a kérdés?) Baka következő kisregénye a Tiszatájban az *Én, Thészeusz*, az 1990. márciusi számban.

A négy elbeszélés (Szekszárdi mise, Margit, A kisfiú és a vámpírok, Én, Théseusz) és a *Vasárnap délután* 1991-ben jelent meg kötetben *(Beavatások)*, a hozzájuk legszorosabban tartozó verssel (a *Vámpírok* esetében két verssel) együtt, a Pannon Könyvkiadónál, a könyvfedélen Pataki Ferenc sejtelmes festményével. „Prózát – mondotta Baka az 1989-es Szekszárdi TV-interjúban – már nagyon régen írtam, és a prózához kicsit alkalom is kell. Persze mindenhez, lassan már a vershez is. Fordításhoz a leginkább. És most egy régi barátom fölajánlotta, hogy vegyek részt egy sorozatban. Valamelyik új kiadó, már nem is tudom, melyik, mert annyi van, indítana egy szerelmesregény sorozatot, amiben ki-ki megírhatná az élete legnagyobb szerelmét. Írjak én is egy szerelmesregényt. Most ebbe már én beleértottam magam, például a Margit című novellámban, vagy a *Vasárnap délután*ban. Hősnőjük ugyanaz, csak egészen másképpen van transzponálva, meg hát, sok nagy szerelem van azért mindenkinek, bár persze az egyetlen, hát az egyetlen az mindig ötből tevődik össze, és én ebből az öthatból összetevődő egyet próbálom majd megírni, ha sikerül. Ha nem sikerül, hát nem sikerül. De akkor ez lenne az újabb prózám. És egy picit bele akarom írni ebbe, nem picit, hanem igazából, a hetvenes-nyolcvanas évek csendjét is. Azt a levegőtlenséget. Hát ennyit erről, nem akarok többet mondani róla."

A kilencvenes évekre befutott Baka István. Sorra jelentek meg kötetei, a folyóiratok versengtek verseiért, köztük olyan elit-folyóiratok mint a *Holmi*, az *Orpheus*, az *Újhold Évkönyve*. A magyar irodalom mértékadó személyiségei írnak róla és keresik barátságát, határon innen és túl. De Baka marad Szegeden, és hű marad a Tiszatájhoz. Évenként jut a lapnak Baka-vers. 1990: *Örökség; Sirálytó*. 1991: *Kerti óda; Őszi esőzés*. 1992: *Megdézsmált örökség. Az apokalipszis szakácskönyvéből 3; Trisztán sebe*. 1993: *Menhir; Sztyepan Pehotnij versfüzetéből. Testamentum*. 1994: *Háry János búcsúpohara; Megtalált versek (Sovány vizekből; Most; A megszületőnek); Zsoltár*. 1995: *Van Gogh börtönudvarán*. Ezeken kívül Varsányi Anna (Baka prózai műveit bőségesen megidéző verselemzésében) újraközli az eredetileg *Holmi*ban megjelent *Farkasok óráját* (1991. szeptember), Árpás Károly pedig az 1992 augusztusi számban a *Yorick monológjai* ciklust hozza újra a *Farkasok órája* kötetből (Szekszárd Város Önkormányzata, 1992) az eredeti folyóirat-megjelenések (Alföld, Forrás, Újhold Évkönyv, Holmi, Kortárs) feltüntetésével.

Varsányi Anna és Árpás Károly verstani, komparatisztikai, filológiai, szemiotikai, textológiai részletekre kiterjedő alapos tanulmányai egyben a Baka-recepció recenziós szintet követő második, tágasabb horizontjának a jelei. Ami a recenziókat illeti, a Tiszatáj eleitől kezdve gondosan követte Baka munkásságát; a *Magdolna-záporról* (Magvető, 1975) Olasz Sándor számolt be híven és előrelátóan (*Arcképvázlat Baka Istvánról*, 1975. augusztus), a *Tűzbe vetett evangéliumról* (Szépirodalmi, 1981.) Görömbei András (1981. október). Füzi László kategóriáinál és elnevezésénél maradva, mindketten „az irodalom társadalmi feladatvállalásának" a szemszögéből ismertetik elsősorban a verseket. De az *Égtájak célkeresztjén* (Szépirodalmi, 1990) recenziójában Varga Magdolna már inkább a másik, „az irodalomban »csak« az irodalmi cselekvést" látó „kódot" működteti (1990 dec.). Még inkább e szerint ítél a *Beavatások* (Pannon Kiadó, 1991) recenziójában Árpás Károly (Titkos utakon. 1991. szeptember). Pataki Ferenc *Titkos uta-*

kon című képéből vett részlet a könyvfedélen fontos szerepet játszik a recenzióban (főcíméül is ezért emelte ki Árpás): „Őszi színek, rozsdás levelek vagy lombok hajlása utal a szélre, amely tisztára söpri a tájat – vagy inkább üres lesz? Hova tér vissza az ismeretlen nő? Van-e visszatérés? A hullámzó domboldalon búvik-e ösvény, s a szakadékon túl otthonhoz vezet-e? S a töredezett lépcsők fölött feszülő híd alatt át/belépve, másik világba jutunk? Ki járta meg ezt az utat? Nem veszít időt az olvasó, aki visszavisszatér a borítóhoz..." A borító is olyasféle „prológusnak" tekinthető tehát, mint az elbeszélések előtti versek. „Újra és »egybeolvasva« a lírai és az epikai mű szimbióziséból új gondolatok sarjadnak, árnyékerdő a dzsungelben. Egyetlen vers ugrik ki, a *Halottak napja*, nem csak mert nem áll egyedül (a *Halottak éje* szorosan kapcsolódik a következő kisregényhez). A lírai hős gyermekkorának kérdéseire a megidéző felnőtt felel, a félelmekkel és emlékművekkel teli világban a sajátunkat fedezteti fel a szerző. Könnyen adódhat az ítélet: Baka írásaiban saját múltjába vezet be bennünket. Ez is egyfajta *Bevezetés...*" Csakhogy a *Halottak napja* 1956 októberéről szól, akkor pedig Füzi László kétféle kódja különbözzék mégoly erősen egymástól – mert különbözik! – szét mégsem választható. (Kivált ha figyelembe vesszük a verset követő elbeszélés, *A kisfiú és a vámpírok* lehetséges „Bosznia-kódját" is.) Azaz lehet adott esetben a legtisztábban „»csak« irodalmi cselekvés" határozott – bár nem föltétlenül sőt többnyire nem elhatározott – „társadalmi feladatvállalás". Aminthogy az is megeshet – amint Görömbei András *Farkasok órájáról* írt recenziójából (1993 okt.) látható –, hogy a „»csak« irodalmi cselekvés"-ben éppen és legfőképpen – a magyar irodalom nagyjainál a múltban szinte törvényszerűen – a társadalmi feladatvállalás a mozgatóerő. „Ez is egyféle *Bevezetés...*" *a szépirodalomba;* Ilia tanár úr szellemében.

A *Sztyepan Pehotnij testamentumát* (Jelenkor, 1994) Fabulya Andrea recenzálta (1994. okt.) tanulmány terjedelemben és szinten. Az esszé – stílusosan – a kötet egyik versétől kölcsönözte címét: *A szigetekre szánon.* És első sorával indít: „»A szigetekre szánon – jössz, ha hívlak?« – hangzik el a kérdés-forma kérés, kicsit óvón, kicsit féltőn, mint amikor a szó tétován befogadót keres. A megszólítás élményét a játék kezdete adja; a terek metafizikusan – és persze szánon – a bejárhatóság illúzióját keltik. Oroszhon és Magyarhon, mese és valóság, távollét és ittlét vibrál a szonettformában, akár az álom és ébrenlét bizonytalan köztessége. Létközti szomorúság ez. Elhangzik a megszólítás, kezünkben hívón neszez a papírlap, és mi várakozóan, tétován igent intünk."

Meglehet itt is, vagy éppen itt keresendő Baka István verseinek a hatása, ez a magyarázata kritikusok és interpretátorok világ/fragmentum/nézeti és ideológiai különbségektől független lelkesedésének: a Baka-vers hívó szavára nem lehet nem hallgatni. A vers izgalmas, szép, ismeretlen világ felfedezésére hív, együtt felfedezésére, ahol az interpretátor felhasználhatja és megcsillogtathatja tudását és ismereteit, miközben – olykor nem kevés studírozás árán – akár bővítheti is. (Ál)tudományosabban: Baka István (és mutatis mutandis Tandori Dezső, Szilágyi István, Esterházy, Temesi és jóval előttük Hernádi Gyula, Gulyás János, Bálint Tibor, de elsősorban és mindenekelőtt tán Weöres Sándor és Pilinszky) olyan „kulturális kódot" fedezett fel, amiben az értelmező könnyen (?) és látványosan hasznosíthatja-bővítheti saját irodalmi áttekintését, még tudományosabban: saját „benső világterét".

Baka orosz kulturális kódjának mintaszerű elemzésében Szőke Katalin a műfordító és a költő oda-vissza szerepcseréjének a bemutatásával rámutatott az ilyen többszörös tükröztetéseket lehetővé tevő művek felépítésének (titoktalan) titkaira; egy tanulmány-értékű (több tanulmány értékű) bevezetésben Baka István Konsztantyin

Vaginov fordításaihoz (Tiszatáj, 1994. szept.) utalt arra is, hogyan tud a fordító az idegen költő műveltségéhez hasonulva elemeket átemelni a saját költői eszköztárába; Vaginovtól például – anélkül, hogy kilépne az orosz kulturális kódból – Baudelaire, Poe, Ovidius világából, sőt Gibbon hatalmas történelmi opuszából asszimilálhat képeket, hangulatokat, jellegzetességeket. „Ily módon Baka nemcsak *alkotótársa* az idegen költőnek, hanem az idegen »belső kép« szuverén elsajátítója is, Baka költészetében végső soron ez az »idegen belső kép« különféle, bonyolult áttételeken keresztül beépül, annak tudatalatti részévé – sok esetben kulturálisan meghatározó részévé – válik. Úgy gondolom, Baka István szerepverseinek kulcsa valahol itt keresendő." Ezért működhetnek annyira hatásos és univerzális kulturális kódként ezek a szerepversek. (Hiszen végül is maga a „műveltség" is egyfajta „szerep".) A fordítás tehát nem egyszerűen nyelvi, helyesebben „tárgyi" feladat; meg kell találni – és ez a nehezebb – azt a „metaszintet", amelyen az adott kulturális tapasztalat és tárgyi tudás – jellegzetességeinek megőrzésével – „kóddá" általánosítható. Ekkor azonban, ezen a „metaszinten" a „kulturális kód" mintegy önállósulhat, és önálló, saját verset generálhat a „tárgyi szinten". *Sztyepan Pehotnij testamentumá*ban tán ilyesmit (is) jelezhetnek a kettős, latin és ciril betűs címek? Látható és tömör jelzéseként, hogy Baka egyformán otthonos a két világban és egyúttal a két szinten: a „tárgyi" és a „meta" szinten? Mindenesetre a tárgyi szint textuális kapcsolatait áttekinteni és rendezni leginkább egy kellően kiművelt metaszintről lehet. Az így elrendezett („megteremtett") „világ" azonban sohasem befejezett, soha nem „kész", bár valamiképpen mégis „teljes" és „egész": „világtöredék-kép", valami, amit minden olvasónak, minden interpretátornak magának kell kiegészítenie, vagy éppenséggel le kell magának fordítania. A vers így „továbbtükrözteti" a fordító-költő „szerepcsere-játékot", hasonlatosan – W. Iser kedvenc példájával szólva – a pásztorjátékhoz. A „néző" – az olvasó és az interpretátor – mindenesetre élvezheti a „metaszint" lehetőségeit és kényelmét, anélkül, hogy neki magának kellene bajlódnia a „tárgyi szint"–„metaszint"-kapcsolatok bonyodalmainak kigondolásával és veszedelmeivel. (A gondolkozás is lehet veszedelmes, sőt életveszélyes; Németh László – messzi megelőzve az okoskodó posztmodern gurukat – régesrég felfedezte már.)

A szintváltás bonyodalmait – a „kulturális kódot" – kidolgozza a költő; de meghagyja olvasójának illetve interpretátorának (a kettő annál inkább közelít egymáshoz, minél művesebb a kód) a felfedezés lehetőségét. Vagy illúzióját? Mindenképpen örömét. „A szigetekre szánon – jössz, ha hívlak?" A hosszú pétervári télben a kérdés a legkézzelfoghatóbb tárgyi realitás. Maga a realitás. Miközben metaszinten misztikum. Ami persze a maga módján ugyancsak kézzelfogható. Baka szavával: „Titoktalan." Következésképpen megfejthetetlen. Visszapattannak róla az értelmezés hullámai. De mint Chladni vonóval megszólaltatott lemezein – már Arany kedvenc hasonlata volt – a mintákba rendeződő homokszemek, jelölhetik az interferencia játékait. Félre ne értsük valahogyan: nem a vers és az értelmező interferenciáját. A minta az értelmező sajáthullámainak az interferencia-alakzatát jelöli. Minél gazdagabb, műveltebb, modernebb, posztmodernebb, posztmodernutánibb az értelmezés, mennél több sajáthullámmal dolgozik, annál inkább elvész táguló horizontjáról az értelmezni kívánt vers. Az értelmezés és a posztmodern kritika *Bevezetés*... Fried István, Hankiss Elemér, Kulcsár Szabó Ernő, Géczi János, Könczöl Csaba, Tandori Dezső, Fabulya Andrea, Márton László, Plugor Magor, Árpás Károly, Poszler György, Varga Magdolna, Szigeti Lajos Sándor, Szív Ernő-Darvasi László és így tovább, és így tovább, saját értelmezési terébe. Ha úgy tetszik, „benső világterébe". Ami nem azt jelenti, hogy mindez a míves játék

értelmetlen. Meglehet, éppen ez az értelme. Meglehet, éppen ezáltal kérdőjelezheti meg „a posztrealista allegorézis – nyelvfeledettségben megrekedt – olvasásmódjának érvényét", és teheti láthatóvá „a modernség lezárulásának poetológiai horizontját". (Kulcsár Szabó Ernő: A »beszélő« nyelv világteremtése. Tiszatáj, 1995. nov.) Meglehet, épp ezáltal teremthet kellő interpretációs (öninterpretációs?) szövegkörnyezetet a mű megközelítéséhez, meglehet épp így közelíthet Baka István „belső világteré"-hez, ahol minden „mintegy újra modellálódik... a nem Heidegger előtti, hanem utáni korszakban. Baka kötetében a vers a kultúra emlékezetét építő kommunikáció eszköze is, ám elsősorban a szuverénül élhető világnyi lét megfogalmazódása, olyan beszéd, amely a hamvasi nyelvi reintegráció követelményének éppen úgy eleget tesz, mint annak, hogy szavaiban minden addigi szó benne foglaltassék: amit ebben az esetben úgy értek, hogy az egyes versek-ciklusok egyszerre adják a tágabb értelemben vett szót és annak »tárgytörténeté«-t, a jól ismert fordulatokat és azok konvencióktól megtisztított változatát. Így teremti meg a maga művelődéstörténetét, mely egyben önéletrajz, illetőleg Baka István akképpen önéletrajzi költő, hogy a bensővé tett kulturális világtérbe bolyong vissza (előre?)". (Fried István: Baka István »benső világtere«. Tiszatáj, 1995. nov.) Nem lehetséges, hogy épp ebben követi az interpretátor a „nem Heidegger előtti, hanem utáni korszakban"? Minden lehetséges, de a Titoktalan megfejtése nem. Amint Füzi hangsúlyozza: „Arra a kérdésre, hogy Baka miért orosz önmaga szerepét átélve beszél a világról, alighanem sohasem kapunk teljes választ, s azért nem, mert a költészetnek számos olyan mozzanata van, amelyik a racionalitás szintjére nem fordítható át, ezen a szinten tehát nem is megválaszolható ez a kérdés." (Füzi László: A mai magyar költészet és a társadalom. Tiszatáj, 1995. dec.) Valószínűleg még csak nem is megfogalmazható ezen a szinten a kérdés. Persze Goethe hasonlíthatatlanul precízen megfogalmazta már ezt a megfogalmazhatatlanságot is. Végeredményben ízlés kérdése, hogy a sok megfogalmazhatatlan megfogalmazásból ki melyiket választja. Jelen recenzens például Fried István és Baka István hetvenkedő katonája mellett tenné le a garast. Valahogy ez – noha a Jelenkorban jelent meg (1995. december) – a leg „Tiszatájos"-abb. Nem azért, mert kegyetlen műveltségről tanúskodó komparatisztikai szivárványt feszít „A tragikus Háry" fölé Plautus Miles gloriosus-ától Thomas Mann Adrian Leverkühnjéig (Bulgakov Mesterének eme zordonabb és tragikusabb germán inkarnációjáig); nem is azért, mert szellemes Münchausen-idézettel indít: „Honnan máshonnan jönnénk, mint a Semmiből (aus dem Nichts)? – Hová máshová mennénk, mint a Semmibe (ins Nichts)?"; még tán nem is csak azért, mert jól érzékelteti az egész tárgy- és motívumtörténetben a Don Quijote-i ihletést, vagy... de abbahagyom a sorolást, mert egyre inkább úgy érzem, hogy ezért *is*. Az igazi Tiszatáj-iság azonban mégis ott kezdődik, amikor a tulajdonnév jelentésmezejének felderítése után eljut a szövegszerű utalások firtatásáig. Amikor hangsúlyozza, hogy az obsitos és a hallgatóság viszonyára, a recepció jelentőségére és bonyodalmaira már Garay János utal (csak nem Kulcsár Szabó Ernőtől tanulta?); vagy amikor vázolja, ahogyan a hallgatóság a diák közbeprüsszentései nyomán eljut a történetmondásban való kételkedéstől „a történet »magasabb« igazságának elismeréséig", mígnem meseként „jóval több lesz a Háry-életpálya, mint »realitás«". (Garay János úgy látszik ugyanúgy Kertész Andrástól tanulta a tárgy- és metasíkok kapcsolatának rejtelmeit, mint jelen recenzens.) Baka „átértelmezi", de tartalmában-szavaibanfordulataiban (már csak mint „szekszárdi" hazafi is) *megőrzi* a Garay-poézist. De a Háry-elbeszélte csatát „szubjektivizálja, »egyéníti«, azaz úgy éli meg, mint a maga létélményét". (Nem azért, mert „átélte", és így csakugyan ismerte, elsőkézből?) Az utolsó

előtti strófában azután kilép a hangsúlyozott egyes szám első személyből, „»önmegszólító« verssé transzponálva a szerep- vagy helyzetdalt". Az Idő kitelt, a mesének vége, „nem kisebb személyiség kerekíti egésszé a történetet, mint a személyes halál (amely akként prüsszent, mint a kétkedő diák Garay epikus poémájában)". Azt nem tudom, hogy Baka István csakugyan eltávolít-e a mesétől „azáltal, hogy metaforákat, megszemélyesítéseket láttat ott, ahol az obsitos képzelete legföljebb – fantasztikumot" (hisz végtére a metafora is fantasztikum, és a fantasztikum gyakran metafora); a lényeg azonban úgyis az, hogy „a Háry-história elemei (ön)életrajzként szerveződnek új egységbe; a külső, a környezeti »realitást« – az én hányattatásainak szövegévé változtatja a szerző". Két „létfelfogás" találkozik tehát, „akképpen azonban, hogy a Garay-epika Baka-lírává sűrűsödik, míg a Baka-líra a Garay-epikára vet több fényt". Valahogy akképpen, ahogyan a Fried-esszé világítja meg – sejtelmesen bár, de makulátlan ízléssel – ezt a sűrűsödést-fényvetést.

Úgy látszik, Ilia tanár úr tanítása fordítva is érvényes: ahogy „magyarnak lenni ízlés kérdése is", úgy az ízlés a magyarnak (románnak, szlováknak, csehnek, szerbnek, horvátnak, bosnyáknak, szlovénnek, lengyelnek, cigánynak, osztráknak, franciának, olasznak és így tovább) lenni (vagy nem lenni) kérdése is. Az irodalom(tudomány)ban például legalább egy teljes világtöredéknyi mese és néhány akkurátus közbeprüsszentés erejéig.

PATAKI FERENC: TITKOS ÖSVÉNY (A *Beavatások* címlapja, 1990)

FRIED ISTVÁN

Baka István „Számadása"

És én már ott vagyok, hol senki sem segít
(Olga Szedakova - Baka István)

Az emberi lét nem két, hanem három síkon fut. Az élet háromszólamú. A m,etafizikusok azt mondják, hogy az ember test, lélek és szellem. Ezért van a létezésnek három szakasza, az aranykor, az apokalypsis és a megváltás. Ezért él az ember három világban, a szakrális, a diabolikus és az emberi világban. Az ég, a föld és az alvilág. A kettő fragmentum. A három a kozmikus és az univerzális egység. A háromszólamúság világában a dráma feloldódik.

(Hamvas Béla)

A *November angyalához* című kötet nemcsak az újra feltámasztott alteregók megszólító-megszólított, egymáshoz is szóló hangvételével jelezte, hogy Baka István költői pályáján olyan értelemben vett fordulat következik (következhet) be, hogy immár a maga (korábbi) lírájára reflektálva, annak tónusát deretorizálva, arra némileg ironikusan tekintve, a szövegköziségnek bonyolultabb, összetettebb formáival kezdett kísérletezni, nem egyszer fölerősítve a groteszk felhangokat. Nemcsak tematikailag jelentett a *November angyalához* gazdagodást, a világirodalom, a mitológia újabb meg újabb elemeit, mozzanatait építve be egy líra-hitű, líra-központú, tehát külsőlegesen szemlélve dalszerű, zeneileg megkomponált, a hangzók összejátszatásában, a rímelésben rejlő játszi lehetőségeket kihasználó költészetbe, hanem igen határozott gesztusokkal irányította rá a figyelmet a századelő versszerűségének továbbépíthető, továbbírható gondolatiságára: a tárgyak és jelenségek világának költői elrendezhetőségére. Ezen keresztül a külső, a „nagy" világnak nem pusztán „leképzésére" a belső, a „kis" világ számára, hanem a belső világnak a külsővel való olyan értelmű egyenértékűségére, hogy itt, a belső világban (a rilkei Weltinnenraumban, a benső világtérben) megteremtődik a névadás feltétele (itt lel otthonra a *IX. Duinoi elégia* „encián"-ja) éppen úgy, mint a szimbolikus rend, melyben név és tárgy egymásra találhat: a költőiség egyszerre hagyományos jelentésű „esztétikum" és átértelmezett-átszerkesztett, a hagyománnyal nem azonosuló, ám vele olykor zaklatott párbeszédet folytató magatartásforma. Ugyancsak a *November angyalához* kötetben mozdult el Baka István (fölerősítve a korábbi lírai és prózai kötetnek ilyen irányú sejtéseit-sejtetéseit) a világ kettős látásától, attól a dualizmustól, amely egymást kiegészítő, kiteljesítő, máskor egymás létét és helyét vitató oppozíciókban (égi-földi, fent-lent, kint-bent stb.) gondolkodva, meghatározni látszott a választásra kényszerített, ám otthonnal, helyet találással nem kecsegtető létformák közt hányódó szubjektum valójában meghatározhatatlan pozícióját. A fent és a lent, a szenvedés- és az üdvtörténet között tévelygő személyiség szembeszállt a külvilág meghatározási kísérleteivel, és éppen sokarcúságának különféle korokból származó, különféle nemzetiségű, helyzettudatú hasonmásainak segítségével tagadni látszott a kettős osztatú (fragmentális?) világba való betagolódást; a bináris oppozíciók legalább olyan mértékben elutasítandó lehetőségekként merültek föl, mint mitológikus hagyományként; hogy

a ma költője a századelőt még egyszer át- és megélhető költészeti valóságként mutassa föl, természetesen a maga interpretációja nyomán. Éppen ez a hangsúlyozottan személyes (nemcsak racionálisan egyéni) interpretáció igényelte, hogy Rilke vagy a Nyugat első nemzedéke mintegy idézőjelek között iktatódjék be Baka lírájába (vagy epikájába), mint ahogy a Sztyepan Pehotnij-ciklus, összhangban a fordításokkal (az orosz szimbolista költészettől Brodszkijig és Hodaszevicsig) egyszerre adta Baka István személyes orosz irodalomtörténetét (távolabbi elődként Puskin líráját jelölve meg), és szabadította föl Bakát, a világkultúrába kiránduló költőt, valahogy olyanféleképpen, mint ahogy Kosztolányi Dezső Rilke-stúdiumai lehetővé tették a Kosztolányi-líra új ösvényeire bukkanást. Annál is inkább, mivel Kosztolányi Rilke-fordításaiból nagyon is kihallható a maga továbblépésén munkálkodó poéta meditálása, s így nem egy fordítás éppen annak a tárgyszerűségnek, objektiválódásnak van híjával, amelyet a tanulmányíró oly érzékletesen megjelenített. Hogy aztán saját költői útja helyenként (nem utolsósorban a *Számadás* „nagy" verseiben) rilkei (vagy bizonyos értelemben heideggeri) hangsúlyokat kapjon.

Az életrajzi adatok (betegség stb.) egymásra olvashatása következtében igen tetszetős volna Kosztolányi végső esztendeinek lírájához rendelni Baka István 1995-ös verseit. Tetszetős és nem is egészen jogosulatlan, hiszen Baka István versei „számadások"; az élet és a betörni készülő, jelzéseit egy ideje fájdalmasan leadó halál között Baka a maga egzisztenciáját, hittel teli hitetlenségét teszi a mérlegre, értelmét keresve létnek, szenvedésnek, világnak, és mindezen keresztül az ezt értelmező, mégsem „bölcseleti" költészetnek. S akár Kosztolányinál, szinte minden vers „ars poetica", nem egy ars moriendi lesz, csakhogy nem tanító költészet, nagyon ritkán és akkor is az alteregó szájába adott vallomáslíra, s ha mégis vállalja a közvetlen megnyilatkozást, nem költői létként (legfeljebb költőileg való lakozásként) néz szembe élettel, éjszakával, szuverenitással és kiszolgáltatottsággal. Továbbá, s itt már véget érhet az egybevetés Kosztolányival, Baka István sem a nappalhoz, sem az éjszakához, sem a (szeretet)vendégséghez, sem a költészethez nem ír himnuszt: sőt, fölerősíti, markánsabbra rajzolja a groteszk képeket, nem egyszer paródiába fordítja át a kanonizált alkotásokból áradó tendenciát. Anélkül azonban, hogy a megszerkesztettségből, a zeneiségből jottányit is engedne. Képletesen szólva: nem fogózik a jambusokba, nem a kopárrá vált külső világ elől menekülőben, inkább valódi lényegét körvonalazva tér a költészet, a szó, a mívesség időleges védettségébe. Baka István vitája nemcsak a közkeletű (költői) természet- és személyiség-felfogásokkal folyik, hanem (korábbi) önmagával is: a szinte ellenséges külvilág sem bírhatja rá mestersége (meg)tagadására, a tökéletesre formált (elő)szövegeket nem kevésbé tökéletes (de természetesen másféleképpen tökéletesen hangzó) saját szövegébe integrálja. Ha úgy tetszik: fölméri az előszövegekben rejlő értelmezési lehetőségeket, amelyeket a saját pozíciója (költői felfogása, a maga korábbi költészete, olvasmányanyaga) felől minősít (át). Ez erőteljes válogató munkát jelent, az előszövegnek előbb szétszedését, olykor újraértékelését, majd egy-két elemének új kontextusba állítását. Sokszor idézet, máskor csak utalás, nem egyszer ezekkel látszólag alig-alig harmonizáltatható műveltséganyag vagy hiedelem, esetleg egy toposz vagy motívum töredékes említése formájában.

Baka István költészetében (és prózájában) viszonylag korai időszaktól jól megfigyelhető, hogy szívesen bújik maszkok mögé. Szerepjátszónak mégsem mondhatjuk teljes joggal ezt a magatartást, hiszen nem pusztán átélt és aztán félretett „színjátszás"-ról van szó, sokkal inkább a költő és a költészet lehetőségének kitágításáról, az egyik

esetben az én és a nem-én együttes megszólalásának játékáról, más, több ízben tapasztalható esetekben olyan értelmű énkettőződésről, amely az egymásnak meg nem felelhető tapasztalatok összegződésében a világkultúrában tett kalandozások sokféle minőségű hozadékát képes felmutatni: a jelenkori költészetbe integrált kulturális emlékezetet, amely sem jelenkoriságát, sem emlékezet-voltát nem kívánja leplezni. Annál gazdagabb, annál több rétű ez a művészet, minél több maszkot próbál föl az alkotó, persze úgy, hogy nem válik az arc maszkká, hiszen valamennyi maszk (úgy van megformálva) emlékeztet a maszkot fölpróbálóra, a maszkot megjelenítő megszólaltatóra. Így ez a maszk arc is, a költő kölcsönzi a maga vonásait a maszknak, és ezáltal (is) élővé teszi, jelenkorivá, mégha a múlt mozzanatai némelykor kitetszenek. A *November angyalához* magyar és orosz irodalmi figurái meg tájai, mitológiai és Baka költészetének hősei Baka világkultúra-felfogását személyesítették meg, és azt, hogy ez a személyessé élt világkultúra a hagyományosként számon tartott formakultúra külsőségei és egy belülről fakadó irónia találkozásának csomópontjában a szent és a profán, az „égi" meg a „földi" szókincsét egyként igénylik, századelős képiség és deretorizáló hangvétel nem kioltja, hanem erős kontrasztként jobban megvilágosította teszi egymást. A fordulat már ebben a kötetben készülődött, az időközben (részben) megjelentetett versek és fordítások nem annyira a megőrzött modalitásról, mint inkább az újabb kísérletekről tanúskodtak. S bár 1995-ben tudomásom szerint mindössze öt, kötetben addig meg nem jelent és nagy valószínűséggel a fájdalmak időleges szünetében alkotott versről tudunk, ez az öt költemény jelzi a változások néhány mozzanatát. Pontosabban szólva e versek a korábban már fel-felbukkanó forma- és gondolati elemek markánsabb jelenlétéről árulkodnak. S bár az életrajzi megfeleltetések kézenfekvők lehetnének, célszerűbbnek mutatkozhat a továbbiakban inkább a pályarajzra utalni, életrajzi tényként pedig elégedjünk meg annyival, amennyit az első mottó elárul. Lényegesebbnek tetszik annak a költői pozíciónak megfigyelése, amelynek alapján azt a következtetést kockáztathatjuk meg, hogy Baka István nem egyszerűen újraírja a költészetének jellegzetességeként minősített versalakzatokat, hanem egybefogja (olvasási tapasztalataival együtt) ennek a költészetnek már megvalósított és ez öt versben főleg jelzésekkel érzékeltetett lehetőségeit. Hogy a „hagyományos" költőiség, a „lírai én" meggondolásait egészen föl nem adva, egy, az eddigieknél is differenciáltabb versnyelven szólaljon meg. Ez a differenciáltság jelentkezik a részletek rendkívül alapos kidolgozottságában, a hangcsoportokból továbbgondolható jelentések motivikus láncának megteremtésében, és ezáltal a szerkezetnek mint külső formának belső formává lényegítésében. Nem a merész-látványos újítás, az avantgárd-szerű meghökkentés mozzanata tetszik ki a versekből, hanem a(z olykor igen) réginek integrálása a mindig-jelenvalóba, a (nem egyszer) elfelejtettnek beillesztése a történések újabb fejezetébe.

Kiváltképpen ilyen jellegzetességekre lehetünk figyelmesek Baka Istvánnak újabb évszak-verseit elolvasva. Maga az egykor virágzó, az iskolai poétikaoktatásban és a XVIII. századi lírában (és zenében: Haydn!) jelentős szerepet játszó műfaj a Baka-lírában egyfelől megkérdőjelezi egy hagyomány „eszmei" és poétikai üzenetét, másfelől határozottan mutat egy másik hagyományra, mely kevéssé tudatosult a későbbiekben; jelenkori irodalomtörténész elemzése volt szükséges ahhoz, hogy elfoglalhassa helyét a poétikatörténetben. Abból indulhatunk ki, hogy a világot kedves-kellemes, illetve a szörnyűségek-rettenetességek helyének látó-láttató líra, a *locus amoenus* és a *locus terribilis* poézisa már a XVII. században a sokak (németek, olaszok stb.) által művelt pásztorköltészetben, az eklogákban széles körű népszerűségnek örvendett. A világ az

isteni bölcsesség által megtervezett természetként, a jól elrendezettség és célszerűség vidékeként derűs színekkel ragyogott ezekben a versekben, és az antikizálás tovább növelte az általános kedveltséget. Am itt kapcsolhatók be az évszakokhoz fűződő képzetek, amelyek az egyes mezőgazdasági munkák dicséretét sugallták, a vallási allegóriák (feltámadás, születés, megújulás) laicizálódásához járultak hozzá, már csak azáltal is, hogy a természetre rávetítve, az emberi igényekhez-elvárásokhoz kicsinyítették-humanizálták. A locus terribilis ezzel szemben mindannak *hiányát* jelenti, amely a locus amoenus festése következtében az aranykor emlékét idézi. Külső jelei között említhető a megműveletlen terület, a sötétség és az elborzasztó környezet, a zord időjárás, a hűvös esők és a sötét felhők rajza, „da alles wüst und öde ligt" (mivel minden pusztaság és kietlenség - Martin Opitz 1624-ben); s mivel a bizonytalanságnak - idézem Richard Alewyn gondolatmenetét - nincsen meghatározott és kézzel fogható oka, az egész külső valóság olyan helyzetet jelez, amelyben a veszedelmes és az ismeretlen kapcsolódik egymásba, így mindez félelmetes, rémisztő (das Unheimliche) benyomást kelt(het). Erre a szituációra a teljes bizonytalanság érzésével válaszol az ember, ezt nevezzük szorongásnak.

A magyar irodalomtörténet egyetlen, ám igen lényeges megállapítással járult hozzá a két táj szemlélése költői megjelenítésének ismeretéhez. Horváth János *A közelítő tél* Berzsenyi Dánielének eszközeként emlegeti a *negatív festést;* a toposzkutatás terminológiáját ideértve állíthatjuk, hogy a locus amoenus negativitásában jelenik meg, állandóan a locus amoenusról van szó, akképpen, hogy már nincs, még nincs, ritkábban: végleg szétfoszlott (nincs rózsás labyrinth... nincs már symphonia). Igen csak alkalmas a tél rajza erre, de a tavaszhoz fűződő képzetek megfordítása is efelé mutat. A XVIII–XIX. századi példák (Csokonai, Berzsenyi, Petőfi) helyett inkább a közvetlenül Baka előtt járó és az idézett Alewyn-megállapítást versrészletekkel igazoló-kiegészítő poétára, Babits Mihályra hivatkozom. A szorongás nála ugyan inkább rettegés, hiszen konkrét, kijelölhető a tárgya a félelemnek, de az oly egyetemessé válik, olyképpen áthatja a létezés minden szféráját, hogy az idő, az évszakok kizökkenésében csúcsosodik ki:

Ideges az egész táj, mintha félne
a gonosz nyártól amely érkezik

(A meglódult naptár II.)

Barátaim egyenkint elhagytak,
akikkel jót tettem, megtagadtak,
akiket szerettem, nem szeretnek,
akikért ragyogtam, eltemetnek.
Ami betűt ágam írt a porba,
a tavasz sárvize elsodorja. (...)
nekem már a tavasz is ellenség...

(Ősz és tavasz között)

Baka István kizárni látszik a tájból mindazt, ami valaha a locus amoenusra emlékeztethetné, a *Tűzbe vetett evangélium* kötetének *Tavaszdal*a a szenvedéstörténet, a szorongás verse, akárcsak korábban a *Magdolna-zápor* című kötetben a megfoghatatlan rosszérzés, a szinte ellenséges táj ontja magából a förtelem színeit, s így még a természetes színek is betegességet, a táj is valaminő mesterkéltséget áraszt magából, az otthontalanság színhelyeképpen.

Ezer szemével néz a bodza.
S mit lát? A tó tükrén lebeg,
alatta felhő túr habosra
zölddé penészlő kék eget.
(Nyár, délután)

Kikericsek lilája – holtak
földből kiöltött nyelvei.
A vadvizek rongyát a zápor
vasszürke cérnával szegi.
(Változatok egy kurucdalra II.)

Így jutunk el a *Farkasok órája* kötet *Esős tavasz* című verséhez. Baka felmondja a költői örökséggel köthető esetleges megállapodást, miszerint a tavasz a megújulás évada volna, szimbolikájában a feltámadás misztériuma kiemelt szerephez juthatna, s még a tavaszt kísérő szomorúbb jelenségek is a beteljesedés felé mutatnának. Nemcsak az Elysiumot idéző örökös tavasz, nem pusztán a Bérczy Károly-átültetés nyomán a Puskinéból Krúdy-citátummá vált sor („Tavasz, te szerelem idénye...") veszti érvényét Baka értelmezésében, hanem mind a tavaszra utaló attribútumok, mind pedig a szakralizációs allúziók a locus terribilis konkretizációját szolgálják, ennek a szorongásba átcsapó, ám ezáltal torz lényegére mutató magatartásnak egyenes következménye a költői elbizonytalanodás, a tavaszversek poétikájának átfordulása egy deretorizált tónusában is zenei költészetfelfogásba. Hiszen a diszharmónia mindenekelőtt a harmónia tagadásával jellemezhető, az *Esős tavasz* anapesztusai inkább a vigasztalan esőkopogást jelzik, ugyanakkor, amikor a képeknek a köznapiságot, a kulináris örömök emlékét megjelenítő sora a szeretetvendégségre ugyanúgy vonatkoztatható, mint (a vers nyolcadik szakasza megnevezi) a halotti torra. A fenséges vagy legalább is az emelkedett tartományába illő képek profanizálódására a szókincs mellett a rímelés, majd az egyes szavaknak etimologikus értelmezése utal. A váratlanul felbukkanó idegen terminus, akár a kényszeredettséget mímelő szótagolás egyként az elidegenítés aktusaként fogható föl:

Ma akadnak, a tort akik állják,
de utána vezekl-
eni kell, ha – benyújtva a számlát –
jön a fin de siècle.
(Baka István kiemelése)

Az előzőekben a kártyajátszma a közeledő véget allegorizálta, majd az országhalált, illetőleg a világgyászt (a világ ravatalként tűnik föl). Versszakunk a tragikusnak (vagy tragikomikusnak) tetsző szituációt gondolja tovább, első sorában a szokást (a tort) említve meg, hogy nagyszabású voltát a *Himnusz*ból ismert szórendcsere (Balsors akit régen tép) érzékeltesse. Ám a következő sorban található rímhívó szó darabja szétrombolja az esetleges várakozás hitét a fenséges-emelkedett tónus, az országhalált kiváltó élmény retorikus kizengésével kapcsolatban, és egyfelől a szakrális gesztus érvénytelenségére, hiábavalóságára mutat rá a rímhívó szó furcsa (nyelvtanilag szabálytalan) elválasztása, másfelől a vezekl-siècle rímmel, nem utolsósorban a korszakjelölés megszemélyesítésének látszatával (nem kevésbé a közvetett mondat szólásszerű, szinte közhelyszerű hétköznapiságával) a helyzet groteszk volta hangsúlyozódik. A továbbiakban egyszerre szűkül le és kerül át más dimenzióba a vers. A költő (vagy a verset

elmondó, a tavaszhoz fűzhető eseményekről beszámoló szemlélő) saját mondandójára reflektál, nem csekélyebb iróniával, mint azt eddig tette a fel-feltűnő jelenségekről szólván. A rövid szavak pergetése során az összecsengetés egyben a szavakban rejtőzhető szavak, a szavak mögött megbúvó szavak titkait leplezi le, így a vers, az alkotás „titkait" is, amelyek szerint a vers is ott fekszik a világravatalon, a romlás a vers, a költészet tájait sem kerüli el, ország-világ-tavasz, mind-mind egy/a locus terribilis poézisében tartoznak együvé.

Csupa rom, csupa rím, csupa omlás
ez a vers, – magyaros
csak a rög, csak a rag, csak a romlás,
s noha nyers, takaros.

A szavak hangtanilag szófaj(tan)ilag egymásra vonatkoztathatók, a szavak jelentéslehetőségei a groteszknek mint meghatározott értékszerkezetnek jegyében várnak magyarázatra, méghozzá akképpen, hogy a jelentés szintjén össze nem tartozókat a hasonló hangzás mégis egymáshoz közel hozhatja, s a legalább két síkon (vers, föld) bontakozgató előadás során a síkok egymást értelmezik. Már csak azáltal is, hogy a szavak egymásból nőnek ki, illetőleg egymásba illeszthetők: így a nyelvészetileg igazolható etimológiákon túl titkosabb-rejtettebb összefüggésekre engednek következtetni. Ha a vers: *rom, rím, omlás,* akkor a „magyaros" a *rög, a rag, a romlás;* a rom-rög, rím-rag, romlás-omlás párosok költészetnek és valóságnak egybejátsz(at)ását tanúsíthatják, másfelől a rom és a rím, illetőleg a rög és a rag jelez (hangtanilag a mássalhangzók révén) összetartozást. A *vers* és a *magyaros* szélső pólusoknak tetszenek, hiszen a költemény egy korábbi szakaszában, a negyedikben a magyar trikolor színei igen csak furcsa asszociációkat indítanak el. A kukában kotorászó öreg kerékpárjának tarisznyája leng zászlóképpen, a nemzeti jelkép így eleve egy egyedi sorsában jellegzetes, ám az ünnepi megemlékezésekhez képest rendhagyó jelenségként profanizálódik. A folytatás az egyedi jelenséget látszik általánossá emelni, a szemlélő (versmondó) többes szám első személye jelentheti a versbe való belépést, ám a nemzeti jelkép emlegetése azt feltételeztetheti, hogy a vers országossá minősíti, ami az előbb még egyedinek tetszett (jóllehet szintén ez előlegeződik akkor, amikor a tavasz szokványos attribútumaihoz az „árnyak, a gondok, a rongyok hadá"-t rendeli a vers):

Parizer, nem a vér, a piros ma,
a fehér meg a géz;
s mi a zöld? Kenyerünkbe torozva
bevonult a penész.

Egy teljesebb versértelmezés a szövegbelsőben jelentkező motivikus szerkesztésre is figyelne (A rügyek kibomolnak – az igében ott az omlás meg a vele rokon romlás; a torozva majd torként tér vissza). Ezúttal a *magyaros* esetleges értelmezését segítheti a szakasz idézése, a vers színhelye így mindenképpen Magyarország, amelynek márciusa akár a tavasz kedvelt-ünnepi évadának tetszhetne. S a versben ott is van az ünnepre utaló trikolor, ám az ünnepet (vagy a gyásznapot) korántsem az ünnepiesség jelzi, hanem az ünnep visszavonódása. Kitérőképpen és inkább a filológiai pontosság miatt jegyzem meg, hogy a vers alatt olvasható a keltezés: 1989. május, amely az időszerűsíthető, alkalmi költészet irányába terelhetné az értelmezést. Igaz, a motivikus szerkesztés és a hangcsoportok szemre vételezése után feltehetőleg visszatalálnánk a kevésbé meghatározott jelenségegyüttesek értelmezési kísérletéhez.

A „magyaros" külső vonásai, a színek jelképiségétől csak részben megfosztott trikolor mellett a rög, a rag és a romlás három síkon érzékelteti a locus terribilist. A rög nem a múltat idéző röghöz kötöttséget sugallja, feltételezésem szerint a töredékességet, a romhoz hasonló állapotot, a rag éppen úgy pusztán rész, mint a rím, jóllehet fontos, egybefűzheti, ami összetartozik, ám önmagában legföljebb irányjelző, a romlás viszont – mint már volt róla szó – a rom és az omlás együtt, helyzet és folyamat, hiszen a romlás romot tételez, de azt is, hogy az átvitt értelemben vett omlás még nem fejeződött be. A magyaros azonban nyers is, takaros is: önmagában kellemetlenebb és kellemesebb asszociációkat indíthat meg a két melléknév, a takaros népiesebb, „magyaros"-abb ízekkel kecsegtethet, a romlásban rejlő tragikumot mindenképpen kicsinyíti, kis túlzással szólva: deheroizálja.

Az *Alföld* 1995. 7. számában publikált *Március*, valamint a *Jelenkor* ugyanazon esztendeje 7–8. számában kiadott *Tavaszvég* az *Esős tavasz*t látszik folytatni. Ha az *Esős tavasz* utolsó strófájában: „Hetek óta esik, hetek óta/ kiderül, beborul...", a *Március* emígy kezdi: „Borul, kiderül...". A *Márciusba* ritkán lopakodik be a többes szám első személy, mindössze egy alkalommal, hasonlót mondhatunk el az *Alföld*ben napvilágot látott versről, míg a *Tavaszvég* hangsúlyozottan, már első sorában egyes szám első személyű. Ám még egy, talán nagyon fontos tényező sejteti, hogy költőnk újra- és továbbgondolta az *Esős tavasz*nak nemcsak modalitását, hanem az ezt létrehozni segítő gondolatiságát is. Egy távlatosabb értelmezés esélyének érdekében fordultam Hamvas Bélához, az ő kettes-hármas számhoz fűzött kommentárához, illetőleg létmagyarázatához (vö: mottó). Hogy nem Dante vagy Goethe lett az értelmezés útján a vezetőm, az talán a Baka-versek általam végzendő „fölfejtése" során kaphat indoklást. Az ég–föld–alvilág nem szünteti meg a fent és a lent binaritását, csupán teljesebbé teszi (a kettő a három része, kétharmada!). A föld az éghez képest a lent, az alvilág meg a földhöz képest az. A locus terribilis a szétfoszlott idillhez képest közbülső állomás a romláshoz, a bomláshoz képest; s ha az *Esős tavasz*ban csak távoli perspektívaként, a romlás záró aktusaként, az újabb két versben jelenlévőként érzékelődik a leginkább a lent, a halál, amely valamiképpen az alámerülést, a más „közegbe" kerülést jelenti. Az *Esős tavasz* konkrétságával, köznapiság és allegorizálás elegyével, majd az irodalmi előzményekből ismerős országhalál-képzetével szemben a *Március* locus terribilise az egyetemest a személyes szférába látszik átjátszani, az égi közöny mintha az égivel ellentétes principiumot idézné föl, a szürkeség egyhangúságát és egykedvűségét, a közömbösségben megmutatkozó személytelenséget. A *Tavaszvég* a kezdet és a vég egymásba érését jelzi, az ég, a föld, a lenti világ lényegi azonosságát, a múlt eltávolodását, hiszen az idők (az évszakok) kizökkentek, a lét immár vegetálásnak tetszik, amelyből egy hatalmasabb erő (az Úr) juttathatja a nem-lét színhelyére.

A *Március* megint az anapesztusok dallamosságát használja ki, hogy kontrasztként a közöny hidegségét jeleníthesse meg (a német „hangművész"– Tonkünstler, Adrian Leverkühn alvilág-képzetére játszva talál rá), és talán ezt szolgálja a rendkívül gazdaságos szerkesztés is: a versszakok mintegy keresztrímes formában (a-b-a-b) kapcsolódnak egymáshoz, mondják tovább egymást. Az első és a harmadik strófa a locus terribilis dimenzióit vázolja föl. A közönnyel ugyan a könnyel rímet vonja magára, de – ne feledjük – a közönnyel szóban a könnyel bennefoglaltatik, s a könny is a közöny jelzése, a szürke és a kék nem különbözik egymástól, ez az *Esős március* csukaszürkéje, a könny talán a hideg szem nedvedzése csupán, a tavasz részvéttelensége meg akár az említett alvilági közöny. Ezt ugyan kétleni látszik a harmadik versszakot záró sor:

„talán siratónk a tavasz? – csakhogy a versben megszólaló kérdéséről van szó, amelyet a *halálfagyú könnyek* metaforája előzött meg. Ez az egyhangúság, ez a közönyös színtelenség nem enyhül a második és a negyedik szakasz során, még akkor sem, ha látszólag színesebbé válik. XX. századi, technicizáltnak nevezhető környezetbe lépünk, a kék és a zöld nem természetes színek, az ég a pléhkuka (megint a kuka, mint a tárgyi világ megtestesülése) fényét kapja, a puszta-elvadult tájat a fű hiánya, a fém, a metáll csilláma teszi félelmetessé. Hogy aztán befejezésül, lezárásul kimondassék a végítélet; a „zord március"-ra talán egyszer következő nyár a gyászt örökli, nincs esélye a föltámadásnak. A strófa az eddigiektől eltérően bővelkedik színekben is, zenei effektusokban is. Csakhogy a szavak, a szótagok, a hangcsoportok belső összefüggései cáfolni látszanak az enyhülésre, kiegyenlítődésre, megbékélésre utaló gesztusokat:

Zord március ez: a virága a sárból
nyílt – bár lila, sárga, fehér –
de fellege, lengve, akárha a fátyol,
gyászával a nyárig elér.

Ami feltűnő: a *márc*ius–*sár*–*bár*–*sár*ga–ak*árh*a–ny*ár*ig hangcsoport összecsengése, amelyen belül a megismételt *sár*(ga) ekképpen hangsúlyosabbá válik, a március jelzőjét látszik erősíteni. Annál is inkább, mert az e hangcsoport ellenében, megfordított hangzással kiváló vi*r*á*g*a a *sár*ból nőtt ki, színei előtt a megszorító módosító szó (bár) a sár hangjainak sorrendjét követi, miképpen a hajdani évszakversekben a beteljesülést, a szó szerint és átvitt értelemben aratást hozó nyár. Nemcsak a sárga tartalmazza a sár hangjait, hanem a színek gondolatjelek közé tétele is legföljebb az eshetőségek közé utasítja a virágzást, hogy a földi tüneményre az ég komorsága boruljon, a pillanatnyi megkönnyebbülés után visszahozva a locus terribilis szorongató légkörét. A vers a halálhangulat jegyében cseng ki, a felleg, a fátyol és a gyász nemigen hagynak kétséget afelől, hogy ez a zord március nem a megújuló életet sugározza: az előbb részvétlenként aposztrofált tavasz az embertelen, sőt, ember nélküli, fém–metállvilágba köszöntött be: a derűsebbnek tetsző színek vagy lehetőségek a tagadásba ütköznek (de, nem) vagy a kételybe (bár); s így hiába a dallam (de fel*lege*, *leng*ve, akárha a fátyol...), a közöny, a hangcsoportok ismétlődésében is jelentkező monotónia még az anapesztusokat is a maga szolgálatába tudja állítani. Szinte csak a harmadik strófa tétova kérdése jelent kivételt az azonos-egységes tónusban előadott versben, mintha itt mégis nyílna valami rés az egyetemessé váló-vált közönyön; a tavasz ugyan nem tavasztündérként, mégis, mintha emberibb arcát mutatva jelenne meg („siratónk"), mint akinek mégsem teljesen közömbös az emberi sors... A versben ez az egyetlen mozzanat, amely az esetlegesen részvétet érdemlő földi létre utalhat. A többi a negativitás, az érzelmek hiánya, a gyász is az, amely a nyárig elér, e gyászfátyol a színekre, az életre borul.

A *Tavaszvég* a személyes érintettség hitelességével szólal meg, hogy ezt a fajta személyességet ugyan nem érvénytelenítve, hanem kozmikussá, egyetemes egzisztenciává emelve sorsbölcseletté formálja. A locus terribilis itt belső táj („úgy bujkálok magamban mint a gazban), mely nem kevésbé riasztó-félelmetes, mint a külső: minden, ami valaha történhetett, most történik, mint már említettem, az idő kizökkent. A hajdan nem hozható vissza, a jelen úgy hat a múlt megismétlődésének, mintha a múltban csak az történt volna, ami a jelenben történik. Akusztikailag az előző versben olvasottakéhoz hasonló megoldásra lelhetünk:

hogy még a száraz ág csörgése is
s a babacsörgő bennem összecsörren
vödörbe kerülök ki most csöbörben
tengődöm...

A másik feltűnő jelenség az időtényező sűrű érzékeltetése: az első strófában a már, a másodikban a még és a most, az utolsóban a míg; az első sorok jelen idejére csap a negyedik sor múlt idejű lét-igéje, majd a továbbiakban a jelen időben tartja költőnk versét egészen a tizenegyedik verssorig, a befejezés jelen időben cseng ki a *belehal* igével, amely a *hal* főnévre rímel. S az Úr hatalmának megidézése ellenére (aki a horgásszal kerül egy pozícióba) igencsak naiv-laicizált vallási képzet lezárása a más „minőségbe" kerül(het)és ténye. Mindezt az átpoétizálás gesztusa fokozza föl: költő- és költészetsorssá, szinte a „lantot" mindvégig megragadó költő végső helyzetévé.

A szonett (a hangzatka) a hangtalanná válással zárul, ám előtte az idézett strófa jelzi a hangért, a (végső) csönd ellenében folytatott küzdelmet. Az elvadult tájban (gyomok közt) otthonra lelt költő utolsó erejével, e vers utolsó sorában, a reménytelenség és elveszettség tudatával, győzésről (Siegen) már régen nem beszélve tart ki a posztján, nem hősiességből, talán csak azért, mivel Márai Sándor szavaival élve „nem tehet mást".

A *Tavaszvég* a személyes halál verse. A világ a belső térre zsugorodott-tágult, ahol minden egyszerre történik (a babacsörgő ezért tud a száraz ággal összecsörrenni). A közeledő ítélet talán csak átváltozást hoz, a majdnem vulgáris „csöbörből vödörbe kerül" frázis talán ezt sugallja. Az átkerülés azonban nem érinti a lényeget, a lírai vers hőse számára „mindegy", hol folytatja bujkálását, nem rejtőzését, hiszen tudja, fokozatosan készül elő az, amit halálnak neveznek. Nem a belső tér lett szövevényesebb, nem a magáévá, bensővé tett világ kisebb. A halál készülődik benne, ekképp lesz hasonlatossá a horgász által közegéből kirántott halhoz, amely a két közeg közötti röpke útján „tátog-tátog egyre" – „míg hangtalan versébe belehal". Az (ön)irónia a másik közeg felé közeledve sem hagyja el a szonett szerzőjét, alighanem Christian Morgenstern méltán elhíresült *A hal éji dala* „hangtalan", szavak nélküli verslábakat egymás mellé-alá író képe dereng föl, hogy hal és költő egyazon gesztusa, a versbe halás, jelenítse meg a már sem az égben, sem a földön helyére nem lelhetőt. Baka István *Tavaszvég* című verse kidolgozottságával, a létre, a személyes részvételre vonatkozó kérdéseivel, benső világterébe húzódásával a Sztyepan Pehotnij-ciklus modalitását idézi. Anélkül azonban, hogy az orosz kulturális hátteret fölvázolná. Ehelyett a „költőileg lakozás" személyiséget megőrző esélyein töpreng, az idő szétesése vagy egymásra torlódása sem térítheti ki a szonettet építő költőt, kinek halálhoz-léte a szonett befejezésekor teljesedik ki. Még akkor is, ha csak tátog-tátog egyre, mint ezt a tátogást lekottázó Morgenstern, vagy ezt a tátogást hattyúdallá verselő költő. S itt nemcsak a megismételt „mindegy" válik hangsúlyossá, a sztoicizmus vagy Montaigne emlékezete helyett a *Testamentum* záró strófájának Baudelaire-re utaló „mindegy"-e jelenik meg ismét, hogy a Pehotnij-ciklust bevégző strófa crescendóját decrescendóvá szelídítse (hiszen a hangtalan vershez nemigen illene a pátoszos befejezés):

Angyalkürt ébreszt vagy az Auróra | *mindegy akárcsak én ő sem tanul*
Ágyúszava mindegy lesz énnekem | *a sorsából és tátog-tátog egyre*
S az is, hogy mennybe szállok vagy pokolra | *míg hangtalan versébe belehal*
Taszít alá közömbös végzetem.

A két vers külsőségei árulják el: honnan merre tartott Baka István lírája. A *Tavaszvég* poétája leveti a maszkot, elhagyja a központozást, és megőrzi a formát, amely tartalom, sőt: létforma; Pehotnij a teljes orosz kultúra ismeretében komponálja meg sorsát, a *Tavaszvég* elfogadni látszik világok-idők szétesését, mégsem hajlandó egy nevelődési regény hősévé válni (nem tanul sorsából), szinte máshoz sem ragaszkodik mint iróniájához, ezzel várja a halált, ennek fenntartásával nyugszik bele saját halálába. Szó sincs már a *November angyalához* című költemény „jó" halálának a neoklasszicista halálfelfogások közelébe érő víziójáról, jószerivel vízió sem igen támad, csak (ön)igazoló, egy lehetséges magatartást értelmezni képes példa, egy szemléltető magyarázat. Már csak a nagyon fontos dolgok kimondására van idő, hiszen a hangtalan versek kurta időszaka közelít. A külvilág: a locus terribillis, a benső világtér sem menedék, de létezése ahhoz segítheti hozzá a poétát, hogy még egyszer, utoljára a másik közegbe való átlépés előtt, hangtalanul bár, megfogalmazhassa a versét. A verset, amelybe belehal, de a verset, amelyet „mindvégig" fogalmazni próbált, s amely híradás a számadásról. Mindennek fényében a költemény címe igényel további megfontolást. Az évszakon túl jelentéstartományába sorolható (talán) a végső óra tudatosulása, a tavaszvég itt a lét végére asszociálhat, ekkor a cím és a vers utolsó szava alkotja a keretet, és ebben a keretben számol el önmagával, fogyó, ám tudatosságából nem engedő létével, amely ebben a (vers)formában a sajátja, de hitével is, hogy az irónia a tartás eszköze lehet.

Baka István 1995-ös versei közül a *Toldi* az egyetlen, amely a szerző maszkkészítő foglalatosságát idézi föl. A magyar irodalom egyik legismertebb műve adja az előszöveget, a vers legtöbb utalása a tankönyvekből jól ismert első részből származik, egyetlen kitétel erejéig (vitézi voltomat) a *Toldi estéjé*ből is kölcsönöz Baka, míg a *Toldi szerelme* legföljebb a vers ötödik szakasza kapcsán jöhet szóba, Arany műve VII. énekének 32–55. strófáiból értesülünk a felvonuló nemesi családok címereiről, jóllehet a Baka által leírt címer nem innen való, funkciója is más a versben, mint Arany elbeszélő költeményében. A vers a bűnös bűntelen Toldi kitaszítottságára játszik rá, hogy a maga világbalétbe vetettségéről szólhasson. Ennek érdekében bontja föl Arany szövegét, s az onnan kiválasztott tárgyi elemeket, szituációkat szembesíti korábbi költészetének egyik jelentős motívumával. A *Farkasok órája* kötet egyik ciklusa *Az apokalipszis szakácskönyvéből* címet viseli, a ciklus címadó verse (három részből áll) már az égi–földi–alvilági hármasság jegyében áll, miközben az étek, az étkezés és a kozmosz egybelátásával a kulináris élvezetek és az életélvezés meg életrontás allegóriáját bontja ki létezéstörténetté. A blaszfémikus elemektől sem mentes vers az üdvösség elvesztését beszéli el, előbb a mohóságtól szédült emberiség fogy ki a kegyelemből, majd a mennyei közjáték a hite fosztott lét(ezés) magára maradtságát panaszolja el, végül a harmadik részben a maga létfeledtségének históriáját adja elő. A képanyag az étkezések köréből való, ezek jelentését viszi át a vers a létezésre. A *November angyalához* egyik verse, a *Jeszenyin az Angleterre-ben* az orosz művelődés- és irodalomtörténet egy fejezetét jeleníti meg olyképpen, hogy az ételek (és italok) minősítésekor azok személyiséget jellemző vonásai ugorjanak ki. Ezen keresztül az ételek karakterológiai jelentőséghez jutnak, egy költészetnek és költőmagatartásnak lehetnek szinonimái. Az „anyagi" kultúra megszemélyesülése más Baka-versben is föllelhető, ezúttal elégedjünk meg az idézett költemény két szakaszával, mivel az itt fölbukkanó képek elemei a *Toldi*-ban visszaköszönnek:

Hogy rám is az vár, ami bárki sorsa:
Ahogy kenyérből, húsból a fasirt,

Gyúratom én is, megborsozva-sózva,
S hallom a szférák zenéjeként a zsírt

sercegni... Bár nem váltam jó szakáccsá
E korban, kása mellé jó leszek;
S felismerik a faggyús húspogácsák
Között vadabb, rjazányi ízemet.

Arany elbeszélő költeményéből két epizód különösen alkalmas arra, hogy a fenti gondolatmenetbe illeszkedjék, kiváltképpen úgy, hogy Baka a maga költészetfelfogásához igazítja a tárgyszerű történetben feltárva a sokszorosan rétegzett jelentés(lehetősége)t. A Toldi IV. énekének néhány sora már Petőfi érdeklődését is fölkeltette (Aztán álommézet csókolt ajakára,/ Akit mákvirágból gyüjte éjtszakára,/ Bűvös-bájos mézet, úgy hogy édességén/ Tiszta nyál csordult ki Toldi szája végén). Baka versében a Petőfi számára a természetesség és népiség költői remekléseként számító sorokból vágy és realitás ellentéte lesz, az égi „tömegkonyha" a lét, amelyben élni-enni adatik; mindkét műben Toldi álmaiban lesz/lehet boldog. Csakhogy Aranynál Toldi álma az igen alapos motivikus előkészítés megfelelő pontján hozza el az álmodó számára a pillanatnyi megnyugvást, Baka Toldija az alkony sűrűsödésekor keresi a feledtető mámort. Így, ami elé jut, „nyúlós-hideg" lesz,

de híján a jobbnak
a lelkem ebből is bevacsorál
és aszújától álomi boroknak
szám szélén csordul édesen a nyál.

(Nem időzöm el ott, hogy a bevac*sor*ál és a *csor*dul miként utal egymásra, erre a fajta „rímelésre" korábban hoztam elég példát, s a jobbnak-boroknak, illetőleg a becsavorál-nyál rímek egymást értelmező összefüggéseire is csak kurtán figyelmeztetnék.)

A másik epizód az úgynevezett „bika-jelenet" (IX. ének), amelyet Arany Ilosvai Selymes Péternél talált, és amely a történet megakasztása, valamint a kompozíció arányossága miatt érdemel megkülönböztető figyelmet, az akaratlan gyilkosságba esett Toldi Miklósnak megadatik, hogy emberéleteket mentve első ízben „kiegyenlítse" adósságát (másodszorra végez a cseh bajnokkal, harmadszorra nem áll bosszút irigy bátyján). Emellett a IX. ének sok tekintetben a IV. éneknek a párja, a kitaszítottság és elveszettség érzése fogalmazódik meg természeti képben, helyzetleírásban. Aranynál a fent, a magas és a lent, az emberi tényező a magány és a száműzetés ismételt tudatosulásának rajzához járul hozzá, ekképp lesz a kozmosz emberszabásúvá, illetőleg az emberi gond így vetődhet ki a kozmoszba:

Fejének párnája a szín ágasa volt,
Lepedőt sugárból terített rá a Hold. [...]

Akkor is oly csendes méla éjtszaka volt,
Akkor is oly tisztán csillogott le a hold,
Akkor is ki volt ő mindenünnen zárva,
Nyughelyet nem adott senki éjtszakára.

Baka – mint írtam – a *Toldi* egyes elemeinek jelentéslehetőségeivel játszik el, az éj nála is az elnyugvás és a rettegés ideje, a Tejúton szétszórható, de a Bence hozta arany, a csillagok talán a XX. századi élet kényszerűen elmulasztott esélyeit jelzik, végül a

Naprendszerbe vetülő kín, a ki tudja, honnan érkező állandó fenyegetés mitológiai és ontológiai vonatkozása a szüntelen jelentkező gondra reflektáló, szorongó ember helyzetére enged következtetni. Ugyanakkor Arany János sikertörténete itt nem az egzisztencia kudarctörténetévé profanizálódik, hanem a hármas osztatú térben vergődő személyiség szenvedéstörténetévé emelkedik. A szinte szó szerinti egyezések ellenére (Arany: Egy jó darab májat kilöktek elébe; Baka: odalökik jutalmul majd a májat) nemcsak Arany művének egyes szám harmadik személyű, az eseményeket élénk figyelemmel, részvéttel követő-elbeszélő narrátora és Baka lírai hasonmásának groteszk képeket és ennek megfelelően groteszk előadást-magatartást megjelenítő egyes szám első személye között lelhető föl lényegi eltérés. A Baka alkotta keret eleve jelzi a hármasságot: a mennyei köznapivá egyszerűsödik, ezáltal a köznapi torzított-torzult mennyei lesz, a verset, nem különben a vers terét a sötét színek uralják, mindjárt az indításban ott leljük a travesztáltan „kozmikus" éj képét (Oly sűrű lett az alkony mint a kása), hogy aztán a vers említett ötödik szakasza (az időbe vetítve a teret) az alvilági heraldikát jelenítse meg:

s közben fölöttem címert festegetve
sárkányt levágott félkart karddal és
bíbor lángnyelveket formáz az este

E hármasságban tévelygve esik meg Baka István Toldijával a csúfság: még a (mennyei?) kegyelem is torz formában ér el hozzá, a kását eleve csak odalökik elé, ő meg hiába bizonygatja szüntelenül vitézi voltát, a jutalmul kapott máj legfeljebb arra jó, hogy „híg angyal-kásám feltéttel eszem". A szeretetvendégség paródiájaként is felfoghatjuk Toldi-Baka hányattatását a magyar irodalomtól a korábbi Baka kötetekig terülő irodalmi térben, a tömegkonyha-mennyország, a bíbor-lángnyelvű alkony és a bikafékezés jelenkorisága között. A deszakralizált ég, a heraldika mezején megjelenő alvilág és a létbe vetettség tudata adják a vers téridejét, amelyre az irodalom emlékezete éppen úgy rávetül, mint az a tudás, miszerint már nem lehetséges az isteni módon teljes, felosztatlan élet (das göttlich ungeteilte Leben, Hölderlint idézve). A költő nem tehet mást, mint szembenéz az elhasználódott szövegekkel, és megkísérli, hogy átértelmezze, deretorizálja, sőt: dekanonizálja. A hétköznapi (iskolai) használatban elkopott Arany János-műből Baka ezért emeli ki azokat a mozzanatokat, amelyek vitatkozhatnak a sikertörténetek teleologikus felfogásával, s a „folyton" küzdve küzdésre intett magatartása ellenében a kényszerűen, ám sorsát átlátó és így sorsa fölé növő, tudatos személyiséget állíthatja. Arany Toldijának az 1840-es évek reménykedő (köz)hangulata és nem utolsósorban Petőfi Sándor verses meséjének a mitológiai boldogságot kivívó hőse köcsönzi a révbe juthatás hitét, Baka-Toldi (Hamvas Bélára hivatkozom) „a mai kor idejé"-ben kényszerül belátni „az öröktől való teljes leszakítottság"-ot. Azt tudniillik, hogy akárcsak a vers keretére, a történet egészére is a körkörösség a jellemző, a nem tökéletes-teljes visszatérés a kezdethez. Ebben a tudatállapotban nem a teológia vagy morális értelemben vett bűn taszíthatja a mélybe a személyt, hanem a (világ-lét)tapasztalást értelmezni próbáló eszme, amely legfeljebb a tapasztalás és az értelmezés, a lét és a magyarázat diskrepanciájára világíthat rá, arra a (szükségszerű?) elbizonytalanodásra, amely a helyzettudat megingására csak a helyzet és a helyzettudat ironizálásával képes válaszolni:

a telihold-malomkő feldereng még
vér- és velő-szennyel de engemet

nem bűntudat gyötör kegyetlen eszmék
feszítik próbatétre szívemet [...]

bár *fröcsköltem volna szét a Tejúton*
a *Bence hozta sárga aranyat*
a *csillago***k**a**t** *s nem kellene folyton*
bi*zonygatnom vitézi voltomat*

(a kiemelt betűk *Baka* anagrammáját adják, nem először csempészi be nevét verseibe, olykor megnevezve, kis kezdőbetűvel írva, máskor egy-egy sorba szétszórva a majdnem lekottázható betűket, ezúttal oda- és visszaolvasva teszi lehetővé, hogy fölfedezzük személyes jelenlétét, a maga külön játékát, rejtőzködését az amúgy is rejtőzködő költeményben. Az anagramma a jelzett szakaszban más formában is kiadja Baka nevét, így különféle alakzatokat lehetne kirajzolni...)

Ez az ironizálás kihat a vers rímelésére (két ízben is él Baka a szótagok szétvágása következtében a szócsonk rímhívó funkciójával, s hogy itt hű maradt Arany János kezdeményéhez, azt más helyen véltem igazolni), a belső rímelés különféle változataira, beleértve az alliterációknak zeneiségét megkérdőjelező eljárásait, valamint a fentit, az égit minden alkalommal egy-egy köznapi tárggyal deszakralizáló hiteltelenítésére. A köznapi (ismét) a kulinaritás köréből kerül ki, amelyet a személyes jelenlét, a közvetlen irodalmi utalás (Aranyra) nemesíthet meg legföljebb. Ám még a (meg)idézett előd sem menekül meg a *Toldi* poétájának profanizáló gesztusaitól, a följebb citált szakaszban kis kezdőbetűvel, tárgyként, egyszerre méltó és kevésbé méltó szövegkörnyezetben találkozunk a névvel: a szövegkörnyezet méltó, hiszen a *Toldi* sikertörténetét lehetővé tevő epizódja emelődik át (hiszen a Bence hozta arannyal vásárolható meg a párviadalhoz szükséges megannyi eszköz), ám kevéssé méltó a szövegkörnyezet, mivel a sárga aranyat szét kellett volna fröcskölni a Tejúton Baka Toldijának sikeréhez (óvatosan kérdezem: akár a *Toldi*-utalásokat Baka *Toldi* című versében?).

A betűjátékokra csupán néhány példát hozok: lát*om*–*mo*st; felder*eng*–*eng*emet; *es*zmék–*fesz*ítik; *feste*getve–*este;* fél*kart*–*kard*dal... Látszólag nagyon messziről kísérlem meg magyarázatát a Baka versében ezúttal feltűnően számos összecsengésnek, ezáltal a különféle jelentésű szavak egységes univerzummá szervezésének elhelyezésére. Halász László töpreng el Karinthy Frigyes közismert szójátékain és -facsarásain, és olyan önértelmezésekre bukkan, amelyek – feltehetőleg – nemcsak Karinthy Frigyes humoreszkjeinek talán az eddigieknél pontosabb értelmezéséhez járulhatnak hozzá, hanem mai költészetünk egy, egyre szélesebb körben terjedő módszerének megvilágításához is. Halász citálja Karinthy egy nyilatkozatát:

„valahol lent, a fogalmak és szavak születésének mélyében szavak és fogalmak összefüggenek, kettős gyökerük van – hogy »víg-asztal« azért rímel a »vigasztal«-ra, mert a víg asztal csakugyan vigasztal."

Ebben a versben akad Karinthyt igazoló példa: a kar és a kard ilyen összefüggése akár nyilvánvalónak is tetszhet, vagy az este festegethet, mintegy megfordítva a festés lehetséges alanyának és tárgyának viszonyát, a látom bizonyosságán ejt sebet, hogy a következő, időhatározószóban éppen a személyre utalás hangzói cserélődnek föl, s az utolsó strófában a megvadult és a jutalmul között lelünk összecsengést, ám a szakasz első és harmadik sora között ellentétet. Annyit szeretnék csak ezzel a példasorozattal sugallni, hogy az irónia a vers elemi részecskéiben éppen úgy föllelhető, mint a gondolatmenet és a képanyag egészében. Csakhogy a személyiség integritása a tét, így az iró-

niába (az irónia természetével nem teljesen ellenkezően) a tragikum is be-belopózik. Az a tény azonban, hogy a vers utolsó sora az elsőhöz tér vissza, az ott megcsendített groteszk hangvételt még inkább fölerősíti, nem engedi túlságosan érvényesülni a belopakodó tragikumot, így az legfeljebb színezésként a rétegzettség elemeként kaphat helyet a versben.

Roppant világirodalmi és zenei hatástörténeti folyamatba lép Baka István *Sellő-szonettjével*. (*Forrás*, 1995. 6. szám: 4.) A pubertáskori ébredő szexualitás továbbrezgő emlékének szenteli versét, s egyben a sellő-látomással való eljegyzettségének is. S ez az a pont, ahol továbbírja a világirodalom előszövegeit. A romantika kedvelt témája valójában a nem e világra született lény tragédiája, akinek ahhoz, hogy a földi gyönyöröket és fájdalmakat megismerje, le kell mondania a halhatatlanságról. Ekképpen földöntúli és földi örök elválasztottsága tetszik ki, a művekből a sellő tragikuma világlik elő; a gyarló-esendő ember képtelen az érzelem tartósságára, s emiatt hol megbűnhődik (a sellő magával húzza le az őselembe, a vízbe), hol a sellő tér reménye vesztetten vissza oda, ahonnan kiemelkedett. Már ebben a romantikus felfogásban is ott rejlik ama gondolat, amely Baka versének lényegét adja, és egyáltalában a halász (Goethe balladájában) vagy egy más földi halandó vízbe vesző sorsa a szellemi és a természeti princípium egymásra nem találhatását jelzi, a bűnös ember a mélybe bukik, vagy a naív „hableány" áldozattá válik (mint Andersen poétikus meséjében). Azt hiszem nem érdemes a Melusina-történeteknél időzni, vagy Friedrich de la Motte Fouqué 1811-es *Undiné*-jére bőségesebben hivatkozni (pedig története alapján készült E. Th. A. Hoffmann operája 1816-ban!), annál inkább lehet utalni megint Thomas Mannra, a *Doktor Faustus* itáliai epizódjában Leverkühn látomás-ördögének mondataira: „Ismered, ugye, Andersen meséjét a sellőről? Ez volna a neked való rózsaszál! Akarod, hogy az ágyadba fektessem?" Majd Leverkühn összeroppanásakor tér vissza a regényen át- meg áthúzódó motívum a „tengeri sellő"-ről, „neve Hyphialta" az ördög hozta el hozzá paráználkodni. Igaz, itt a művészi lét, a démonia, a nietzschei kiválasztottság-tudat kísérő jelensége a századfordulós betegség-esztétikának és ezzel párhuzamosan mindenféle művészi nyelv elbizonytalanodásának.

Valószínűleg még közelebb kerülünk Baka István szonettjéhez, ha Weöres Sándor *A képzelt menyasszony* című négysorosát olvassuk el:

Selyemnél lengébb álom ül ölemben,
elomló szűz, könyörgő, védtelen.
Test nélkül is ringyó, ne ronts meg engem,
csak én magam álmodlak részegen.

S bár ez a vers nem sorolható tematikailag közvetlenül a sellők motívum- és tárgytörténetébe, a víziós jelleg, a vízióban szabadon megnyilatkozható, az elfojtás kényszere alól felszabaduló szexualitás, a nappal fegyelme és józansága alól kibúvó megrontás-lehetőség mégis a Baka-vers szövegelőzményei közé iktathatja ezt a négysorost. Talán egészen Baka István szonettjéhez érünk, ha a húszesztendős Puskin *Ruszalká*-ját vesszük a kezünkbe. A többstrófás versnek szempontunkból nem az a nevezetessége, hogy 1856-ban meséje alapján szerzett operát Dargomizsszkij (illetőleg akkor mutatták be), hanem a felidéződés, bűnbe esés, eltűnés eseménysort okozó sellő hasonló megjelenítése. Egy öreg szerzetesnek jelenik meg a tóból(!) egy meztelen leány (Vihodit zsencsina nagaja I molcsa szela u beregov; Garai Gábor tolmácsolásában: A tóból meztelen leány lép A partra, s leül szótlanul), majd a következő alkalommal szintén. Az

öreg szerzetes teljesen megzavarodik, és harmadnapra eltűnik, mintha látnák szakállát lebegni a vízen. A húszesztendős, szinte gyermekifjú poéta szintén a látomásformát választja, hogy a szerzetes megigéződését érzékeltethesse, túlvilláginak és e földinek összecsapását, hogy a hirtelen támadt (föltámadt?) szexualitás rontó hatalmáról szólhasson. Imáival, szent életével az Ige embere tűnik el a tó mélyén, ér vissza az egyik, talán a legfontosabb alapelemhez. Az átlátható, meghatározható világ ellenében ad hírt magáról a másik, a rejtett, az ösztönök közé száműzött. Baka versében így lesz az *éjjel* nem körülírt, hanem állandó létezési színtér, ám ekképpen válik a kamaszkori képzelgés életet meghatározó élménnyé, természet és szellem összetalálkoz(tat)ását lehetővé tévő gondolattá. A szonetten áthúzódó rímek mutatják a gondolat átívelését keletkezésétől a beteljesülésig: ölével-kéjjel-éjjel-szenvedéllyel. A viszonylag hosszú fölvezetés (öt és fél sor a szonettben!) olyképpen múltidézés, hogy a jelen meghatározottságát indokolja, olyképpen időbeliség, hogy az idő megszűnésének, az éjjelek eggyé válásának magyarázatát adja. Egyszerre sellőtörténet és képletesen szólva Bildungsroman (nevelési-nevelődési regény), misztérium, beavatás, az ártatlanság elvesztése. (*Beavatások:* ez volt a novellaskötet címe és tárgya!) Ekképpen a vers kamaszhőse alámerülhet a természetibe, ám ez az alámerülés valójában fölemelkedés, a kéj (mindenféle teológiai, nyárspolgári megfontolás, morál ellenére) nem a sátán ajándéka, hanem áldás („megáldott már a kéjjel"). S bár áldás (mert áldás?)

olykor megér akármily drága árat

fizetem érte életem egészét
hogy viszonozzam sellő-ölelését
vízmélyi mégis földi szenvedéllyel

Áldás tehát, amely (égi), földi szenvedély, amely vízmélyi (a lenti világ üzenete), megint a három fokozat tetszik ki a versből, a gyermekkor, az ártatlanság kora, amely megelőzi a történéseket, vagy a történéstelenség jegyében áll, ez az aranykor, majd az apokalipszis, a látomás világa, ezt követi a megváltás, az áldás. Igaz, Baka szonettje a hamvasi létstádiumokat nem egymásutániságában jeleníti meg, viszont a versben a szakralitás, a diabolikus és az emberi világ együttese adja a lét teljességét. Ezzel párhuzamosan bontakozhat ki a szótalanságból a szó, s a látomás erejével lehet a szóból a jelenéseket versbe foglaló költői gesztus. Akárcsak a *Toldi*ban, az eseménysor mögött nemigen lehet szem elől téveszteni a vers születését jelző utalást; s ez a versszövegből kiválni látszó jelzés („s a szó/ még rügy vagy pattanás volt ajkamon") ismét csak a költőileg való lakozást húzza alá. Aligha volna vitatható, hogy a szonett metaforáit pszichoanalitikus módszerrel is értelmezni lehetne. A pubertásos képzelgések azonban meglehetős nyíltsággal mutattatnak be, nem mellőzve a naturális hűségre törekvést. A történet a látomás létté ébredését beszéli el, miközben a metaforák nem veszítenek sem erejükből, sem érvényességükből. Jóllehet a vers feloldja (vagy feloldani látszik) a képzelet és a realitás között támadt feszültséget, mintegy a múlt perspektívájából vet fényt a jelenre, a múltból a jövőnek látszó helyzet egyre részletezőbb rajza az élet-egész állandósult jelenében csengeti ki a szonettet, amelynek zárlatában mindhárom tényező: a vízmély (a lent, a múlt, a kezdet, az ősprincipium), a földi (a realitás, a tópart, a folyamatos jelen) és a szenvedély, amely az áldott kéj rímhívására felel (s amely múlttá váló jelen, a múlt perspektívájából a jövő megsejtése és az időtényező elhagyása az állandóságban).

A Baka-versek seregszemléjét egy, Baka költészetében akár különösnek is tetsző, politikai-közéleti szatírának is elfogadható költeménnyel zárom: *Üzenet Új-Huligániá-*

ból (Holmi, 1995. 9. szám, 1206.), amelyet költőnk Határ Győzőnek ajánlott. Határ Győző (válasz?)verse *Vészkijárat* címmel jelent meg (Életünk, 1996. 2. szám 98.), „Baka Istvánnak Szegedre" ajánlással. Hogy Határ Győzőnek egy szegedi látogatása, Bakával való együttléte fakasztotta föl a két költő versírókedvét, gyanítható, de nem bizonyítható. S bár Baka köteteiben olykor találunk egészen közvetlen utalásokat korunk eseményeire, irányzataira, ilyen kendőzetlen és szatirikus vers nemigen került ki keze ügyéből. A *Beavatások* szimbolikus prózája ugyan lehetőséget enged bizonyos figurák, helyzetek szembesítésére a közeli múlt történelmével, a többszörös áttétel révén azonban igen alapos szövegmagyarázat után juthatunk csak el az egyébként kevéssé kielégítő megoldásig: szekszárdi és/vagy szegedi helyzetek, színterek, szereplők azonosításáig. Az *Üzenet Új-Huligániából* Szózat-parafrázisai (a címről nem is szólva) lokalizálják és kijelölik a versbeszéd határait, némileg még műfaji eligazítást is tartalmaznak. A vers hangcsoportjaiból megépített motívumsor mintegy akusztikailag is aláfesti a címben és a szövegkörnyezetben átformált jelentésű Vörösmarty-idézetekben artikulálódó szatirikus előadást.

A vers első sorának helyhatározó szava több ízben tér vissza: az első alkalommal így: „áldjon vagy verjen itt a sors keze", két esetben az utolsó sorban, ismét Vörösmarty-citátum keretében, az első és utolsó sorban az első szóként szerepel, a középső idézetben a sor közepén, az utolsó sorban, másodízben szintén ott. A hely(szín)nek ez a hangsúlyos megjelölése a címet gondolja tovább, az ott Új-Huligániának nevezett területet, s a megjelenített realitás a forradalmakról, majd a szerencsésebb hatalmakról, a hernyótalpról (amely a nem is oly távoli múltat idézi föl, kiváltképpen az egy hetes forradalmakról szólvást), illetőleg a valutázó szerb és/vagy cigány az újságok bűnügyi híreiből lehetnek ismerősek. S ha már említettem, hogy a *Szózat*ból vett sorok szövegkörnyezetükben a fenséges és a magasztos ellen hatnak (mivel a fenséges kánonjába tartozó frázisok lentebb stílbe illő szövegszituációtól övezettek, s a betoldások egyben a torz helyzet rajzát szolgálják: „itt rég nem halni, itt túlélni kell", ez egyébként a vers csattanója), egy másik előszöveg parafrázisa szintén a szatirizáló Baka módszerére vall. A magyar irodalomból Csokonai Vitéz Mihály *A pillangóhoz* című verse poétizálja át a költői halhatatlanság antik ihletésű mítoszává a hernyó-létéből pillangóvá lényegülő költő-létet:

Oh, mikor lesz, hogy bús kínjában
Letöltöm hernyó-éltemet,
És szemfedelem púpájában
Kialszom szenvedésemet?

Mikor lesz, hogy Lelkem letévén
A testnek gyarló kérgeit,
S angyali pillangóvá *lévén*
Lássa Olympus kertjeit,

Hol őtet egyik vígasságból
Másikba új szárnyak vigyék,
Hogy a Sphaerákban *nőtt rózsákból*
Örök ifjúságot igyék?

Az Ovidiusig, d'Holbachig visszavezethető kép mellé a világirodalomból Apollinaire *Bestiárium*ának költészetet, metamorfózist, szépség(hit)et egybelátó négysorosát

idézem, a *Hernyóról* (La chenille, a további előadás megkönnyítése érdekében jegyzem meg, hogy a francia cím szótári jelentésébe a *hernyótalp* is beletartozik):

Gazdaságot csak munka hozhat.
Szegény költők, dologra hát!
A hernyó robotolva gazdag
Pillangóvá lényegül át.

(Somlyó György ford.)

Az előszövegek emígy travesztálódnak Baka István versében:

egy hétre szól minden s garancia
sincs hernyótalp tiporja el
vagy hernyó rágja meg s belépetézik
és bábjából a pillangó kikel
s kitárva szárnyát szállna
ideje is jut legalább egy hétig.

A halálból-élet, a lét-halál-feltámadás misztériuma a szomorú emlékű történelem (hernyótalp) és az időleges újraszületés groteszk víziójaként jelenik meg, a történelem és a példázatként felfogott állati átváltozás elveszíti az allegóriának az egyetemesbe emelő képiségét, és a be nem teljesülő vágyak kurta időre szabott tényszerűségével Új-Huligánia perspektívátlanságát hangsúlyozza. Annál is inkább, mert a már említett hely-megjelölésen kívül („itt") az időbeliség tényezője is új meg új változatban fordul elő: „egy hetes", „egy hétre", „egy hétig", „egy hét". Ez a pontosság éppen úgy a jelentéktelenítés-jelentéktelenedés jelzése, mint a helyszínre utaló szóé. Emellett a *hét* az utolsó strófában a *hit* időtartamát is meghatározza, eljátszva a határtalan reménykedés jelentését tartalmazó hit és a behatárolt idejű idő tartalmi különbsége és hangbéli egybecsengése kontrasztjával. A szó- és betűcsoportjátékok újabb meg újabb változatával szolgál a vers:

egy hét a hitre ám hívőt ki látott
áldjon vagy verjen itt a sors keze
mint valu*tázó szerbé vagy cigányé*
való*diak közt pénzformára* vágott
újságpapírral van az is tele
s csak azt nem vágja *át ki jól fig*yel

A *valutázóban* ott lelhető a *való*, mint ahogy valóság a valutázó, aki a *való*di pénz közé *vágott* újságpapírral *vágja* át (a Szózat két sorából vett idézetek közé csempészi Baka István a szleng egy szavát, miközben a magasztos sorok a bűnügyi híradások szereplőinek cselekedetét készítik elő). A szakralitást hordozó kifejezések ebben a szöveg-környezetben önmaguk ellentétévé, a deszakralizáció eszközévé torzulnak, s így a történeti emlékezet pátosza a szatirikus szemlélet révén egy fenekestől felfordult világ (mundus inversus) tónusába csap át. Az első strófa belső rímeivel már előlegeződik a végkicsengés, az önmagukban értékes fogalmak ebben az összezsugorodott téridőben elvesztik jelentésüket, s a betűkapcsolatok a kellemesebb hangzástól a kellemetlenig ívelő skálán hangolódnak át:

*Itt minden egy hetes a forrada*lmak
*és a szere*lmek *is eldob*ható

papírzsebkendő ez az ország
beléfújják szerencsésebb hatalmak
a finnyás Európa minden mocskát
s lucsog az is mi még eladható

A forradalmak és a szerelmek betűkapcsolata a hatalmakban tér vissza, nemes emlékezetű fogalmaktól a kínos emlékezetű közeli múltig és a máig, a papírzsebkendő relativizálja a szerencsésebb derűsebb jelentéslehetőségét, nem is szólva a közös sebről, az *nd* zenei hangzását nem igazolják a szavak, amelyekben föllelhető, mint ahogy a ható képzővel ellátott és hol jelzői, hol névszói állítmányi szerepben található folyamatos melléknévi igenév sem sugároz vidámabb szemléletet, a mocskát és a lucsog közös betűkapcsolatának megfordításával, zöngétlenségével meg éppenséggel a dallamosság ellen hat, nem is szólva inkább negatív konnotációjáról. Az sem egészen mellékes, hogy éppen annak a Határ Győzőnek ajánlotta Baka István ezt a verset, akitől a manierista és a barokk felfordult világ képzete egyáltalában nem idegen, és aki megteremtette ehhez a nyelvet is. Baka azonban nem Határ nyelvteremtő fantáziájának hódol, hanem groteszk víziói előtt, amelyeknek kozmikus távlatai a költői világteremtést és annak parodisztikus felfogását tekintve egyként adekvát nyelvi formában fogalmazódtak meg. Baka szatírája személyesebb, ez érződik az *Üzenet Új-Huligániából* szinte elégikus végkicsengésében:

országnak ország még hazának árnyék
itt rég nem halni itt túlélni kell

Talán megkockáztathatom azt a megállapítást, hogy mind a Baka-versekből vett strófák, sorok, mind pedig azok kommentárjai igazolják dolgozatom tézisét: költőnk 1995-ös verseiben fölfedezhető az újítás-megújulás szándéka. A líraiságból, a megformáltságból nem engedve, az ideálként megcélzott harmóniában azonban kételkedve, groteszkebb hangvételű versek formálódtak. Ám ez a groteszk nem akadályozta, éppen ellenkezőleg, igényelte a belső szervezettség kiépítését, a hang- és betűcsoportok korrespondenciáitól az ismétlésekig, a kezdő és a befejező sorok alkotta keretekig. A szavakba rejtett szavakat szabadítja ki és föl Baka István, a szavak jelentésének rétegeit fejti föl. Ugyanakkor a hagyományba iktatott műfajoknak új lehetőségeit kísérli meg föltárni, olyanokéit, mint az évszakversek, az alteregot megszólaltató lírai formák.

Egyelőre nemigen tudok levonni egyéb következtetést. Hamis (ön)vigasztalásnak érzem azt az ilyenkor szokványos fordulatot, hogy a viszonylag fiatalon bekövetkezett halál ellenére az életmű egész, befejezett, a távozó nem hagyott űrt életművében. Éppen az utolsó versek kezdeményei mutatják, hogy maradt még továbbgondolandó, nem teljesen kifejtett, inkább egy-egy versben megnyilatkozó lehetősége a Baka-lírának. Annyi azonban feltehetőleg nem hat túlzásnak, hogy a bemutatott költemények számottevő értéket képviselnek; a költőietlenségre törekvő költészettel szemben foglalnak állást, és tanúsítják,hogy belépve a hagyománytörténésbe a hagyománnyal folytatott vita új alakzatok létrehozására késztetheti a lírikust. Aki (ismét Márai szavaival) „minden következménnyel" lírikus, nem adja föl a személyiség szuverén megszólalásának igényét és megszólításának (önmegszólításának?) hitét. Úgy önéletrajzi ez a líra, hogy benső világtere világmodell, a töredezettség beismerésével, de a formátlanság, a szétesés kísértésének legyőzésével. Az elveszettség, a veszendőség tudata sem kényszeríthette a költőt, hogy ne szerkezetben, megszerkesztettségben, rendben gondolkodjék.

Szeged–Budapest, 1996. április 1–május 1.

JEGYZETEK

Korábban publikált írásaimban részletesebben foglalkoztam a Baka Istvánra jellemzőnek vélt intertextuális eljárásokkal:

Van Gogh szalmaszéke. Tiszatáj, 1994. 8. sz., 59–72.

Baka István hetvenkedő katonája. Jelenkor, 1995. 6. sz., 531–539.

Baka István benső világtere. Tiszatáj, 1995. 11. sz., 34–49.

FELHASZNÁLT (ÉS IDÉZETT) SZAKIRODALOM

Alewyn, Richard: Die literarische Angst. In: *Aspekte der Angst.* Stuttgart, 1965., 24–37. (Az idézet a 32. lapon)

Garber, Klaus: *Der locus amoenus und der locus terribilis.* Bild und Funktion der Natur in der deutschen Schäfer-und Landlebendichtung des 17. Jahrhunderts. Köln, Wien, 1975.

Halász László: *Karinthy Frigyes alkotásai és vallomásai tükrében.* Budapest, 1972. (Az idézet a 170. lapon.)

Hamvas Béla: *Silentium, Titkos jegyzőkönyv. Unicornis.* Budapest, 1987. (Az idézet a 170. lapon.)

Uő: *A babérligetkönyv, Hexakümion.* Budapest, 1993. (Az idézet a 330. lapon.)

Horváth János: *Berzsenyi és íróbarátai.* Budapest, 1960.

Lachmann, Renate: *Gedächtnis und Literatur. Intertextualität in der russischen Moderne.* Frankfurt am Main, 1990.

Starobinski, Jean: *Les mots sous les mots – les anagrammes de Ferdinand de Saussure.* Paris, 1971.

FÜGGELÉK

Dolgozatom leadása után jelent meg a *Forrás* Baka-száma: 1996. 5. Itt három, eddig közöletlen verssel, pontosabban szólva, két töredékkel és egy verssel találkozhatunk. A *Rapszódia* című a *Farkasok órája* néhány darabjával rokonítható, meg *Beavatások* novelláival. A *Sztyepan Pehotnij feltámadása* a *November angyalához* verseivel egy időben, vagy 1995. folyamán készülhetett, és lényegében a Yorick-alterego újramegjelenését elbeszélő vershez hasonló gondolatokat fogalmaz meg: létszemlélete a biblikus hanghordozás profanizálása során formálódik. A *Délután. Nyár* az általam bemutatott versekkel egyidős lehet, táj és vágy, szenvedés és szépség, emlék és jelen idő összefoghatása kezd körvonalazódni a kétszakaszos fragmentumban. A szám érdekességei közé tartozik Határ Győző írása, levélpublikációja. Szempontomból tanulságos, hogy Határ az *Üzenet Új-Huligániából* című verset a maga *Csodák országa Hátsó Eurázia* című „filozófusregényé"-re vezeti vissza – hitelt érdemlő módon. A versnek eszerint elképzelhető olyan értelmezése is, amely Határ antiutópikus szemléletéből kiindulva kísérli meg fölfejteni Baka groteszkjét.

SZIGETI LAJOS SÁNDOR

„Metaforákkal tele, megjelenik a líra szelleme"

A PALACKBA ZÁRT SZONETT SZABADULÁSA

Kritikák, tanulmányok közhelyévé lett a tézis: Baka István a kötött formák költője. Igaz-e vajon e kijelentés, nem szorul-e bizonyításra is, különösen akkor, ha napjainkban sokaknak ez a korszerűtlenség szinonimáját is jelentheti esetleg, legalábbis a divatjamúlt, régimódi értelemben, holott Baka költészetében éppen az ellenkezőjének lehetünk tanúi: mert bár a fenti kijelentés ugyan igaz, de csak annyiban, amennyiben a hagyomány modernizálását jelenti a formai következetesség, a motívumállandóság, másrészt csak megszorításokkal mondható el, mert fel kell tennünk a kérdést, milyen kötöttségről („kötöttségről"?) van szó, melyek azok a kötött formák, amelyekben megvalósítani látszott önmagát? S ha választ adtunk a kérdésre, folytatható: és miért éppen az adott formát választja?

Végiggondolva a fentieket – a teljes életmű ismeretében – feltettem a kérdést magamnak: mikor és hogyan lelt rá Baka István az egyik legkötöttebb formára, a szonettre? – Miért éppen a szonett? – Mert az bizonyosnak látszik, hogy napjainkban ismét a szonett reneszánszának lehetünk tanúi. Széles Klára *Szonett-alakú lélegzetvétel* című, épp a *Tiszatáj*ban (1991 márciusában) megjelent tanulmányában rámutatott az utóbbi évek versesköteteire, melyek ezt igazolják: például Takáts Gyula *Kövül az idő* (1989), Somlyó György *Talizmán* (1990) című kötete, de elszaporodtak a szonettek Parti Nagy Lajos *Csuklógyakorlat* (1986) és *Szódalovaglás* (1990) című köteteinek versformái között, az erdélyi Kovács András Ferenc és Tompa Gábor hasonló darabjaiban, a Kárpátalján élő Balla D. Károly *Sorsomhoz szegezve* (Ungvár, 1990) című könyvében teljes szonettciklus található. Meglepő, hogy Széles Klára ugyanakkor nem figyelt föl arra, hogy 1990-ben megjelent *Égtájak célkeresztjén (Válogatott és új versek)* című kötetének záróciklusával ugyanezt a folyamatot látszott erősíteni Baka István lírája is. Somlyó György kitűnő magyar és világirodalmi szonettgyűjteményében – *Szonett, aranykulcs (1001 szonett a világirodalomból)* – is csak fordításával szerepel Baka, mégpedig Vjacseszlav Ivanov *Téli szonettek (1–3)*, Nyikolaj Gumiljov *Don Juan*, *Mint konkvisztádor* és Joszif Brodszkij *Húsz szonett Stuart Máriához* című ciklusának *Párizs nem változott...*, *Történelem?* – *A testektől ragad...*, *Hidd el nekem...* kezdetű verseinek magyarra ültetésével. Hogy saját verssel nem szerepel, annak csak az az oka, hogy a huszadik századi költők közül – születési évszámuk rendjében – a kötetbe csak az 1900 és 1945 között születettek kerültek be, mégpedig: Szabó Lőrinc, Illyés Gyula, József Attila, Zelk Zoltán, Dsida Jenő, Vihar Béla, Radnóti Miklós, Forgács Antal, Vas István, Takáts Gyula, Kálnoky László, Jékely Zoltán, Rónay György, Weöres Sándor, Csorba Győző, Devecseri Gábor, Végh György, Csanádi Imre, Pilinszky János, Rákos Sándor, Garai Gábor, Kányádi Sándor, Gergely Ágnes, Horváth Elemér, Kalász Már-

Ez az esszé része a szerző Baka Istvánról szóló, a *Kalligram Tegnap és Ma (Kortárs Magyar Írók)* című sorozata számára készülő kismonográfiájának.

ton, Bertók László, Orbán Ottó, Szilágyi Domokos, Tandori Dezső, Tóth Éva, Petri György és Várady Szabolcs. E sorban akár a közvetlen előzmények is megközelíthetők, jóllehet csupán arról van szó, hogy Baka 1948-ban született, s így a szerkesztési elvek nem tették lehetővé szereplését. Az antológia e sajátos paradoxonjára Somlyó György is utal: „költészetünknek egy olyan nemzedéke emelte ki a szonett jelentőségét, amely már kiszorult belőle. Mert innét van a »korhatáron«... Antológiánk időszerűségét tehát leginkább éppen azoknak a költőknek a léte igazolja, akik már nem kerülhettek bele. Azok a magyar – és külföldi – ifjabb nemzedékek, amelyeknek kezén a reneszánsz találmány, a szonett egy *új*, sokadik reneszánsza látszik formálódni. A mai magyar költészetben talán még az általánosnál is látványosabban. Ezt talán majd egy későbbi, a magyar szonett legutóbbi fellendülését koszorúba fonó gyűjtemény fogja megmutatni."

Mindenesetre magam is arra hívtam fel a figyelmet Modern hagyomány című könyvem idemutató részében is, hogy a műforma törvényei a költői öntörvényűség kibontakozásának jelentős eszközeivé válnak és nem véletlen, hogy bővült a szonettről szóló irodalom is. Meglepően későn érkezett el hozzánk ez a tizenharmadik században, II. Frigyes szicíliai udvarából európai hódító útjára indult versforma, a tulajdonképpen provanszál eredetű versszerkezet Petrarca révén vált népszerűvé a reneszánsz hajnalán. A fent említett huszadik századi magyar költők alig támaszkodhattak nagyobb hagyományra Faludi Ferenc első magyar szonettnek tartott pipadalától *(A pipárul)* kezdve, mint már Petrarca támaszkodhatott Jacopo da Lentinótól a saját koráig, vagy a Zrínyi-kortárs Milton Henry Howardtól és Thomas Wyatt-tól Shakespeare-en át a maga századáig. Jóllehet, *A magyar szonett kezdeteiről* (1965) írott monografikus feldolgozásában Kunszery Gyula részletezi az első szonettfordítók és szonettköltők: Kazinczy, Kármán, Csokonai, később Töltényi Szaniszló, Berzsenyi, Kisfaludy és Vörösmarty szerepét, a máig ható teljes történetében – a 18. század végi, 19. század eleji, az egész magyar irodalom belső szellemiségét is megmutató „szonettháborúnak" is köszönhetően – még a romantika idején sem töltött be igazán jelentős szerepet a magyar líra fejlődésében, ritka vendég volt a múlt század klasszikus magyar költészetében is (Arany János versei közt is csak egyetlen, igaz, ars poeticának mondható szonettet találunk), vendégjogát polgárjoggá csak a *Nyugat* első nemzedékének lírikusai változtatták át. A magyar irodalomban tehát a szonett sajátos módon „modern" műformaként jelent meg, magyar története – a kezdeményezéseket és szórványos előfordulásokat kivéve – lényegében jellegzetesen huszadik századi modern történet. A *Nyugat* első évfolyamában mindjárt hat szonett szerepel (Szép Ernő, Peterdi István, Babits Mihály és Juhász Gyula tollából). Igazi (újbóli) „meghonosítója" Ady volt az *Új versek* közé felvett szonettmagyarításaival: *Három Baudelaire-szonett* és *Paul Verlaine álma*. Itt az a méltánylandó, hogy éppen szonettet fordított Ady. Mindez akkor is igaz, ha a fiatal Babits és Kosztolányi számára Herédia legalább olyan fontos volt. A tizenkilencedik századi magyar költészet lényegében nem művelte ezt a műfajt, de a Kisfaludy Társaság XIX. századi francia költők antológiájában ott volt „készen": Herédia *Trophées* című kötete 1894-ben jelent meg és a Kisfaludy Társaság antológiájának 1902-ben egyik vezető költője s a *Nyugat* költőinek forrása inkább ez volt: a francia parnasszisták (Leconte de Lisle, Heredia), a szimbolisták világa, az első nemzedék fedezi fel a Pléiade-ot és Poet is. Mindezzel együtt a szimbolista francia szonett ösztönzésére megújuló magyar szonettköltészet a *Nyugat* első nemzedékének lírájában zömmel a reflexív kifejezés körébe tartozott, ahová a műfaj hagyománya is rendelte, de a romantika fölbomlása utáni költészet

lehetősége is hajtotta, éppen ezért figyelemre méltó, hogy ennek ellenére Babits, Tóth Árpád és Kosztolányi mennyi erőfeszítést tett a személyesség és a tárgyi-érzéki közvetlenség helyreállítására, és ami ezzel együtt jár, a reflexivitás kiiktatására vagy legalább tompítására a szonettekben. Mind Babits, mind Kosztolányi (Juhász Gyula után e nemzedékből ő írta a legtöbb szonettet) pályája első szakaszában írta a legtöbb szonettet. Babits költészetállapotot rögzítő versei, Kosztolányi önmegszólító típusú művei, melyek dacos vállalásában kegyetlen kényszerek lebírása a tét, szintén szonettformában íródtak. József Attilánál korai költészetében és 1935-től jellemző igazán a versforma. Költészettörténeti szempontból (is) jelentős *Hazám* című ciklusa. Kenyeres Zoltán jegyzi meg: „Kosztolányi *Számadás*ával nem csekély benső rokonságot mutat az 1935-ből származó *Légy ostoba!* az önmegszólítás és önfelszólítás keserű, hősies, lemondó mozdulatában. Ez már a modern magyar költészet új korszaka, az avantgarde lelkes, bizakodó, lázadó periódusát követő klasszicizálásé, kiegyenlítődésé. A pusztuló, szétfoszló, szétzilált világban, a szorongás és félelem légkörében a klasszikus zárt formák fegyelmébe kapaszkodott a költő." Illyés és Szabó Lőrinc is nagyjából ugyanekkor fordulnak a szonetthez, Illyés versei a *Rend a romokban*, Szabó Lőrincéi a *Te meg a világ* (1932) kötetben jelennek meg. Ez már tehát a szonett ismételt megújulása. Szabó Lőrinc szélesítette a költészet e medrét mindmáig legszélesebbre, *A huszonhatodik év* a modern magyar szonettirodalomnak Weöres Sándor *Átváltozások* ciklusa mellett mindenképpen a legnagyobbszabású műve, amellyel azonban már mélyen benne járunk a magyar irodalom második világháború utáni történetében. Az *Újhold* költői nem vonzódtak e versformához, azt a harmadik nemzedék költői (Weöres mellett leginkább Kálnoky László, Vas István és Rónay György) pártolták és vitték tovább az 1930-as évekbeli megújulástól egy emberöltőn át Tandori Dezsőig, akinek különös szókincse, mondatszerkesztése és logikája ismét új fejezetet nyitott a magyar szonett történetében, mint ahogy e műforma megújításának sajátos állomását jelentették Bertók Lászlónak és Markó Bélának a kései József Attila-lírára emlékeztető „csonka" szonettjei is.

Amikor mindezt megfogalmaztam, még nem gondoltam végig, hogyan formálódott meg Baka István költészetében a szonetthez fordulás mozzanata. A teljes életműben gondolkodva azonban magam is meglepetéssel tapasztaltam, hogy az egyébként rendkívül szigorú költő nagyon hosszú ideig nem ír e formában, pedig a szonett kötöttsége vonzhatta volna, hiszen már első két kötetén is látszott a formába zártság erős igénye költői szemléletében. Mi lehet a magyarázata, hogy mégis – láthatóan – szinte kerülni látszott e formát? A folyamatot magyarázni látszik korai költészetének tematikája, valamint talán az is, kikhez fordul, amikor elődökre mutat. Vörösmartyra és Liszt Ferencre utaló művei rapszódiák, a nemzeti múlt, a történelmi megmaradás kövételményét megfogalmazó versei magyaros dal vagy ballada formában íródnak, leggyakrabban négy kvartettből álló művek ezek, akárcsak elégiái.

Nem véletlen, hogy mikor írja első szonettjeit: ebben két modern magyar költőhöz látom hasonlatosnak: először is – bármily furcsának tűnhet – Szabó Lőrincre emlékeztet, aki – talán meglepő is lehet ez utóbbinak az észlelése – szintén későn fordul a formához, első négy kötetében nem találunk egyetlen szonettet sem. Baka István versei közt sincs – minden kötöttségük ellenére – egyetlen szonett sem az első kötetekben, egészen 1987-ig. Az első magyarázatot abban látom, hogy – Szabó Lőrinchez hasonlóan – Baka István is a számadás-számvetés szándékával talál rá a szonettre, mégpedig harminckilenc évesen. A másik magyarázat Baka egyik kedves költőjére: Adyra mutat

vissza, ugyanis Adyhoz hasonlóan Baka is fordítja előbb a szonetteket s csak azután írja meg sajátjait (Szabó Lőrinc is Shakespeare-fordításai után írja meg saját szonettjeit).

Az első „találkozás" példája a *Prelüd* ciklusba illesztett *Hurok-szonett*:

Erdő vagyok – eltévedek magamban
Gyökér vagyok – nyakamra hurkolódom
A kéklő fulladásos alkonyatban
Vagyok s leszek de nem tudom mi módon

Hold-fűrész tép belém porom szitálja
Kiszáradt zápor elfogyok zihálva

Ki árnyaim a föld könyvébe írtam

A levelek szemét vörösre sírtam
S nem könny szememnek ezre hull a tájra

Parázsló csont vagyok s min ég: a máglya

Voltam s leszek de nem tudom mi módon
A fulladásos kéklő alkonyatban
Gyökér vagyok – nyakamra hurkolódom
Erdő vagyok – eltévedtem magamban

E vers a legkevésbé sem emlékeztet a szokott szonettformára, bár címével utalhat farkos szonettre (amikor a költő a tizennégy soros alapformához hozzákapcsol még további sorokat), amely azonban csak fordításokban ismert vagy a mai költészetünkben szaporodó farkas szonettre, illetve a megfejelt szonettre, amely a kvartettek számát növeli háromra, de emlékeztethet bennünket egy másik válfajára a műformának s ez a sonettese, amelynek strófaszerkezete 3–3–4–4 vagy (mint Bakánál) 4–3–3–4. (A hagyományban ilyennel éppen *Sonettese* címen Arthur Rimbaud művei közt találkozhatunk.) Nem túl sok példát találunk azonban arra sem, amit itt megvalósít Baka: a szokottól eltérően ugyanis nem az oktáva-sextett képlettel találkozunk, hanem a két kvartett fogja közre a két tercettet (Vilcsek Béla és Szerdahelyi István is példaként csak Pákolitz István *Elodázódik* című költeményét említi), ráadásul Baka a terceteket is szétdarabolja: kétsoros és egysoros szegmentumokra bontja őket. A verscím tehát nem formai sajátságra, sokkal inkább tartalmi-tematikai, költői magatartást sugalló szerepre utal: a létbezártság élményére, amelynek – a belőle való kitörés lehetetlenülését mutató – önkörét hangsúlyozza erőteljesen a terceteknek a kvartettekbe szorítottsága. Ezt az önkörünkbe zártságot s annak a bárminemű szabadságot is lehetetlenítő végérvényességét hangsúlyozza a kezdő- és zárósor (csak igeidőkkel mégis megkülönböztetett) azonossága. A befejezettséget az utolsó sor múltidejűsége a létre és a műforma zárlatára vonatkoztatottságában is érvényesíti, ezen nem is kellett változtatnia a költőnek, amikor – nem sokkal halála előtt – a gyűjteményes kötethez helyenként a véglegesség és lezártság nézőpontjából érthető változatot hozott létre, mint a *Vadszőlő* című vers korábbi változatát: „Vadszőlő-terhű *éveim* alatt" így helyesbítette: „Vadszőlő-terhű *életem* alatt" (Vö. Csordás Gábor szerkesztői jegyzetével!). A *Hurok-szonett* felismerésvers-jellegét súlyozza a költő a születés és halál egy napszakba vonását megjelenítő szerkezetben: „a kéklő fulladásos alkonyatban", amely késői szonettjeinek is sajátja, visszatérő motívuma lesz, mint például a *Szonett és ellenszonett* indításában: „Az alkonyat sebtében felragasztott / plakátján átüt még a fény-csiriz."

A másik hasonló versre utaltam *Modern hagyomány* című könyvemben, s ez nem más, mint gyűjteményes kötetének *Mágikus szonettek* című párdarabja, amelynek alcíme így szól: *Pierre de Lorraine (1649–1721) nyomán.* Nem szégyellem szégyelleni és egyúttal bevallani, hogy amikor azt írtam az alcím okán, hogy ez a szöveg a hagyomány modernizálása, akkor eredetileg arra gondoltam, hogy egy nekem ismeretlen francia költőről lehet szó. A párvers így szól:

1.

Végy egy palackot, tedd belé a rózsa
magjának eleven kivonatát,
hamvaszd el, aztán hűvös harmatát
egy nyári éjnek gyűjtsd a lombikodba,

s párold le, majd a hamuból kivont sót
a harmat párlatával összegyúrd,
zúzott üveggel, bóraxszal bedugd
s gőzölgő lótrágyára tedd a flaskót,

hagyd ott egy hónapig, amíg megérik!
S ha duzzadón a kocsonyás anyag
feszíti már a szűk üvegfalat,

sikerrel jártál – napsugár ha éri,
palackodban, dús szirmokkal tele,
megjelenik a rózsa szelleme.

2.

Végy egy palackot: önmagad, s beléje
tedd napjaid élő kivonatát,
hamvaszd el, aztán súlyos harmatát
pergesse rá kihűlt szerelmed éje,

párold le, majd a hamuból kivont szót
az emlék párlatával összegyúrd,
az öncsalás bóraxával bedugd
az enszennyedtől gőzölgő fiaskót,

s feledd egy hónapig, amíg megérik!
S ha duzzadón a dúlt emlékezet
már szűköl és feszíti lényedet,

sikerrel jártál – napsugár ha érint,
elmédben, metaforákkal tele,
megjelenik a líra szelleme.

Amikor elkezdtem e szonettekről szóló gondolatmenetet, hosszas nyomozásba kezdtem (megküzdve a nyomasztó hiábavaló kérdéssel: vajon miért nem kérdeztem meg annak idején a szerzőt), nem találtam, természetesen Lorraine nevű költőt vagy írót, találtam ugyan ilyen régi nemesi családot, de egyik ágában sem Pierre-t, már kezd-

tem arra gyanakodni, hogy fel nem oldott költői szerepbe bújásról van szó, mint Sztyepan Pehotnij esetében, míg ki nem derült, hogy itt Vallemont apátjáról van szó, aki – többek között – a vámpírok titkáról értekezett, amely szerinte nem több, mint só, hő és mozgás. Baka István minden bizonnyal Kurt Seligmann *Mágia és okkultizmus az európai gondolkodásban* című könyvében találkozott az ötlettel (e könyv megtalálható a költő könyvtárában, özvegye hívta rá fel a figyelmemet), mégpedig a vers megírásának idején, ugyanis a magyar változat éppen 1987-ben jelent meg a *Gondolat* kiadásában Szőnyi György Endre utószavával. A dolog azért is érdekes és érthető, mert akár az 1990-es válogatott kötetet, akár pedig – még inkább – a *Jelenkor* gondozásában most megjelent *Tájkép fohásszal* című gyűjteményes kötetet megnézzük, láthatjuk, hogy ebben az időszakban Baka a szokottnál is kevesebb verset ír. A magyarázat abban rejlik, hogy ebben az időszakban Baka István prózát (is) ír: 1984-ben jelenik meg a három kisregényt és egy színjátékot tartalmazó *Szekszárdi mise*, 1988-ban – a párszonett megírását követő esztendőben – pedig a két kisprózát és egy szomorújátékot tartalmazó *A kisfiú és a vámpírok* című kötete. Az utóbbi címadó kisregényhez készülve olvasott számos, az okkultizmussal, mágiával foglalkozó munkát, köztük vámpírtörténeteket is (magam is emlékszem, megkért egyszer – hóna alatt két vaskos gyűjteménnyel –, hogy ajánljak neki valakit, aki elolvasná és elmesélné neki a német nyelvű vámpírokról szóló elbeszéléseket. A „mesélő" volt tanítványom: Kapocsi Erzsébet lett.) Ekkor olvashatta tehát az említett Seligmann könyvet is, amelyben még egy – a lombikban pompázó rózsát ábrázoló – illusztrációt is találunk, mégpedig Abbé de Vallemont *Curiosités de la nature et de l'art* című, 1715-ben, Brüsszelben megjelent könyvéből, mellette a következő szöveggel: „Minden, ami létezett, újra megjelenhet: nincs ebben semmi ijesztő! A halottak – legalábbis ideiglenesen – visszatérhetnek, ahogy a növények és az állatok is újjászülethetnek. Végy egy palackot, és tedd bele egy gyönyörű rózsa magjának élő kivonatát. Égesd hamuvá, itasd át hajnali harmattal, gyűjts össze egy mértékletes lepárláshoz elegendőt. Vond ki a sót a hamuból, és keverd össze a lepárolt harmattal: zúzott üveggel és bóraxszal zárd le a palackot. Helyezd az edényt friss lótrágyára, s hagyd ott egy hónapig. Akkor tedd váltogatva napfényre és holdfényre. Ha az edény alján lévő kocsonyás anyag megduzzad, ez azt mutatja, hogy a kísérlet sikeres. Most pedig, ahányszor a palackot napfényre teszed, megjelenik az üvegben a rózsa szelleme, leveleinek és szirmainak teljes pompájában. Ha lehűtöd, eltűnik, ha fölmelegíted, újra megjelenik, ez az eljárás korlátlan számban megismételhető. Nem volt még egy olyan kor, amikor a rózsaszirmok, vámpírok, gőzgépek, elektromosság, kísértetek, borzalom és választékosság, léggömbök és virágfüzérek, szemfényvesztés és okkult tudományok, kifinomult ceremóniák és hisztéria oly meghitten keveredtek volna, mint a XVIII. században. A születő tudomány üveglombikjában fantasztikus múlt jelent meg, akár a rózsa szelleme."

Baka István költészetében is kiszabadul az elme palackjába zárt szonett, hiszen míg a Pierre de Lorraine nyomán született párszonett (tükörszonett) első darabja azért érdekes, mert azt fikcionálja a költő, mintha nem tett volna mást, csak rálelt volna a szonettre, amin alakítania is alig kellett (már ez is bravúr), addig a szonett párja s így együtt a kettő igazi trouvaille: a költői teremtés „igézetének" minden – különösen a kiegyensúlyozott, harmóniát sugalló szonettben – megszokott fennköltségét vonja vissza, teszi olyan irónia (és önirónia) tárgyává, amelyhez hasonlatos radikális és őszinte – költői és emberi – ars poeticával napjainkban ritkán találkozunk: a lehetséges kegyelmi pillanatot nem isteni rendelés teremti, hanem az öncsalás, a bűn, a fiaskó (amely a „flas-

kóra" alludál), hogy a befejezés, az utolsó sor – a Verlaine-i „pointe asassine" fordítottan érvényesüljön: gyilkos csattanó ez is, de nem a fennköltet sújtja, hanem a hétköznapit emeli végsősoron mégis költészetté, megfogalmazva Baka István költői gondolkodásának egy lényeges pontját: a metaforikus szemléletet. Ha igaz, amit Heredia mondott, hogy a szonett „végső pontosság a végső ragyogásban", akkor ez fokozottan igaz e Baka-szonett megformáltságára, amely e jellegzetesen képi-metaforikus költészet jellegzetes gondolatiságát vallomásértékűvé, személyesen emberivé avatja, megkezdve ugyanakkor azoknak a verseknek sorát is egyúttal, amelyekben Baka látszólag álarcra lel.

A következő szonettek már egyértelműen a számadás-számvetés igényét sugallják, mint a Markó Bélának, Marosvásárhelyre címzett *A negyvenedik szonett* vagy a Döbrentei Kornélnak ajánlott *Szonett és ellenszonett*, amelyek szintén 1988-ban íródtak. Az ezeket követők pedig már egy újabb „találkozás" sorozatát képezik, azt, amelyben a fordítás hatását látjuk (mint Adynál vagy Szabó Lőrincnél), Baka ugyanis egyre többet fordít, többek között – mint utaltunk már rá – Joszif Brodszkij műveit, ezek hatására születik meg például az *Aeneas és Dido* (Brodszkij *Dido és Aeneas* című Baka-fordította versének címét megfordítva), s ezek a szonettek nem különülnek el sem a szonetthagyománytól, sem a Baka-életműtől, az utóbbiba sokkal inkább belesimulnak egy lassúbb, méltóságteljesebb, epikusabb (a prózaírás hozadékát is használó) szonettet teremtve, sajátos mitopoétikai háttérrel és a műforma „emlékezetével" alakítva. E folyamatról maga a költő is megemlékezik, mégpedig a *Post aetatem vestram* című versében:

Ezerkilencszáznyolcvannyolc telén
egy nagy sötétlő erdőbe jutottam,
már túl lehettem életem felén
(vagy mégsem? így reménykedem titokban),
se igaz út, se csalfa messzi fény,
csak egy a biztos: Brodszkijt fordítottam,
ki száműzött, mint enmagamban én

Az idemutató, a fordításokkal párhuzamosan, illetve az azokból született, immár sajátosan új gondolatiságot jelentő szonettek már egy újabb fejezetét jelentik Baka István lírájának, azt bizonyítva, hogy az egyszer felnyitott palackból szabadult líra szelleme a szonett útján egészen haláláig vezette a költőt, bepillantást engedve ezzel a spiritualitás és a hitre találás lehetőségeinek immáron egyidejű és azonos térben mozgó világába. E művekről szólni azonban már egy újabb tanulmány (egy újabb fejezet) feladata lesz!

Szőke Katalin

Sztyepan Pehotnijról – oroszul

1994 októberében Moszkvában jártam, s felkerestem viszonylag friss ismerősömet, *Jurij Guszevet*, a magyar irodalom egyik legismertebb oroszországi szakértőjét és fordítóját. Guszev 56 éves, az irodalomtudomány doktora, az Orosz Tudományos Akadémia Szlavisztikai és Balkanisztikai Intézetének tudományos főmunkatársa. Mint fordító, *Oleg Rosszijanov* tanítványának vallja magát. Fordítói skálája rendkívül széles, a régi magyar irodalomtól napjaink irodalmáig terjed. Fordított, többek között, *Balassit, Rimayt, Móriczot, Kosztolányit, Németh Lászlót, Weöres Sándort, Konrád Györgyöt, Esterházyt.* Legutóbbi munkája *Bodor Ádám Sinistra körzetének* fordítása.

Guszevnek, természetesen, magyar könyveket vittem ajándékba. (Már csak azért is, mert jelenleg Oroszországban magyar könyvhöz hozzájutni jóformán lehetetlen.) Közöttük volt Baka István, akkor frissen megjelent *Sztyepan Pehotnij Testamentuma* című kötete, fordításra ajánlva. Guszev nagyon örült a könyveknek, s Baka kötete az orosz névvel azonnal felkeltette érdeklődését. Mikor újra 1995 augusztusában, egy hónappal Pista halála előtt újra találkoztunk Magyarországon, már arról beszélt, hogy mennyire tetszettek neki a versek, és milyen nehézséget jelent fordításuk. Baka István ugyanis – Guszev véleménye szerint – olyannyira tökéletesen imitálja az orosz verset, miközben az orosz költészeti tradíciót rendkívül pontosan idézi fel, hogy a szöveghű fordításnál azt lesz nagyon nehéz visszaadni, amitől igazi *magyar* versek mégis Sztyepan Pehotnij költeményei.

Hogy Guszev megpróbálkozott a Baka-versek fordításával, ezt a *Diapazon* című moszkvai folyóiratban megjelent ismertetése igazolja, amely versidézeteket is tartalmaz. A Diapazon negyedévenként megjelenő világirodalmi figyelő, amely ismertetéseket és fordításokat közöl még a legkisebb népek kortárs irodalmából is. Az 1995/2-es számban a magyar irodalmat két mű, Bodor Ádám Sinistra körzete és Baka István Sztyepan Pehotnij testamentuma képviseli. Guszev ismertetését szeretném most *magyarul* közreadni. Miután az orosz olvasó nem ismerheti a szöveget, Guszev kénytelen „elmesélni" a versek „tartalmát". Viszont számunkra nagyon érdekes, milyen interpretációját adja Baka „orosz" verseinek az orosz kultúrán nevelkedett, ám a magyar irodalmat is jól ismerő fordító. Remélhetőleg Guszev fordításai (vagy másokéi) sem váratnak magukra sokáig.

JURIJ GUSZEV

Baka István: Sztyepan Pehotnij testamentuma

A magyar költő, Baka István vékony versesfüzete – az anyagiság és az idő rabságában vergődő emberi lélek igazi kihívása. Be kell vallanom, hogy az első pillanatban nem tudtam magamban legyőzni azt a késztetést, hogy ne hasonlítsam össze e könyv megjelenését Nyikolaj Osztrovszkij többszörösen dicsőített hőstettével, mikor gyógyíthatatlan betegségben szenvedve, halálos ágyán könyvet írt a puhány, reménytelen emberi anyag megedzéséről, melyből szögek gyártására alkalmas nyersanyag válik... Ám az efféle összehasonlítás nem lenne helyénvaló. Hiszen Baka István, a magyar írók azon nemzedékének a képviselőivel együtt, akik a 60-as, 70-es évek fordulóján, az „emberarcú szocializmussal" kapcsolatos utolsó illúziók elvesztése után kezdték irodalmi pályafutásukat, tulajdonképpen tagadja azt a világszemléletet, melynek hosszú éveken keresztül Pavka Korcsagin (Osztrovszkij: Az acélt megedzik c. regényének hőse – a ford.) volt az egyik szimbóluma, bálványa.

A lélek szárnyalása azonban, melynek köszönhetően Baka István, legyőzve súlyos betegségét, írta és írja átütő erejű, ám patetikusnak egyáltalán nem nevezhető költeményeit, nem hozható összefüggésbe a kollektív lelkesedés semmiféle tárgyával (még akkor sem, ha megőrződött volna a kollektív lelkesedés morális fedezete). A lélek alkotó erejét és energiáit önmagából meríti, nem visszfénye kölcsönzött értékeknek. És éppen ebben rejlik e költői jelenség – Baka István munkássága – meggyőző voltának és vonzerejének egyik oka.

Magától értetődő, nem akarom úgy bemutatni ezt a költőt, mint a semmiből föl-bukkanó jelenséget, aki mindenkitől elkülönülve alkot. Baka abszolút mértékben kora gyermeke; a korszak történelmének nagy eseményeire a költő is büszke, ám szégyenét és keserűségét szintén a magáénak érzi. Tehetsége abból a talajból fakad, amely táplálta őt, amelyben felnőtt. Ezzel kapcsolatban csupán egy nüánszra szeretném ráirányítani a figyelmet (ez a nüánsz különösen fontos, mivel éppen ez különbözteti meg az autentikus személyiséget a kvázi-nagyságtól); Baka ebből a talajból nem azt használja fel, ami másokhoz hasonlatossá teszi, hanem azt, ami sajátos voltát kiemeli, tehetsége eredetiségét felerősíti.

A Sztyepan Pehotnij testamentuma ebben az értelemben is kihívásnak számít; az adott esetben a jelen történelmének uralkodó szellemi beállítottságával, ízlésével szemben. Amíg a hivatalos Magyarország, miután megszabadult a szovjet gyámságtól, elfordult mindentől, ami orosz, és hasonlóképp cselekedtek többen azok közül, akik még nem is olyan régen buzgó ruszofilok voltak, addig Baka István szándékosan másképp választott; arccal nem Oroszország felé fordult, hanem azokhoz az értékekhez, melyek az orosz szellemiségben, kultúrában és mentalitásban leginkább megfeleltek az ő egyéni, érzelmi-szellemi beállítottságának és világlátásának.

A költő e célból választ magának maszkot, illetve alkotja meg lírai hősét, vagy alteregóját. Aki nem más, mint egy Leningrádban, „egykor / Valamelyik ötéves hajnalán" született költő, aki ott élte le életét, a szovjet tömegemberre jellemző illúziókat

táplált, s miután teljes mélységében felfogta a szovjet lét kiszolgáltatottságát és nyomorát, kiábrándult és végképp leszámolt régi eszményeivel. A neve ennek az alteregónak Sztyepan Pehotnij, ami a költő kereszt- és vezetéknevének szó szerinti fordítása (baka - oroszul: pehotyinyec); ezzel a névválasztással Baka mintha helyet kívánna foglalni magának (ha csak képzeletben is) olyan szovjet-orosz költők sorában, mint Golodnij, Veszjolij és mások, akik költészetükben több-kevesebb sikerrel reflektálták és mutatták be az 1917-es év feje tetejére állított, önmagából kifordult orosz valóságát. Baka István magyar költőként mintha arra törekedne, hogy elsajátítsa az orosz lelkiséget és átvegye az orosz látásmódot. Éppúgy tele van keserűséggel és reménytelenséggel, mint orosz társai, éppúgy arra kényszerül, hogy elkeseredését vodkába fojtsa, ő is hajlamos a melankóliára és pesszimizmusra - és hozzájuk hasonlóan mégis bízik abban, hogy ez a szerencsétlen ország egyszer méltó módon fog élni, mert hisz azokban a lehetőségekben, melyek gyakran kihasználatlanul pusztulnak el a nép lelke mélyén. Számára e remény szintén az orosz kultúra és irodalom kincsestára élteti - annak ellenére, hogy ennek az országnak e kultúra megalkotói és továbbvivői közül jóformán senki sem kellett.

Lényegében Baka István kötetének majdnem mindegyik verse a múlt és közelmúlt orosz kultúrájából vett reminiszcenciákra épít. Az orosz szívnek - így Sztyepan Pehotnij szívének is - oly kedves nevek, művek és képek jelennek meg hol nyílt, hol rejtett idézetek formájában a mai, a peresztrojka utáni, és ezért duplán keserű valóság közegében, háttérben a leningrádi-szentpétervári városképpel. (Baka Leningrádban volt egyetemi hallgató.) (Baka költészetét bátran akár posztmodernnek is nevezhetnénk, ha ez a kategória valóban elősegítené megértését!) Baka István költői világának mindig két domináns érték áll a középpontjában: az irodalom és a személyiség; ezeknek köszönhetően verseit különös kifejező erő, plaszticitás és sztereoszkópikus szemlélet jellemzi.

Ám mielőtt ismertetnénk Sztyepan Pehotnij verseit, okvetlenül meg kell említeni, hogy a könyv *Sztyepan Pehotnij testamentumán* kívül még két ciklust tartalmaz: a *Trisztán sebét* és a *Szaturnusz gyermekeit*.

Arra is fontos felhívni itt a figyelmet, hogy Baka István költészete még egy szempontból jelent kihívást a dolgok jelenlegi állásával szemben: a költő demonstratív módon, hangsúlyozottan és következetesen tér vissza a szigorú költői formákhoz (manapság a kánonok tagadása, a kísérletezés teljes szabadsága korában az önfegyelem effajta megnyilvánulását eleve kihívásként lehet értelmezni). A kötet első ciklusa szonettekből áll. Szemmel láthatólag az *Aeneas és Didó* című vers három szonettje Joszif Brodszkij: *Didó és Aeneas*ára sajátos reflexió; erre utal a Brodszkij-versből vett mottó is. A szonettek Aeneas nevében íródtak, aki miután elhagyta Karthágót, Didó iránti szenvedélyét szívéből csak kínok közepette képes kiirtani. Azzal vigasztalja magát, hogy sorsát úgyis az istenek irányítják, s neki az a rendeltetése, hogy megteremtse Itáliában a jövő birodalmának alapjait. „Nem én akartam - égi rendelés" - ez az ítélet szigorát felidéző pontos mondat zárja elmélkedését. Ám Didó iránti szenvedélye ismét magával ragadja, és végül, mint az itáliai történelem megteremtője, bevallja: „... gyűlölöm ezt a földet".

A *Fredman szonettjei* című versben Baka egyenesen a Teremtővel folytat dialógust, hol követelődzve, hol megalázkodva kéri az Urat, hogy ne nézze oly gyakran az órát és adjon neki, a költőnek még egy kis időt a földi létezésben: „Ha már a hús-vér szégyenébe hoztál, / hadd üljek terített asztalodnál..."

És végül három szonett *Trisztán sebe* címmel - a szonettek a szerelemről szólnak, a lovag kínzó vágyódásáról, hiszen Marke királynak kénytelen volt átengedni szerelmét, élete értelmét. Szenvedélyének nagysága csak a természethez, a világmindenséghez, s az örökkévalósághoz hasonlítható.

Trisztán szonettjei váratlan módon a *Szaturnusz gyermekei*-ciklus *Három apokrif* című versében folytatódnak, *Izolda levelé*ben, aki mentegetőzik Trisztán előtt, amiért nem tud hozzá elmenni, rohanni hozzá, hogy egyesüljenek a nagy, mindent betöltő szerelemben: most a kisfia lázasodott be – „Fiunk hisz szinte biztosan tied", a holnapi nap Markéjé: „Ha e napon sem hálnék véle még / Igazolást találna gyanujára". Holnapután pedig a burgund követ jelentkezett be: királya rubinkövet küld vele; utána bál lesz stb.

Nem mehetek, foglalt minden napom
De hidd el nékem is sajog sebed
Futok hozzád, mint lesz alkalom
És akkor akkor meghalok veled.

A *Szaturnusz gyermekei*-ciklus, hol apokaliptikus látomások formájában *(A Jelenések könyvéből, Szaturnusz gyermekei)*, hol metafora-paradoxonnak álcázva *(Egy csepp méz, Darázs-szonettek)* annak a nemzedéknek az életérzését közvetíti, melyet mintegy felfalt az Idő-Atya, aki miközben elvesztette eszét, érzéseit, józan ítélőképességét, nem őrzött meg mást, csak csillapíthatatlan étvágyát.

Mint fűszert, kősót, szórta ránk a kínt
Atyánk, s most nyeldes minket fuldokolva.

A *Sztyepan Pehotnij testamentuma*-ciklus három füzetből tevődik össze. Az *Első füzet* az áldozattá válás és megaláztatás témájára tartalmaz variációkat, amely tiltakozásba csap át, legyen bár ez az adott pillanatban hasztalan és önpusztító dolog. Ebből a szempontból Raszkolnyikov figurája rendkívül fontos jelentéssel rendelkezik; már az első versben, a *Raszkolnyikov éjszakái*ban megjelenik (A ciklus verseinek Baka orosz címet is adott), Pugacsov nevével kapcsolódva össze.

A hold Pugacsov koponyája,
Repedt vigyorgás odafenn,
A mélyben bőgés, kocsmalárma,
Baltaként rándul meg szívem.

Rahmanyinov emlékének vannak szentelve a *Rachmaninov zongorája* és a *Prelűd* című versek, és a várakozással ellentétben, nem szüntetik meg az első vers komor hangulatát. A „száműzött zongora" képe nem a harmónia szimbóluma, de még a harmónia kereséséé sem, hanem a szétesett, erőszakkal teli világé, melyben a vodkabűz és üszök uralkodik. A *Hodaszevics Párizsban* című szonett szintén egy tragikus sorsnak, az önmagából kifordult idő áldozatának állít emléket.

A *Második füzet*ben Sztyepan Pehotnij mintha átköltözne a forradalom utáni, pusztuló, részeg matrózok által földbedöngölt Oroszországba. A varjak sárga csőrükkel próbálják összeférceln i a havas inget, amely alól az orosz sztyeppe már hullafoltos mellkasa kandikál ki. A „régi világ emberei", akik egy zongorahangversenyen gyűltek össze, miközben a zenét élvezik, arra gondolnak, hogy nemsokára betörnek a terembe a bolsevikok, és a „Hej bunkócska" hangjai közepette szuronyra tűzik a fekete frakkos zongoristát. Az *Oroszország asszonyaihoz* című versben Baka lerója a tiszteletét az „örök asszonyi" előtt, hiszen ez az egyedüli, amely képesnek látszik megfékezni az alantas ösztönöket. *A szigetekre szánon* című vers – a múzsával folytatott beszélgetés, melyben a költő elmondja, hogy csak olcsó borral és halkonzervvel tudja megvendégelni őt – a cifra szán, s az éttermi cigányzene helyett...

A továbbiakban a szerző szinte észrevétlenül a mai Leningrádba vezeti az olvasót, az e városban megélt mindennapokról tanúskodó, reális visszaemlékezések szervezik a verset, a „múzsa" is konkrét személy – Mása, akit a könyörtelen vonat elvisz tőle Moszkvába. Baka egyáltalán nem lelkesedik a szovjet korszak úgynevezett „vívmányaiért": a metró számára a pokolhoz hasonlatos, a Nagy Színházban pedig nem a művészet szentélyét látja, hanem az emberek szokványos megaláztatását, akik a szünetben kénytelenek beállni a hosszú sorba, hogy hozzájuthassanak kis szendvicseikhez...

A *Harmadik füzet* – sajátos költői szintézis; a múlt orosz kultúrája itt már nem csak az áldozat szerepében, az erőszaktétel objektumaként van jelen, hanem mint ellenerő az általános pusztulás és elvadulás folyamatával szemben. Újból megjelenik Raszkolnyikov alakja – ám funkciója itt már bizonyos szempontból más lesz.

S mint baltáját Raszkolnyikov kabátom
Alatt cipelem súlyos szívemet

Lehetséges, hogy a híres-nevezetes Annuska, aki kiöntötte a napraforgóolajat a villamossínekre (Bulgakov: *A mester és Margarita* című regényének egyik alakja – a ford.), sem a vaksors eszköze, hanem a látens, ébredő igazságérzet megtestesítője *(Társbérleti éj)*.

Majd a költő azt képzeli el, milyen lenne Immanuel Kant sorsa korunkban (ismeretes, hogy Kant sohasem hagyta el Königsberget), hogyan mutatnák meg neki a lágerben a köztörvényesek, mi a „tiszta ész kritikája". Baka tulajdonképpen a filozófia sorsát siratja el Oroszországban, ahol a félkész-szeminarista brosúrái jelentették a legnagyobb bölcseleti teljesítményt.

Az *Álmatlanság* és a *Ha minden széthull* című versek a reménytelen szerelem és a megvalósíthatatlan álmok témájára íródtak. A szerelem – végződjék akár csalódással is – a szellemi erő azon részét képviseli, amellyel az ember ellent tud állni a széthullásnak.

S megkérem Istent adjon vissza engem
Az óceánnak amely egy veled

A kötetet záró utolsó vers, a *Testamentum* – Tarasz Sevcsenko költészetéből vett reminiszcenciákra épít. A költő azt kéri, hogy ne a nyirkos pétervári földbe, hanem egy kis moszkvai temetőbe temessék el, ahol szerelmese, Mása nyugszik. Vele szeretné kivárni a Feltámadást; ha együtt lesznek, nem olyan nyomasztó a kétség: angyalkürt ébreszti-e fel, avagy valamiféle új „Auróra" ágyúlövése...

Így mutatkozik be nekünk a *magyar*-orosz költő, Sztyepan Pehotnij, kinek az életben nem adatott meg más, mint a szerelem, a zene élvezetének képessége, s az, hogy eredetiben olvasson nagy verseket – és, hogy ő maga is írjon verset.

(SZŐKE KATALIN fordítása)

FABULYA ANDREA

Rózsák közt, úton

ESSZÉ CARMENRŐL ÉS PYGMALIONRÓL

Régen akadt ilyen fényes megelevenítője a dionüszoszi érzésnek! Rég volt ilyen mámoros a tánc, ilyen mézkortyú a bor, de régen volt ilyen rontó a varázs is! Talán épp a századforduló orosz költészetében történt ilyen utoljára... Talán onnan kísért minket a múlandóság borongós érzete is. Talán épp a kármin rózsa illata lehet a bizonyság, hogy van folytonosság, és jó hinni ennek a bódulatnak – ma és itt.

Carmen: fodrozó tánc, mételyes kasztanyettahang, pillantások fekete ostora, sodró női bűbáj, rontó mámor és mélység, ragadozói kéj.

Don José: szomjas figyelem, a ritmusnak áldozó férfierő, éber és esendő vágy, térdre omló törvény.

Aréna-lét: bűvkör, bölcső és koporsó, fülledt és illatos szerelmes viadalok álma, tánc, csörgőzene, gyorsuló-pergő ritmus, a Minden vágya, a levegővel eltelt tüdő tisztulásvágya és azonnali vágya az újra eltelésnek; aréna-oltár, élet-palást, és halál-lepel. Ez Baka István *Carmen*je.

És egy másik történet:

Pétervár, 1914. januárja. A színház *Carmen*-előadásán Alekszander Blok először pillantja meg a címszerepet alakító Ljubov A. Delmasz színésznőt. Ettől a pillanattól fogva megváltozik az élete. Hamarosan írni kezdi a tíz versből álló *Carmen*-ciklust, melyet „L. A. D.-nek", vagyis Carmen megszemélyesítőjének ajánl. A ciklus március utolsó napjaiban – szinte egy lélegzetvételre – el is készül. Blok naplójegyzetei is tanúskodnak az érzés sodrásáról és – a századfordulón gyakran használt kifejezéssel élve – regényességéről. „A. Delmasz énekelt – az én boldogságom" – írja Blok egy helyütt. Blok egyik értelmezője, A. Gorelov idézi Bloknak egy megjegyzését, amelyet a *Carmen* első publikálása előtt a kiadónak írt: „Így akarom megjelentetni: *Ljubov Alekszandrovna Delmasznak* ajánlom – és semmi több, az 'énekesnő' vagy a 'művésznő' nélkül, mert ezek a versek nemcsak az énekesnőnek és a művésznőnek szólnak" (kiemelés Bloktól, fordítás tőlem).

Szinte a Carmennel egy időben (1914. február 6-án) születik egy másik vers, a *Hamlet vagyok* című. Ez a vers pedig Ljubov Dmitrijevna Mengyelejeva-Bloknak, a költő feleségének szól, akinek neve kémikus édesapja periódusos rendszere révén lehet ismerős. Az értelmezők őt tekintik a Hamlet-vers Oféliájának, és a korábbi mű, a *Versek a Csodálatos Hölgyről* ciklus (1901-1902) múzsájának is. A két vers – a *Carmen* és a *Hamlet vagyok* – időbeli szinkronitása ambivalenciára enged következtetni, hisz a feleséghez szóló Hamlet-vers akkor keletkezett, amikor a költő már Carmen-Delmasz rajongója volt. Ebben az élet kreálta drámában tehát a hálót vető ármány, amit Hamlet említ, épp Carmen-Delmasz mosolya is lehet. Az említett *egyetlen lány*, akiért az első szerelem ég (a vers eredeti, orosz szövegében *az első szerelem* szó szerint benne van), itt még egyértelműen Ofélia, akinek alakja lassan a múltba hidegül. Ez az Ofélia még a Csodálatos Hölgy „variációja": üvegszerű, légies, testetlen és megfoghatatlanná távolodó alak, amelyet Hamlet lovag szavai nem érhetnek el a ködön át.

És ezzel egyidőben megformálódik a másik nőalak, mely az előző légiességét képest más anyagból gyúratott. Élénkebb színei, dúsabb, nyers formái vannak, és a talán a legfontosabb: nem égies asztráltest, hanem nagyon is földi, jelenlevő szépsé Ez Alekszander Blok *Carmen*je. Ez a két Szerelem lesz (érdekes egybeesés, hogy Mei gyelejeva-Bloknak és A. Delmasznak is *Ljubov*, vagyis oroszul: 'szerelem' a kereszt neve), akár az égi és földi Vénuszok, akik versre ihletik a férfiszellemet.

De milyen Blok *Carmen*je Baka István fordításában? Szőke Katalin többször ut már rá, hogy ez a fordítói technika csak azé lehet, aki otthonának érzi a pétervári dös borzongást. Baka István így fordítja Blokot. És közben néhány árnyalatban m teremti a maga Carmenjét, hogy később a saját versében önálló életre keltse, Szőke K talin szerint a maga lírai nyelvére „fordítsa le". Nagy öröm volt nekem – és talán me bocsátható lépés, hogy itt megosztani vágyom ezt az olvasóval –, hogy tanulhattam Baka Istvántól, ha csak egy szemeszter erejéig is, a műfordítás-elemzés technikáját. Ő figyelmeztetett minket mindig az árnyalatok finomságára és fontosságára. Blok Carmenje, noha földi Vénusz és a Csodálatos Hölgyhöz képest valóban határozottabb körvonalú, élettelibb figura, az eredeti orosz változatban mégis sejtelmesebb, mint a Baka István-i fordításban. Baka hűen tolmácsol, teljes összeforrottságban az eredeti szöveggel, átadva annak misztikus-démonikus lüktetését, rontó varázsát. Szemantikailag tökéletes összhangban van a bloki tartalommal, stilisztikailag azonban egy árnyalattal intenzívebb annál. Blok ábrázolása sejtelmes, Bakáé plasztikus. Blok halványabb színeit Baka finoman megerősíti, ezáltal élénkebb kontúrt ad a képnek, plasztikusabb hatást keltve az eredeti szövegnél. A ciklus első versének kezdősorai nyersfordításban: *Ahogyan az óceán változtatja színét / amikor a feltornyosuló felhőben / hirtelen fellángol a villanó fény /.* Baka fordításában: *Mint színek a háborgó vizen, / Mikor gomolygó fellegeknek / Vad fénye villan hirtelen, /.* A fordítás szinte tökéletes mása az eredetinek, a különbség alig észlelhető, számomra mégis fontosnak tetszik, hisz épp megléte bizonyítja a fordítói bravúrt. S miben áll ez valójában? Baka a műfordításban az *óceánt háborgó vízre* cseréli, vagyis a főnevet egy telítettebb jelzős szerkezettel helyettesíti melyben a jelző biztosítja a szószerkezet dinamizmusát. Ezt az élénkséget viszi tovább a második sorban a többes számú főnév (Bloknál a *felhő* egyes számban áll), majd a harmadik sorban a *vad* jelző. A sorok sűrítettségét, hömpölygését és a vers ezáltal nyert színességét a magyar szófűzésben nagyon gyakori névelőhasználat szinte teljes kiküszöbölése is előidézi. Az első névelőt a hatodik sorban leljük, és az egész strófában mindössze kettőt találunk. Lássuk hát az egész szakaszt!

Mint színek a háborgó vizen
Mikor gomolygó fellegeknek
vad fénye villan hirtelen,
Szivem úgy változik, riad meg
Éneklő viharod alatt,
Orcám a vér lángba borítja,
S boldogság könnye fojtogat
A közeledben, Carmencita.

Baka az egész Blok-verset ezzel a technikával fordítja, kihasználva azokat a stilisztikai fogásokat, amelyek a szemantikai egyezésen túl a kissé élénkebb jelzőhasználat és a dinamikusabb igehasználat révén egy árnyalattal hevesebb táncúvá, „jelen valóbbá" formálják Blok Carmenjét. Blok Carmenje egyébként többszörösen összetett figura: je-

ti egyrészt a Mérimée és Bizet alkotta femme fatale-szerepet, másrészt az ezt megelenítő színésznőt; s mint ahogy a fentebb idézett sorokban ezt maga Blok is hangoztyozza, a két arc egymástól elválaszthatatlan. De van itt egy kettejükből szövődő armadik forma is: az álom-Carmené. Ez a Carmen-arc abban hasonlít a Csodálatos lölgyhöz, hogy nem igazán körvonalazható és megragadható. Ez a ciklus 8. szakaszák Carmenje, szemben pl. a 7. szakasszal, ahol erotikusabb, konkrétabb a megformá- vagy a 6. verssel, ahol pedig L. A. Delmasz és a szerep kettőssége játszik egymásba. ámen a 8. szakaszban: visszhang, álom (az orosz eredetiben az *ábrándkép* és a *gondo-*is szerepel), boldog idők mákonymesés álmokba merülő királynője. Ezt a sokarcú, égis egylényegű nőalakot a férfi-beszélő személye egységesíti: ő látja, ő hallgatja, álmodja, vagyis végső soron: ő teremti. S mintha Carmen igazán azért lenne fontos, ogy e teremtés ürügyén végkövetkeztetésül körvonalazódhassék a költői portré, mely épp olyan ellentmondásos-démonikus, mint az általa teremtett nőalak (ez a ciklus 2. 3. 4. versében is érezhető, pl. a tavaszi hóvihar képeinél.)

„Minden mindennel összeér." – Ezek Ilia Mihály szavai, ő köszöntötte így Baka István könyvheti verseskötetét 1996. június 1-jén a Sík Sándor Könyvesboltban. És valóban: Blok *Carmen*je után kerek nyolcvan esztendővel megszületik Baka István *Carmen*je, és vele közel egyidőben a *Pygmalion*. A két vers a November angyalához c. kötetben és az új Tájkép fohásszal c. kötetben is egymás mellett szerepel, s talán nem véletlenül. Első pillantásra mindkét versben a teremtés adys öntudata ismerhető fel. A *Carmen*ben (1. rész 3–4. vsz.) kijelentésként, a *Pygmalion*ban kérdésként (1. rész 3–4. vsz., 3. rész 3–4. vsz.) merül fel az *általam vagy, mert meg én láttalak*-sor áldásos átka (vagy átkos áldása). És mindkét versben rózsákba botlunk – hagyjuk hát magunkat tőlük vezetni! Géczi János már egy esszé erejéig rábízta magát a bűvös virágra, a rózsamotívum művelődéstörténeti, tipológiai jegyei közt kalandozva. Mi a rózsa a *Carmen*ben? Mindenekelőtt: érzékiség és nőiség. Titok, a létezés mélye. Szirmok rejteke. Heves, bibétől fűszeres illat. És: a nemlétbe vivő út. A halál felé vezető lugas.

A Pygmalion rózsája más:

Hány csigamászta hajnal nyers szaga
Hány bódító, már fonnyadt nyári rózsa,
Hány vad szüret cefréje, mustja a
Parfümöd, s hány tél zúzmarája, hója.

E metaforika elemei közt az összetartó erőt – az azonosított mellett – az egymást követő évszakok egy-egy jellemzőjének felvillantása adja. Ebben a váltakozásban a kozmikus rend uralkodik, az öröktől fogva meglévő és emberi mércével mérve örökig való természeti kaleidoszkóp. E négyes egységnek – tavasz, nyár, ősz, tél – a nyári képe ez a „túlhevült, kiteljesedett, ajzottan réveteg" (Géczi János) virág. De ami fontos: az egység eleme, tehát a rend, a törvény része. Ezzel szemben a Carmen-rózsa törvényen kívüli virág, amely – a vers első sorától kezdve – végzetes szerelemre indít, és sokkal inkább a kiszámíthatatlan fátum, mint az otthonos törvény virága. A Carmen-rózsa kirekeszt ez aréna-létből. A Pygmalion-rózsa benne tartani vágyna. Az eredendően férfi-princípiumként ismert *mandragóra* virága, amely egyrészt erotikus szimbólum, másrészt a bűvölet, az ármány jelentője, a *Carmen*ben *kaján varázslat*, mindent megigéző, megszemélyesített bűbáj (a mandragóra gyökerei valóban az emberi testre hasonlítanak), amely a halál vízióján fogant.

Carmen színe: a vér színe, vörös.

Pygmalion-Galateia színe: a tej és a hó színe, fehér. (Pygmalion fehér kőből vagy elefántcsontból faragta meg a szobrot, Galateia pedig a *tejfehér* hullámok istennője.) Carmen neve *élet és halál esszenciája*, vad ítélet, Galateia neve ringató hullám, vigasztaló öl. Ezek a párhuzamok formálják a két vers rózsáit oly különbözővé. A képlet még sem ilyen egyszerű. A két rózsa mégis egy tőről fakad: egyik virágban sincs egyetlen pillanatra sem megnyugvás. Örökös mozgás, vibráló váltakozás van kint és bent, fent és lent között, mintha a lélek nyughatatlan ki-be járna kő és agyag, aréna és nézőtér közt. Ez a lélek sajátja: az állandó, önként vállalt űzetés élet- és halálterek mezsgyéin, a kint-bent erotikus váltakozása, és sosem múló vágya e váltakozásnak.

Szerelmes vers-e a *Carmen*? *És* szerelmes vers-e a *Pygmalion*? Igen, minden bizonnyal. De a bennük lévő vallomások, a saját léthelyzet meghatározására tett kísérletek, az élet eszenciájának megragadni vágyása mindkét verset valahogy „többnek" mutatja. Úgy gondolom, a *Carmen* és a *Pygmalion* a költő egy vallomása két, egymást feltételező, kölcsönösen kiegészítő létformáról, melyek elidegeníthetetlenül alkotják és éltetik ezt a lírai világot. Pygmalion-Galateia és Carmen – két világ királynői: egyikük a márvány törvényé, másikuk a cigány, törvényen kívüli világé. Az általuk implikált két férfiszerep (a törvényt birtokló Pygmalion, Kypros királya és a törvényen kívülivé váló José), melyekkel a költő azonosulni látszik, mutatja a lélekben rejlő ambivalenciát. És mivel a rózsa egy tőről fakad, az egymásba játszás is lehetséges: Carmen, a törvényen kívüli, nevével alkot ítéletet, vagyis törvényt:

Ó, Carmen! Ha kimondom a
Neved, mely nemcsak szó, de élet
S halál esszenciája, – ma
Tudom már: az volt az ítélet,

S nem a hóhérkötél, melyen
Ellengem holnap dallamát vad
Nevednek: Carmen, Carmenem,
S azt is, hogy áldlak, áldlak, áldlak.

A *Pygmalion*ban pedig felvillannak az élet dionüszoszi, törvény „alatti" mozzanatai: a vad szüret mámora, vagy akár a Pánt imádó nimfák kara.

E kettős nőiség és köztük az úton levés fontos élménye ennek a lírának. (Gondoljunk csak a Joszif Brodszkij azonos témájú költeményének hatására született *Aeneas és Dido* című versre.) Carmen és Pygmalion – reménye a megérkezésnek, reménye a mélységnek, reménye az *út*nak. És ami köztük van, a titokzatos és olthatatlan vágy, a folyton keresésre hívó lélek-labirintus.

a labirintus én vagyok az éj
sötétje megtölt és csupán a kéj
villámai világítják utam
míg járom tévelygve önmagam

KELEMEN ZOLTÁN

Odüsszeusz evangéliuma

Baka Istvánnak

Hárman a tálban
Halál torkában
Csillag – levesbe
Húsnak eresztve

Esélyed nincsen
Lógsz a kilincsen
Mint egy fabábú
Csillagkép – árnyú

Éled az álom
Ömlik a tájon
Szét az erőszak
Korhadó korszak

1995. december 13.

PATAKI FERENC: EGY ANGYAL-ÉLET (1983)

Plugor Magor

Csendben élek

Sz. Pehotnijnak

Útban állok s mégse látom
a halandók történetét
mind hordanak jánostálon
talán a halál is cseléd

Az ég fölénk húzott kardja
díszként lóg a végidőkbe
s hüvelyéből szentelt barka
csillagot szór medvebőrre

Csendben élek mint a halak
betanított már a vodka
csípős bottal szentté avat
és igazat mond a tollba

Tőle tudom orosz lennék
hogy a Dunát elátkozzam
nem mondta hogy miért tenném
de ott megérteném nyomban

BORDÁS SÁNDOR

Homérosz apokrif

„Most már
mindegy. Aludj hát, és csak álmodd
viszontcsókját az égnek. Én
föl nem riasztlak többé."

(Baka István: *Liszt Ferenc éjszakája a Hal téri házban*)

Megrohad egyszer a szép aranyalma is, és közöd immár
nem lesz e fárasztó diadalhoz. Szép csata mit sem
ér, pici fűszál, mit jóétkü faló lelegel. Még
hű Patrokloszod is meghalt, így végleg egy ember-
ként állsz; teljes a pusztító önvád, mely igazsá-
got szolgál. Az utódok majd csak megmosolyogják
és nevetéssel tarkítják felháborodottsá-
god pusztítását: mert ölni, ölelni neked las-
sacskán egyre megy. Ám vértől iszonyodva ma mégis
azt hiszem, ezt te sem így tervezted. Hol lehetőség
több is van, nagy kényszer a választás; ki előre
ismeri sorsát istenként él, és a halálod
még így sem lehetett más. Díszes kardod is elpor-
lad, de a felszívódó vércseppek nyoma mélysö-
tét lesz, akárha vacak tollból elcsöppen a tinta.
Bár vélt hírneved el nem terjedt még, az üres ki-
nokkal szántott harctér mégis szinte kopár; de
lehetne persze szomorúbb is hajnalodik
:agg bajtársad még virraszt, majd ő is odébbáll.
Holt ellenfeled atyját látva eszedbe jutott ta-
lán, hogyan intetted bőszülten rendre okos lo-
vad, meg sem hallgatva szavát. S végül Priamosz még
így is jobban járt. Mert évek múlva is őt hall-
gatják majd az utódok, lesve rekedt, alig érthe-
tő hangját és sírva rimánkodnak, ha nem értik:
mondja megint el nékik Hektór nagyszerü harcát!
És te emelt fővel, de halottként csendben odébbáll-
tál. Tán' eljuthatsz az Olümposzig; ott rokonokra
lelve, neved mint istenségét emlegetik majd.

Gyászol a sok jó harcos, régi barát – elesett hős Akhileusz! –, sereged most elvesztette a legvitézbb' katonát. Méltó emléked sziklaszoborként él és mégis fáj, hogy a legvégén egyedül maradtál. De most már mindegy...

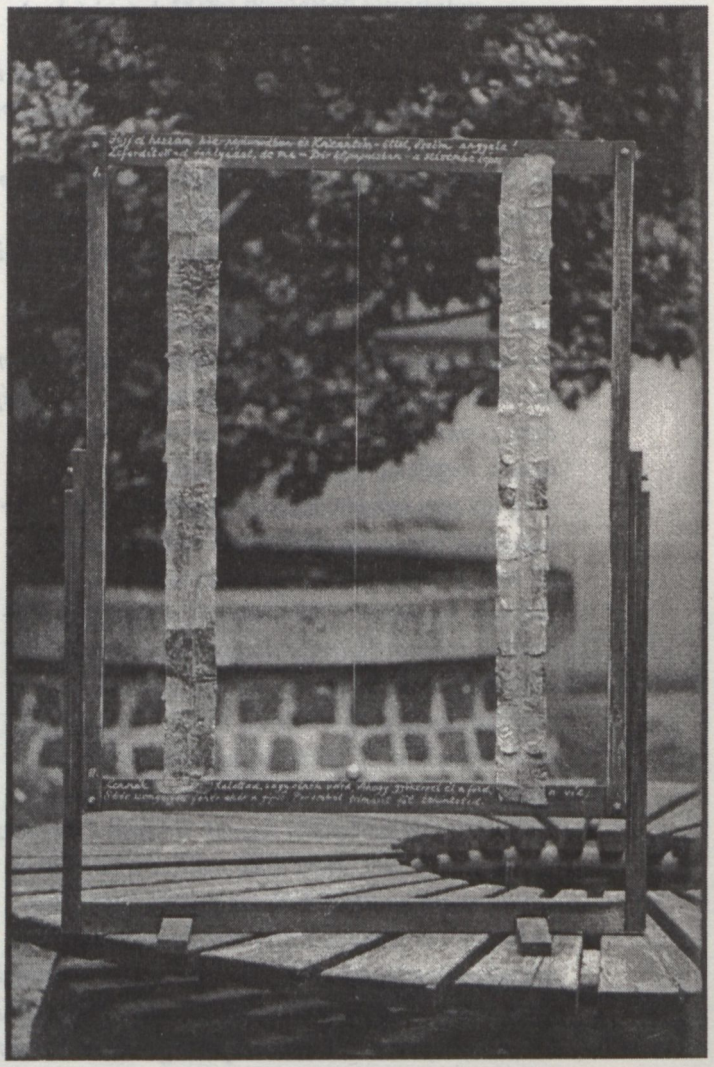

PATAKI FERENC:
BAKA ISTVÁN: NOVEMBER ANGYALÁHOZ (Verses tárgy, 1994)

BOGDÁN LÁSZLÓ

Orosz ábrándok

sztyepan pehotnijnak
az elágazó ösvények kertjébe

1.

a gondolat átszökell a határon
sokan követik vonatokon szánon
a láthatáron szuzdal tornyai
körösközül halottak árnyai

2.

és kitalálunk majd egy orosz költőt
kijevben fog élni vorkutában
lesz életében egy-két naplemente
szerelmét öleli a ragyogásban

dehát végül azt a köpést is őrzöm
arconköptek azon a bolond őszön
mikor oroszhon egén fellegek
sötétlettek a középszer felett

kijevben fog élni szamarkandban
napnyugták is lesznek életében
tatjánát szereti rátör a sötét
és hazáját meg is halna érte

3.

a mi költőnk ím az orosz rulett
az áldozat lám nem kell senkinek
arculköpik rugdossák nem felel
még jó ha beérheti ennyivel
jó ha nem veszik el életét
a muzsik amúgyse mondja hogy elég
kavaroghatnak oroszhon felett
fekete százak viharfellegek

még jó ha életét menekítheti
ha a szerelmét megölelheti
véres seb a szívében nyirfák
kiirtott árnyaitól dúlt ország
gyászoló nyirfaanyácskák alatt
muzsikok fekszenek az áradat
sodorja őket kavarog az ár
a költő nem hallgathat kiabál

4.

s a vége mi lesz? ugyan mi lehet?
a felelősség nem kell senkinek
a bátorság soha nem tömegerény
ha sötét zabálja tűnik a fény

5.

és kitalálunk majd egy orosz költőt
b.p. sztyepan pehotnijt kitalálta
a szigetekre szánon mentek ketten
a keresztútnál vártak tatjánára

cetli kavargott helyükön fehér
volt mint a hó és veres mint a vér
az üzenetük idemásolom
közvetítek szakmai ártalom

„jó volna lenni még talán de
mit is tegyek ha nem lehet
a szótáradba írj be s néha
lapozz fel engem és leszek"

1995. szeptember 26.

Szerkesztői asztal

Baka István emlékének szentelt számunk, mint a Kedves Olvasó is látja, a szokásos hat helyett nyolc íven jelent meg. Az emelt terjedelmű lapszám kiadását a Szegedért Alapítvány támogatása tette lehetővé.

*

Szeptemberi számunkban folytatódik diákmelléklet sorozatunk. A füzetekben egy-egy klasszikus vagy mai író lírai vagy epikai művének elemzését közöljük. Következő számainkban Arany János, Csanádi Imre, Radnóti Miklós és Mándy Iván alkotásairól jelennek meg tanulmányok.

*

Néhány szerzőnkről. SZŐKE KATALIN a JATE Szláv Filológiai Tanszékének docense. BORDÁS SÁNDOR magyar szakos egyetemi hallgató a szegedi egyetemen. Emlékszámunkat PATAKI FERENC festőművész munkáival illusztráltuk. A Szegeden élő művész műveinek felhasználásával készült Baka István legtöbb kötetének borítója.

PATAKI FERENC: BÚCSÚ BAKA PISTA BARÁTOMTÓL
... és vár a kérges föld, várnak füvek, fák gyökerei, hogy magukba fogadjanak. (1996)

Ára: 60 Ft